

**T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**ROBERT KOÇARYAN DÖNEMİ ERMENİSTAN
BASININDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ (1998-2008)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Güzin ÇAYKIRAN**

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. NEBAHAT ASLAN**

KARS/2011

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Güzin ÇAYKIRAN'a ait "Robert KOÇARYAN Dönemi Ermenistan Basınında Türk-Ermeni İlişkileri (1998-2008)" konulu tez çalışması, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Bilim Dalı/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

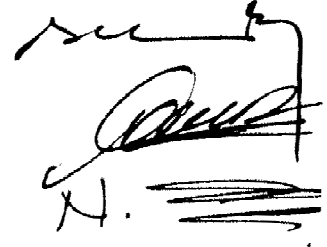
Öğretim Üyesinin Unvanı, Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Selçuk URAL

Yrd. Doç Dr. Nebahat ARSLAN(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ

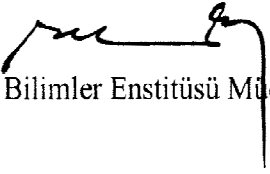
İmza

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 23./02./
2011 tarih ve 2011.../...04...sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

08/03/2011

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ.....	1-26

A. ERMENİLER

1. Ermeniler ve Ermeni Yurdu.....	1
2. Hıristiyanlığın Kabulü, Gregoryenlik ve Kilise.....	3
3. Ermeni Dili ve Gelişimi.....	6
4. Ermeni Tarihi.....	7

B. TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

1. Selçuklu-Ermeni İlişkileri.....	9
2. Osmanlı-Ermeni İlişkileri.....	11
3. Ermeni Devleti Kurma Çabaları.....	12
4. Ermeni Cemiyetlerin Kurulması ve Faaliyetleri.....	13
5. Tehcir ve İskân.....	16

C. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

1. Mondros Mütarekesi ve Kafkas Bölgesinde Meydana Gelen Olaylar.....	18
2. Gümrü Antlaşması.....	23

Ç. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NDA ERMENİLER.....25

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

A. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ, DİASPORA KAVRAMI VE TERÖR FAALİYETLERİ

1.	Lobi Faaliyetlerinin Başlaması.....	28
2.	Yurt Dışında Yaşayan Ermeni Toplumu.....	29
3.	Ermeni Terörü.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

ERMENİ VE ERMENİSTAN BASINI

A. ERMENİSTAN DEVLET YÖNETİMİ

1.	Revan Hanlığı.....	38
2.	Sovyetler Dönemi Ermenistan.....	41
3.	Ermenistan Cumhuriyeti.....	42

B. ERMENİ BASIN TARİHİ

1.	Ermeni Basınının Gelişimi.....	45
2.	Siyasi Düşüncenin Ermeni Yayınlarına Girmesi.....	48
3.	Çağdaş Ermenistan Basını ve Siyasal Açından Yapısı.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN OLAYLAR

A.	I. VE II. DİASPORA KONFERANSLARI	58
B.	TÜRK-ERMENİ BARIŞMA KOMİSYONU-TEBK (TURKISH-ARMENIAN RECONCILIATION COMMISSION-TARC).....	60
C.	DAĞLIK KARABAĞ SORUNU	62

Ç.	VIYANA ERMENİ-TÜRK PLATFORMU –VAT	67
D.	2004 NATO ZİRVESİ.....	68
E.	BAŞBAKAN RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN MEKTUBU	70
F.	OLAYLAR KARŞISINDA TÜRKİYE’NİN TUTUMU	72
	SONUÇ.....	74
	BİBLİYOGRAFYA.....	80
	EKLER.....	93
	ÖZGEÇMİŞ.....	123

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Robert KOÇARYAN Dönemi Ermenistan Basınında Türk-Ermeni İlişkileri(1998-2008)

Güzin ÇAYKIRAN

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Nebahat ASLAN

2011-123+IV Sayfa

Bu tez çalışmasının amacı; Türk-Ermeni ilişkilerini ilk zamanlardan yakın zamana kadar kısaca anlatmak ve özellikle Robert Koçaryan dönemindeki ilişkilere Ermenistan basını açısından bakmaktır. Kaynak olarak, Ermenistan gazetelerine internet siteleri aracılığı ile ulaşılmıştır. Ancak gazetelerin arşivleri genel olarak 2000’li yıllardan itibaren tutulmaya başlandığı için her yılı kapsayan bir araştırma yapılamamış, bu nedenle de basında geniş yankı uyandırmış olaylar seçilmiştir.

Bu çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, Ermeniler ile ilgili genel bilgiler ve Türk-Ermeni ilişkilerine değinilmiştir; Ermeni ırkı, Ermenistan kavramı, Ermeni dini, Ermeni dili, Ermeni tarihi, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi Türk-Ermeni ilişkileri.

Birinci bölümde, Türk-Ermeni ilişkileri Cumhuriyet döneminden başlayarak, Ermeni lobi faaliyetleri, yurt dışında yaşayan Ermeniler ve Ermeni terörü hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, Ermenistan ve devlet yönetimi, Ermeni ve Ermenistan basını hakkında analizler yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, Robert Koçaryan dönemi(1998-2008)’nde Türk-Ermeni İlişkilerini etkileyen önemli olaylara yer verilmiştir. Olaylar Ermenistan basını açısından değerlendirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER: Ermeniler, Türkler, Diaspora, Ermeni Terörü, Ermenistan Basını, Robert KOÇARYAN.

ABSTRACT

MASTER THESIS

The Turkish-Armenian Relations in the Armenian Press during the Robert
KOCHARIAN Era (1998–2008)

Güzin ÇAYKIRAN

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Nebahat ARSLAN

2011-123+IV Pages

The aim of this thesis study is to present briefly the nature of the Turkish – Armenian relations from the early times till the near future and have a close look at the relations from the Armenian press point of view in the era of Robert Kocharian, in special. The required information was accumulated from Armenian newspapers, which were reached via internet as the source for thesis preparation. Since the archives of newspapers have been recorded since the 2000s, a detailed research covering each year could not be performed. For this reason, the events that have profound effect on Armenian society as observed from the press have been selected for thesis study.

This study is made up of three parts except the introduction and the conclusion part. In the introduction part, the general information about the Armenian people has been presented and the Turkish-Armenian relations have been discussed: the Armenian race, the concept of Armenia, the Armenian religion, the Armenian language, the Armenian history, Seljuki, the Turkish-Armenian relations in the term of Ottoman and Republic of Turkey.

In the first part, general information about the Turkish-Armenian relations starting from the Republic term, the actions of Armenian lobby, the Armenians living outside Armenia and the Armenian terrorism has been given.

In the second, the analyses discussing the issues of Armenia and the state management, the Armenian and Armenia press have been presented.

In the third part, the important events that influenced the Turkish-Armenian relations in the Robert Kocharian Era (1997-2008) have been introduced. The selected events have been discussed according to Armenian press point of view.

KEY WORDS: Armenians, Turks, Diaspora, Armenian Terrorism, Armenian Press, Robert KOCHARIAN

ÖNSÖZ

Türk-Ermeni ilişkileri Türkiye’de en çok araştırma yapılan konulardan biridir. Çalışmamızın amacı; Robert Koçaryan dönemi Türk-Ermeni ilişkilerine Ermenistan basını açısından bakmaktır. Konunun Ermenistan basını açısından ele alınması, üzerinde yapılan herhangi bir çalışmanın olmamasıdır.

Türk-Ermeni ilişkilerinde ki dinamik etkenler; sözde Ermeni soykırım meselesi, 24 Nisan’ın anılması, Kars Antlaşması’nın Ermeniler tarafından tanınmaması, Ermenilerin Türkiye’den toprak talepleri ve Dağlık Karabağ’ın işgalidir. Bu olaylara yön veren Ermenistan’ın kendisi değil, dünyada en güçlü lobiye sahip olduğu kabul edilen Ermeni diasporasıdır.

Bu çalışmada bahsedilen dönemler aydınlatılmaya çalışılırken Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kafkas Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi kütüphanesinden yararlanılmıştır. Ayrıca Ermenistan basını için çeşitli internet sitelerinden kaynaklar toplanmıştır.

Neticede Robert Koçaryan Dönemi’nde Türk-Ermeni ilişkileri değişik bir bakış açısıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle ilişkilere farklı bir bakış açısıyla bakılarak bir boşluğu doldurmuş olmayı temenni ediyoruz.

Çalışmam sırasında tezimin biçimsel, içerik ve teknik olarak bilimsel kriterlere uygunluğunun sağlanması konusundaki yönlendiriciliğini, değerli görüş ve fikirlerini esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Sayın Yrd.Doç.Dr. Nebahat ARSLAN’a, bana bu konuyu seçmemde yardımcı olan saygıdeğer Doç.Dr. Selçuk URAL’a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen sevgili aileme teşekkür ederim.

Kars 2011

Güzin ÇAYKIRAN

KISALTMALAR

AAA	: Armenian Assembly of America
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGBU	: Armenian General Benevolent Union
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ANCA	: Armenian National Committee of America
ANC	: Armenian National Committee
ARAMAC	: Armenian-American Action Committee
ARFD	: Ermeni Devrimci Federasyonu Partisi
ARS	: Armenian Relief Society
ASALA	: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Çev.	: Çeviren
ERAREN	: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü
FAAE	: The Forum of Armenian Associations in Europa
İÖ	: İsa'dan Önce
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistan
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

A. ERMENİLER

1. Ermeniler ve Ermeni Yurdu

Ermeniler, yerli ve göçmen Hint-Avrupalı unsurların karışımından meydana gelmişlerdir.¹ MÖ 600'lü yıllarda Teselya'lı Arminlerin Anadolu'ya göçleri başlamıştır. Balkanların en eski kavimlerinden sayılan Arminler, Kızılırmak havzasında tutunarak Medya Devleti Arminlerin Fırat havzasına yerleşmelerine izin verdi. 200 yıl bu devletin idaresinde kaldılar.²

Bugün bizim Ermeni olarak bildiğimiz millet kendisine “Hayk”, ülkesine de “Hayastan” demektedir. Horenli Movses, Ermenileri Urartular'a dayandırarak Ermeni isminin Urartu Kralı III. Ruso'nun babası Aramu'dan (Erimena) geldiğini ileri sürmüştü, ancak bu tanımın Ermeniler tarafından dahi benimsenmediği kaynaklarda geçmektedir.³

Ermeni mitolojisine göre; Ermeniler, Büyük Tufan'dan sonra gemisi karaya oturan Nuh Peygamber'in torunu Hayk'tan türemişlerdir. Yine Ermenilere göre, İncil'de geçen “*cenneti sulayan dört ırmak*” Kür, Aras, Dicle ve Fırat nehirlerinin geçtiği topraklar, Tanrı tarafından Haylara (Ermenilere) verilmiştir.⁴

“*Armania*”, MÖ 188 tarihinde kurulan Artaksias Krallığı zamanında, Aramicede; “*Yüksek Ülke/Yukarı Ülke/Yukarı Eller*” (Dağlık bölge) demek olan coğrafi bir ad olarak kullanılıyordu. Burası Muş ve Ahlat bölgelerini kapsıyordu.⁵ Eski Yunanlı ve Romalı yazarlarla Bizans ve İran kaynaklarının, coğrafyaya göre andıkları “*Armenian/Armenyan*”, Araplar ile Selçuklular ve haleflerinin “*Ermeni*” (=Ermenli) dedikleri, 301 tarihinden itibaren Hıristiyan olan kavramlar topluluğu coğrafyadan gelen bu adı asla benimsememişlerdir.⁶

¹ Mehmet SARAY, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2005, s. 4

² Necati ÇATINKAYA, *Çağlar Öncesinden Günümüze Doğu Anadolu*, İstanbul, 2000, s. 98

³ Kamuran GÜRÜN, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1985, s. 11

⁴ Mahmut Niyazi SEZGİN, *Ermenilerde Din, Kimlik ve Devlet*, Ankara, 2005, s. 14

⁵ Cemal ANADOL, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, İstanbul, 2002, s. 44

⁶ Fahrettin KIRZIOĞLU, “*Selçuklulardan Önce Armenia'ya /Yukarı Eller'e Hakim Olanlar (MÖ-IV-M.S.1062)*”, Türk Tarihinde Ermeniler, İzmir, 1983, 129–198, s.1

Ermenistan adı, tarihte ilk defa, MÖ 515 tarihinde Pers Kralı I. Darius (MÖ 521–485) tarafından hakkedilen Bissutun/Behistun yazıtında “*Harminiye, Harminiyap, Armina ve Arminiya*” adıyla geçmektedir. Bu adın, MÖ VI. yüzyıl sonlarında İranlılar tarafından verildiği ve Ermenistan denilen bölgenin, Perslerin Doğu Anadolu’daki satraplıklarından (valiliklerinden) biri olduğu anlaşılmaktadır. Hititler ise bu bölgeye “*Hatio*” sözcüğünden gelme “*Hay*” ve “*Hayasa*” demişlerdir.⁷

Ermenistan (Armenia) adı, sınırları belirsiz olmakla birlikte, Doğu Anadolu ve Güneybatı Kafkasya’yı kapsayan ve iç bütünlüğü bulunmayan bir coğrafi ad olarak kullanılmıştır.⁸

Ermeni coğrafyacılarına göre; Ermenistan’ın hudutları; kuzeyden Karadeniz ve Gürcistan, güneyden İran, Elcezire, Suriye ve Akdeniz, doğudan İran ve Hazar Denizi, batıdan Küçük Asya ve Akdeniz ile çevrilidir. Ermenistan arazisi, Mezopotamya’dan başlayarak Kür nehrine kadar yavaş yavaş yükselir ve Karadeniz, Hazar Denizi arasında yüksek bir yayla şeklini almıştır. Ermenistan’ı Fırat nehri ikiye böler ve bu bölümün doğu kesimine Büyük Ermenistan, batı kesimine Küçük Ermenistan denilmektedir.⁹

Ermeniler, yaşadıklarını iddia ettikleri toprakları iki kısma ayırmışlardır; Büyük Ermenistan¹⁰ ve Küçük Ermenistan.¹¹ Büyük Ermenistan; batıda Fırat nehrinden, doğuda Kür nehrine kadar 15 vilayete bölünmüştür. Kızılırmak membalarına kadar genişleyen küçük Ermenistan ise, 3 vilayete ayrılmıştı. MS VI. yüzyılda Bizanslılar ele geçirdikleri Doğu Anadolu bölgelerini dört kısma ayırdılar; merkezi Erzurum olan ve Kars’ın batısında bulunan Çoruh bölgesinin başkenti Bayburt ve Trabzon, Giresun, Yeşilırmak, Salata, Nikopolis bölgeleri I. Ermenistan’ı oluşturmuştur. Sivas bölgesi II. Ermenistan’ı, Malatya ve çevresi III. Ermenistan’ı, Tunceli ve Diyarbakır bölgeleri de VI. Ermenistan’ı oluşturmuştur.¹²

⁷ **Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1989, s. 4, René GROUSSET, **Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi**, Çev. Sosi DOLANOĞLU, İstanbul, 2006, s. 73

⁸ Yaşar KALAFAT/Mahmut Niyazi SEZGİN, “*Albanlar Tarihi ve Ermeni Kültür Stratejisi*”, 2023 Dergisi, sayı: 12, 15 Nisan 2002, Ankara, s. 16–25, 17

⁹ Esat URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1987, s. 16

¹⁰ Մեծ Հայաստան; Mesd Hayastan.

¹¹ Փոքր Հայաստան; Pokır Hayastan.

¹² Erdal İLTER, “*Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Türk-Ermeni İlişkileri Konusunda Tespitler*”, İdris BAL, Mustafa ÇUFALI, Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Ankara, 2006, s. 4–5

2. Hıristiyanlığın Kabulü, Gregoryenlik ve Kilise

Ermenilerin Hıristiyanlıktan önceki dinleri kesin olarak bilinmemekle birlikte Mecusi, Putperest oldukları sanılmaktadır. Avedis Ahuranyan'a göre; “Primitif Arkaik Ermeniler” ateşe taparlardı, “ateş, iyilik ve kötülük” prensibine dayanan bir din, antik İran Zerdüştlük dininin bir koludur.¹³ Ermeni toplumunu dini açıdan en çok etkileyen kültür, İran kültürü olmuştur.¹⁴

Ermenilerin en büyük tanrısı ve bütün tanrıların atası Aramazt (Ahura Mazda)'tır. Ermenilere göre Aramazt; “yeri-göğü yaratan, insanlara bolluk - bereket, iyilik ve cesaret bahşeden” bir tanrıdır. İran menşeli Zerdüşť dininin asıl tanrısı Ahura Mazda'nın Ermeni mitolojisindeki karşılığıdır. Daha sonraları Helenizm'in tesiriyle Aramazt, Yunan tanrısı Zeus ve Roma'da tanrı Jüpiter ile aynileşir. Aramazt'a adanmış en büyük tapınağın Erzincan-Kemah civarında olduğu söylenmektedir. Bazı tarihçiler Vaspurakan (Van ve civarı) bölgesinde ve başka yerlerde Aramazt'a adanmış tapınakların varlığından da söz ederler. Yılbaşında Aramazt için kutlamalar yapılır; boğa, teke, at, katır gibi hayvanlar kurban edilirdi. Eski Ermeni takvimi aylarının on beşinci günü Aramazt adını taşırdı.¹⁵

Hıristiyanlık, Ermeniler arasında kral Apkar devrinde, Apkar'ın cüzzam derdine şifa dilemek için Hz. İsa'ya yazdığı mektubu ve Havariyun Tatyos ile Partogomyos'un İncil'i getirmeleriyle yayılmaya başlamıştır. Ancak Ermeniler, kralın ölümünden sonra tekrar ateşperestliğe dönmüşlerdir.¹⁶

Ermeniler, MS IV. yüzyılda kralları Tridat zamanında, Part asıllı Hıristiyan olan Gregor'un çalışması neticesinde, Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmişlerdir. Hıristiyan Gregor, bu tarihten sonra aziz ilan edilerek, Ermenilerin ruhani lideri olmuş ve onlara Hıristiyanlığı kabul ettirip İncil'in ışığı ile aydınlattığı

¹³Yaşar KALAFAT, “*Türk-Ermeni Kültür İlişkilerinde Mitolojik Boyut*” <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale48.html>

¹⁴ M.Sadi KOÇAŞ, *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul, 1990, s. 57

¹⁵ Mehmet YILMAZ, “*Ermeni Mitolojisi Üzerine Bir Değerlendirme*” A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 43, Erzurum, 2010, 93–104, s. 95–96

¹⁶ ANADOL, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, s. 61

gerekçesiyle Gregor'a "aydınlatici" manasına gelen "Lusavorçagan" lakabını vermişlerdir.¹⁷

Ermeni Kilisesi, 314'te Aziz Gregor Lusavorçagan tarafından kurulmuştur. Dolayısıyla Ermeni kilisesinin esaslarını kuran bu kişiye atfen Ermenilere "Gregoryen" veya "Uğapar"¹⁸ denilmiştir.¹⁹ Aziz Gregor, ilk dini merkezi Muş yakınlarındaki Ardışad'da kurmuş, daha sonra bu merkez, bugünkü Erivan yakınlarındaki Eçmiadzin²⁰,e taşınmıştır.²¹

Ermeniler için kilise, "toplanma yeri" ve "sığınma yeri" anlamına gelmektedir. Ermenilerin tamamen asimile olmadan yaşamalarının en önemli nedeni olarak Gregoryen Kilisesi gösterilmektedir.²²

Levon Panos Dabağyan'ın ifadesine göre; "*Ermenilerin kesin şekilde Hıristiyanlığı kabul ettikleri tarih 301'dir. Ermenilerin bu dönemi, Kral Tridat'ın hükümdarlığı yıllarında, aziz Grigor Bartev'in öncülüğünde gerçekleştirildiği dönemdir. Yani kral başta olmak üzere, devlet-ordu ve milletçe Hıristiyanlığı topyekûn kabullenmesiyle birlikte Ermeniler, mezkûr dini topyekûn bir seferde kabul etmiş ilk Hıristiyan millet, Ermeniler olmaktadır.*"²³

Ermenilerin iddia ettiği gibi 301 yılında Hıristiyanlığın, Ermeniler arasında resmi din olması imkânsızdır. Çünkü Aziz Gregor, totemlere kurban kesmediği ve Hıristiyanlıktan vazgeçmediği için Roma İmparatorluğu tarafından kendisine işkence edilmiş ve hapse atılmıştır. 298 yılında hapse girdiği ve 15 yıl hapiste kaldığı kaynaklarca kanıtlanmıştır. Aziz Gregor, hesaplamalara göre 313 yılında hapisten çıkmış ve bu tarihten itibaren Hıristiyanlığı yaymaya başlamıştır. Zaten bu tarihte Roma İmparatorluğu Milano Bildirgesi'ni ilan ederek Hıristiyanlığı resmi din olarak

¹⁷ Cihat GÖKTEPE-Oktay KIZILKAYA, "*Ermenilerde Kilise-Milliyetçilik İlişkisi ve Tehcir Kanunu*" İdris BAL, Mustafa ÇUFALI, Düünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, 2006, 283-295, s. 283

¹⁸ "Ortodoks", Birsen KARACA, *Doğu Ermenice-Türkçe Sözlük*, Ankara, 2007, s. 340

¹⁹ Gürsoy ŞAHİN, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivash Mihitar ve Mihitaristler(1676-1749)*, İstanbul, 2008, s.19

²⁰ Ermeniler, Eçmiadzin'i Allah'ın tek oğlunun indiği yer şeklinde ifade ederek kutsamaktadırlar. URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 127

²¹ SEZGİN, *Ermenilerde Din, Kimlik ve Devlet*, s.35

²² Yıldız Deveci BOZKUŞ, "*Bir Başka Açıdan Ermenilerde Din*", Ermeni Araştırmaları, C/4, Sayı: 14-15, Yaz-Sonbahar 2004, 115-130, s. 120

²³ Levon Panos DABAĞYAN, *Emperyalistler Kıskaçında Ermeni Tehciri-1*, İstanbul, 2007, s. 37

kabul etmiştir. Ermenistan'ın ise Hıristiyanlığı kabul etmesi en erken 314 yılı olmaktadır.²⁴

Ancak Ermenilerin, ilk Hıristiyan devlet iddiaları eğilimin altında, Avrupa'nın Hıristiyanlık taassubu ve tarihleri boyunca göçmen olarak yaşayan Ermenilere bir vatan yaratma düşüncesi bulunmaktadır. Tarihi kayıtlara göre, ilk Hıristiyan devlet, Urfa(Edessa=Ruha)'da kurulmuş olan bölgesel hükümdarlıktır. Kral Apkar(179–214)'ın hükümdarlığı döneminde Hıristiyanlık devlet dini olarak kabul edilmiştir.²⁵

Ermeni kilisesinin Gregoryen mezhebini kabul etmesi ve bu nedenle Hıristiyan dünyası tarafından dışlanması Ermenilerin din ve milliyetçilik duygularını kenetlemiştir. XI. yüzyıla kadar Ermenistan Katoğikosluğu unvanına sahip olan kilise, Ermenilerin Orta Doğu ve Kafkasya'ya göç etmesinden sonra, etnik grubu ifade eden Ermeni Katoğikosluğu adını almıştır.²⁶

Hıristiyanlığı kabul etmelerinden sonra 451'de Hz. İsa'nın ilahi ve dünyevi kimliğinin müzakere edildiği Kadıköy Konsili'nde Ermeni Kilisesi, Hz. İsa'nın ilahi kimliğe sahip olduğu Monofizit dinî görüşünü kabul ederek, Gregoryenlik mezhebini seçmiş, Avrupa kilisesinden ayrılmış ve Papa'nın dini otoritesini tanımamıştır. Ermeni kilisesinin günümüzdeki yapısı şu şekilde oluşmuştur;

1. Aziz Gregor tarafından kurulan Eçmiadzin²⁷ Katogigosluğu,
2. 12. yüzyılda kurulan Sis veya Kilikya Katogigosluğu,
3. 1311 tarihinde kurulan Kudüs Patrikliği,
4. 1461'de II. Mehmet tarafından kurulan İstanbul Ermeni Patrikliği'dir.

Katogigosluklar, hiyerarşik olarak patriklerin üstünde yer almaktadır. Bugün Eçmiadzin kilisesi diğer bütün kiliselerin ruhani merkezi sayılmaktadır.²⁸

10 Ağustos 1916 tarihli Takvim-i Vekayi'de neşredilen yeni bir nizamname ile Türkiye'deki Ermeni kiliselerinin Eçmiadzin ile ilgisi tamamen kesilmiş, Sis ve Akdamar Katogigoslukları birleştirilip, Katogigosluğun merkezi Kudüs'e

²⁴ SEZGİN, *Ermenilerde Din, Kimlik ve Devlet*, s. 99–100

²⁵ ŞAHİN, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivash Mihitar ve Mihitaristler(1676-1749)*, s. 20

²⁶ Hatem CABBARLI, “*Ulusal Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Türk Faktörü(Kültür, Coğrafya ve Din)*”, Hoş Görüden Yol Ayrımına Ermeniler-II, Kayseri, Ocak 2009, 285–297, s. 294

²⁷ 1992 tarihinde Eçmiadzin şehri Vağarşapat olarak değiştirilmiştir. Armen KÜRKCÜYAN, http://ermenihayem.org/ermenice/mayraqaghaqner_uni.htm

²⁸ SEZGİN, *Ermenilerde Din, Kimlik ve Devlet*, s. 40

nakledilmiştir. İstanbul Ermeni Patrikliği de bu Katogikosluğa bağlanmıştır. İstanbul Ermeni Patriği'nin ancak mezhepler nezareti ile temas edebileceği hükme bağlanmıştır.²⁹

3. Ermeni Dili ve Gelişimi

Ermenilerin yazım dünyası, İncil'in 435 yılında Ermeniceye çevrilmesiyle başlamıştır. Ermeni alfabesi, V. yüzyılın ilk yıllarında bir din adamı olan Mesrob Maşdot'un öncülüğünde³⁰ oluşturularak meydana getirilmiş ve birçok alfabeden yararlanılmak suretiyle Klasik Ermenice 36 harften oluşan bir sistem olarak türetilmiştir. Ermeni alfabesine Mesrob'un alfabesi de denilmektedir.³¹

Daha sonra **O (Օ)**, **F (Ֆ)** ve **YEV (ԵՎ)** harfleri eklenerek 39 harften oluşan Ermeni alfabesi Hint-Avrupa dil grubuna girmiştir.³²

Uzmanlar, Ermeniceyi üç döneme ayırmaktadır; V-XI. yüzyıl arası eski dönem, XII-XVII. yüzyıl arası orta dönem, XVIII. yüzyıldan sonraki dönemde yeni dönemdir.³³

Tarihte İran dilinden, özellikle Pehlevi dilinden alınan aldığı unsurlar nedeniyle Ermeni dili önce İran lehçeleri öbeğine yerleştirilmiştir. A. Meillet ve H. Hübschmann'ın çalışmalarından bu yana, bağımsız bir Hint-Avrupa dili olduğu ortaya çıkmıştır. Meillet, bütün Hint-Avrupa dilleri içinde Grekçe ile Ermenice'nin en dikkat çekici uyumları gösteren dil olduğunu savunur. Yasak belirtmek için özel bir olumsuzluk ekine “mi (մի)” sahip tek dildir. Bu olumsuzluk eki Grekçede ki “me” ve Hint-İran dilindeki “ma”ya denk düşmektedir.³⁴

Klasik Ermenice (Grabar), kilise dili olarak varlığını hala sürdürmektedir. Çağdaş Ermenice (Aşharabar), Doğu Ermenice ve Batı Ermenice olarak iki lehçeye sahiptir. Bugün Ermenistan'ın resmi dili olan Doğu Ermenice, Rusya ve İran'da

²⁹ GÜRÜN, *Ermeni Dosyası*, s. 229

³⁰ Mehmet TEZCAN, “V. Yüzyılda Ermeni – Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 32, Erzurum, 2007, 183–202, s. 186

³¹ Eduard AĞAYAN, Hovhannes BARSEDYAN, *Hayods Lezu-4*, Erivan, 2004, s. 43 (Ermenice)

³² “*Ermeni Dili*”, www.bolsohays.com

³³ KARACA, *Doğu Ermenice-Türkçe Sözlük*, s. 5

³⁴ GROUSSET, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 65

yaşayan Ermeniler tarafından kullanılmaktadır. Ermeniler bu lehçeye Kafkas Ermenicesi de demektir.³⁵

Batı Ermenice ise; Lübnan, Suriye, Yunanistan³⁶ Türkiye, Afrika, Amerika, Avustralya ve dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Ermeniler tarafından kullanılmaktadır.³⁷

Doğu ve Batı Ermenice aynı alfabeyi kullanmalarına rağmen bazı harfler farklı sesleri sembolize etmektedir.³⁸

Azizlik mertebesine ulaşan Mesrob Maşdot ve kendisine büyük destek veren dönemin dini lideri Gatogigos Sahag Bartev ve ilk öğrencileri, öncelikle İncil'i Ermeniceye çevirerek Ermeni kültüründe gelişimin öncüsü olmuşlardır.³⁹

4. Ermeni Tarihi

Bir kısım Ermeni tarihçileri tarihle mitolojik bir bağ kurarken, bir kısım tarihçiler de Ermenileri Frigyalıların bir kolu olduklarını iddia ederek Frigyalılarla birlikte buldukları yerlere geldikleri zaman (MÖ 6. ve 7. yüzyıllarda)'dan tarihlerini başlatırlar.⁴⁰

Urartular, Sümerler ve Subarlar ile Gurlar ülkesinden ilk göç edenler arasında bulunan Ermeniler, İncil'e dayanan kayıtlara göre; Hz. Nuh'un oğlu Yasef'in torunu Hayk Nahabed'in soyundan gelmektedir.⁴¹ Nuh'un gemisi Tufan'dan sonra Ağrı Dağı üzerinde durmuş, sular çekildikten sonra Nuh'un oğulları ve torunları bu bölgede yayılmışlardır.⁴² Meds Hayk (ulu kişi/ulu Ermeni/ata Ermeni) namıyla da anılan Hayk Nahabed aynı zamanda, Ermenistan'ın kurucusu ve Ermenilerin ilk büyük hükümdarıdır.(MÖ 2265)⁴³ Ayrıca Hayk, Ermenilere adını veren ve onları birleştirerek millet yapan şahıs olarak Ermeni kaynaklarında geçmektedir.⁴⁴

³⁵ DABAĞYAN, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, s. 33

³⁶ A.V.GEVORKYAN, *East Armenian Course*, Erivan, 2000, s. 8(Ermenice-İngilizce)

³⁷ DABAĞYAN, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, s. 34

³⁸ KARACA, *Doğu Ermenice-Türkçe Sözlük*, s. 5

³⁹ Karin KARAKAŞLI, "*Gazetelerin Satır Aralarında (Ermeniler)*", 21 Eylül 2001, s. 1, www.bolsohays.com

⁴⁰ URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 22

⁴¹ DABAĞYAN, *Emperyalistler Kıskaçında Ermeni Tehciri-1*, s. 19

⁴² ANADOL, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, s. 41

⁴³ Levon Panos DABAĞYAN, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul, 2006, s. 21

⁴⁴ DABAĞYAN, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, s. 25

Horenli Movses'e göre; Ermeni Krallığını 60 kadar hükümdar yönetmiştir.⁴⁵ Ermeniler MÖ 521 yılından itibaren İranlıların yönetimi altında yaşarken MÖ 331 yılında İran Hükümdarı III. Darius'un Büyük İskender tarafından yenilmesi üzerine fiilen Makedonya Krallığı'nın hâkimiyetine girmişlerdir. Böylece Ermeniler, Medlerin ve Perslerin mensup oldukları İran halkıyla temas kurdular ve 300 yıl boyunca İran İmparatorluğunun vassalı⁴⁶ olmuşlardır.⁴⁷

Ermeniler, MÖ 66 tarihinden sonra Romalıların egemenliği altına girmişlerdir. MS 11. yüzyıldan itibaren Ermenilerin başına atanacak kişilerin seçimine İran'da karışmaya başlamıştır. MS 63 yılında Roma ile İran arasında bir anlaşma yapılarak, Ermenistan'ın Roma hâkimiyetinde kalmasıyla Arsasid hanedanından birisi tarafından idare edilmesine karar verilmiştir. Bu anlaşma gereğince başa geçen İran İmparatoru Vologese'in kardeşi Tridate olmuştur. Böylece Arsasid hanedanı Ermenistan'a yerleşmiştir.⁴⁸

Ermeniler, MS 63 yılından 629 yılına kadar Bizanslılarla İranlılar arasında, yaşadıkları bölgeler sürekli mücadele bölgesi olmuş ve Bizanslıların kesin zaferiyle de Bizanslıların hâkimiyeti altında varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁴⁹

Ermenistan 390 yılında Roma ile Sasaniler arasında ikiye bölünmüş, doğu kısmı Sasaniler tarafından tayin edilen Arsasid sülalesine mensup III. Hosrev'in idaresinde İran'a, batısı ise Ermenistan'da ki eski Arsasidlerden III. Arşak idaresinde Roma'ya bağlanmıştır. Arşak'ın ölümünden sonra ise, Roma İmparatorluğu bu bölgeyi doğrudan doğruya imparatorluğa ilhak etmiştir. III. Hosrev kendisinden memnun olmayan Sasani hükümdarı kendisini beğenmediği için yerine kardeşi Vram Capouh'u getirmiştir. 428 yılında V. Vaham tahtını Sasani imparatoruna bağlamıştır.⁵⁰

629 yılında kesin olarak Ermenistan, hatta İran Ermenistan'ı Bizans hâkimiyeti altında kalmıştır. 640 yılına kadar Bizans idaresinde yaşayan Ermeniler, bu yıllarda İslam ordularıyla tanışmışlardır. İslam ordularının Ermeniyye'ye

⁴⁵ URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, s. 23–42

⁴⁶ **Vassal; 1. Anlamı;** hizmetli köle, kul; derebeylik sistemi; tebaa; vasallar, biat eden kimse, 2. **Anlamı;** Derebeyine bağlı kimse, vasal, bağlı, bağımlı, <http://www.turkcebilgi.com/vassal/sozluk>

⁴⁷ GROUSSET, **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, s. 72

⁴⁸ GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, s. 19

⁴⁹ Halil METİN, **Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**, İstanbul, 1992, s. 13

⁵⁰ GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, s. 18

yaptıkları ilk harekât olarak kaydedilen 639-640 yıllarında Culfa⁵¹ reyonuna (Nahçıvan ile Urdubad arası) Nahçıvan bölgesine kadar geldiklerini ileri sürerler.⁵² 653 senesinde Ermeniler tamamıyla Arap hâkimiyeti altına girmiştir.⁵³ Araplar, Emeviler zamanında Bizans ordularını 705 yılında yenerek iki yüzyıla yakın Ermenileri idare etmiştir.⁵⁴

Ermeniler özellikle Ömer Bin Abdülaziz döneminde (717–720) farklı bir yaklaşımla karşılaşmışlardır. Yumuşak tutumu, anlayışı, barıştan yana siyaseti ile İslam dinini yaymak istemesi bunun içinde haraç ve cizyeye yeni düzenlemeler getirmesi gibi ıslahat hareketleri tezahürleri Ermeniyeye'ye de görülür. Bu dönemde Ermeni esirleri serbest bırakılmış, Divin başta olmak üzere Ermenilerin savaş sırasında tahrip olan yerleri baştan imar görmüştür. Ermeniler de yeniden inşa edilen bu yerlere geri göç etmişlerdir.⁵⁵

Ermeniler, Türklerle karşılaşmadan önce Anadolu'nun doğusunda siyasi birlikten yoksun, Bizans İmparatorluğu'na tabi, merkezleri Vaspurakan, Ani, Kars ve Lori olmak üzere küçük krallıklar halinde varlığını devam ettirmiştir.⁵⁶

B. TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

1. Selçuklu-Ermeni İlişkileri

X. yüzyılın sonlarında Anadolu'nun tamamı Bizans Devleti hâkimiyeti altına girmiştir. Bizans İmparatoru II. Vasil, hayatının son yıllarında Kafkaslarda faaliyet göstermiştir. Van bölgesi Bizans İmparatorluğu'na dâhil olmuş, Ermeni Ani hanedanlığı ise krallığı boyunca Gagik'in oğlu ve halefi olan İonnas Simbat'a kalmış,

⁵¹ Azerbaycan'da bir şehirdir. 4. yüzyılda İranlıların, 7. yüzyılda Arapların, 11. yüzyılda Selçukluların eline geçmiştir. 1605 yılında İran Şahı I.Abbas tarafından yıkılır. Şehir daha sonra Rusların eline geçer ve 1828'de Erivan Eyaleti'ne bağlanır. Şehir ilk dönemlerden itibaren bir ticaret merkezi olmuştur. Boğos Levon ZEKİYAN, *Ermeniler ve Modernite*, İstanbul, 2002, s. 54 (Yazarın Dipnotu)

⁵² Ali İPEK, “*İlk İslami Dönem Müslüman-Ermeni Münasebetleri*”, BAL-ÇUFALI, Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, 20–30, s. 20

⁵³ GÜRÜN, *Ermeni Dosyası*, s. 21

⁵⁴ SARAY, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, s. 7

⁵⁵ İPEK, “*İlk İslami Dönem Müslüman-Ermeni Münasebetleri*”, s. 29

⁵⁶ Mehmet ERSAN, “*Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri*”, İdris BAL, Mustafa ÇUFALI, Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, 2006, 51–66, s. 51

onun ölümünden sonra aynı şekilde Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir.⁵⁷

Ermenilerin Türklerle ilk münasebetleri Selçukluların Maverâünnehir'de buldukları 11. yüzyılın ilk çeyreğinde Çağrı Bey'in 1015–1021 yılları arasında Doğu Anadolu bölgesine gerçekleştirdiği keşif seferi ile başladığı kabul edilir.⁵⁸

XI. yüzyılda Kafkas bölgesinden Anadolu'ya giren Selçuklular, Ermenilerin daha büyük kitleler halinde Çukurova bölgesine göç etmesine neden olmuşlardır.⁵⁹

Söz konusu keşif seferlerine Çağrı Bey, Maverâünnehir'den hareket edip, Horasan'ı geçmiş ve Van bölgesine girmiştir. Ermeni Tarihçisi Mathieu; “*O güne kadar asla bir Türk süvarisi görmeyen Ermeniler şaşırmuşlar; uzun saç örgüleri, ok ve yaydan ibaret silahları olan bu Türk süvarilerini hayretle seyretmişlerdi*” Türk ve Ermenilerin karşılaşmasını bu şekilde aktarmaktadır.⁶⁰

Ermeniler, kral Senekerim'in oğlu Davit ve kralın komutanı Şapuh ile Benci Kalesi kumandanı Vasak kumandasındaki kuvvetlerle Türklere karşı koymaya çalışmışlar, ancak bozguna uğramışlardır. Çağrı Bey'in bölge ile ilgili olarak Tuğrul Bey'e verdiği olumlu rapora rağmen, Gaznelilerin baskılarına dayanamayan Aslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler Anadolu'ya ilk gelenler olmuşlardır.(1028)⁶¹

1047-1048 yılında Selçuklu Veliâhtı Hasan, Van Gölü bölgesine akınlara başlamıştır. Tuğrul Bey'in 1063 yılında ölümünden sonra tahta geçen Alparslan(1063-1072), 1064 yılında Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgesinde fetihlerde bulunmuş, Bizans adına Lori Ermeni krallığını yöneten Gorige'yi kendine tabi kılmıştır. Daha sonra Doğu Anadolu'ya girerek Ani kalesini 16 Ağustos 1064'te⁶² fethetmiş; Bizans adına Kars'ı yönetmekte olan Ermeni prensi Gagik, bağlılığını bildirmiş ve Sultan Alparslan bunun üzerine Gagik'e hilat giydirecek yerinde kalmasına müsaade etmiştir.⁶³

1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Palu'daki Bizans kuvvetlerinin komutanı Philaretos Brachamios, Maraş ve civarında Selçuklulara

⁵⁷ DABAĞYAN, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, s. 49-56

⁵⁸ Mehmet ERSAN, “*Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri*”, s. 51

⁵⁹ KOÇAŞ, *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, s. 66

⁶⁰ Mehmet HOCAOĞLU, *Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul, 1976, s. 10

⁶¹ Mehmet ERSAN, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara, 2007, s. 20

⁶² GROUSSET, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 599

⁶³ ERSAN, “*Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri*”, 51–66, s. 52, GROUSSET, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 600

bağlı Ermeni Prensiği'ni kurmuştur. Melik Tutuş zamanında Urfa'nın idaresi Ermeni Toros'a verilmiştir. 1096 yılında başlayan I. Haçlı seferleri sırasında I. Baudouin, Ermenilerin yardımıyla Urfa'yı ele geçirmiş ve Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurmuştur. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubat tarafından 1234 yılında şehir ele geçirilince Hıristiyan nüfus Anadolu'nun başka yerlerine iskân ettirilmiştir. I. Süleymanşah, 1083–84 yıllarında Çukurova'yı fethinden sonra da Ermeniler varlıklarını devam ettirerek bölgenin Haçlıların eline geçmesine yardımcı olmuşlardır. Bu yardımların karşılığı olarak Haçlı reisleri, Ermeni liderlerine “Baron” ve “Markis” unvanı verip kontluk rütbesine yükseltmişleridir.⁶⁴

Selçuklu tahtına I. Alaeddin Keykubat'ın geçmesinden sonra 1225 yılında Çukurova'daki Ermeni Krallığı'na ağır bir darbe vurulmuştur. II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde, 1243'te Köseadağ Savaşı'nda mağlup olan Selçuklular zamanında Ermeniler, Moğollara bağlı bir vassal krallık olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. 1375 yılına kadar süren kardeşler arası taht ve mezhep kavgaları yüzünden Çukurova'daki Ermeni Krallığı (177 yıl) Kral IV. Leon zamanında, Memlûklular tarafından Sis şehrinin ele geçirilmesiyle tarihe karışmıştır.⁶⁵

2. Osmanlı-Ermeni İlişkileri

Osmanlı-Ermeni ilişkileri, Orhan Bey zamanında Kütahya'daki Ermeni ruhanî merkezini Bursa'ya nakletmesiyle başlamıştır.⁶⁶

Fatih Sultan Mehmet döneminde, 1453'de İstanbul'un alınmasından sonra Ermenilerin Bursa'daki ruhani lideri Hovakim İstanbul'a getirilerek 1461'de yayınlanan bir fermanla Ermeni Patrikliği kurulmuştur.⁶⁷

Ancak, 1982'de Princeton Üniversitesi'ndeki bir toplantının bildirileri yayınlanınca, bu bilginin doğru olmadığı anlaşılmıştır. Kevork B. Bardakçıyan “*The Rise of the Armenian Patriarchate of Constantinople*” başlıklı makalesinde Çamiçyan'ın yazdıklarını irdeleyerek; İstanbul'daki Ermeni ruhani liderinin ancak

⁶⁴ ERSAN, “*Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri*”, 51–66, s. 53–54

⁶⁵ ERSAN, “*Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri*”, 51–66, s. 65

⁶⁶ Erdal İLTER, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara, 1999, s. 21

⁶⁷ Ercüment KURAN, “*Tarihte Türkler ve Ermeniler*”, Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2001, 39–47, s. 39

Kanuni Sultan Süleyman zamanında marhasa⁶⁸ Gregor (1526–1537) ve onun halefi Astuacatur(1538–1543) devrinde güçlendiğini ve 1543'ten sonra da bu ikinciye İstanbul Patrik'i denildiğini, Berberyana'dan naklen kaydediyor. Stanford J. Shaw ise, Fatih Sultan Mehmet devrinde Roma ile birleşme düşüncesine karşı olan Gennadios Skolarios'u bütün Ortodoksların dini reisi tayin edildiğini, Ermenilere millet statüsü verilmesinin ise Memluk Sultanlığı'na karşı Osmanlıları desteklemek şartı ile Yavuz Sultan Selim zamanında olduğunu belirtmektedir. Sonuç olarak, Fatih Sultan Mehmet Hovakim'i Bursa ve Ankara'dan getirdiği Ermenilere patrik tayin etmiş ise, bu ancak İstanbul ve Galata veya Üsküdar'da tanınmıştır. Bardakçıyan, 1462–1487 tarihleri arasında Ankara, Amasya, Trabzon ve Kefe'de yazılan Ermeni kaynaklarına dayanarak İstanbul Ermeni Patrikliği'nin o tarihlerde hiçbir yerde en yüksek ruhani makamı olarak tanınmadığına işaret etmektedir.⁶⁹

3. Ermeni Devleti Kurma Çabaları

Ermeni Devleti'nin kurulması için ilk teşebbüsü yapan İsrail Ori adındaki bir Karabağlı Ermeni din adamıdır.⁷⁰ 1698–1711 yılları arasında Fransa, İngiltere, Almanya ve Rusya'yı dolaşan ve Ermenistan'ı kurmak için bir haçlı seferi düzenlemeye çalışan Ori, Rus Çarı Petro'ya (1683–1725), Kafkaslar ve özellikle iki Hıristiyan topluluk olan Ermeniler ve Gürcüler hakkında verdiği bilgiler, Rusların dikkatini bu bölgeye çekmeye yetmiştir. Ermeni Ruhani lideri Katogikos Hovsep Argutyan, Osmanlı Devleti ve İran arasında bir duvar oluşturmak ve Rusya'nın emellerini gerçekleştirmek için "Ararat Krallığı" adıyla bir proje hazırlamıştır. Bu proje 2000 adet basılmış ancak II. Katerina'nın ölümüyle suya düşmüştür.⁷¹

Kendilerini Osmanlı idaresinde yaşayan Hıristiyan halkların hamisi ilan eden Ruslar, 1828 Türkmençay Antlaşması ile İran'dan aldığı topraklarla kendilerine bağlı bir Ermeni devleti kurmuşlardır. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)'nden sonra Ruslar, Kafkaslardan Doğu Anadolu'ya ve Basra ile İskenderun'a inecek bir

⁶⁸ "Marhasya" kelimesinin kısaltılmış şekli olan "Marhasa", Asurca olup, Moğol devrinden itibaren yüksek dereceli kilise adamlarına verilen unvandır. DABAĞYAN, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, s. 123

⁶⁹ Nejat GÖĞÜNÇ, "*Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında*", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2001, s. 49–50

⁷⁰ ŞAHİN, **Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivash Mihitar ve Mihitaristler**, s. 58

⁷¹ Azmi SÜSLÜ, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Van, 1990, s. 25

Ermenistan koridoru oluşturma çabasına girmişlerdir. Rusya'nın Balkanlardaki ilerleyişini tehlikeli bulan İngiltere, Avusturya ve Almanya'yı da yanına alarak Berlin'de bir kongre toplama kararı almıştır. Bu kongrede Ermeni Patrikhanesi'nin Osmanlı Devleti'ne ilk sadakatsizliği ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu içinde muhtar bir Ermenistan kurulması düşüncesi Patrik Mıgırdiç Hırimyan (1869-1873)'a aittir.⁷²

Yerine geçen Patrik Nerses Varjebeyan Yeşilköy'e kadar ilerleyen Rus ordusunun Başkumandanlık karargâhına giderek Grandük Nikola'dan Osmanlılar ile yapılacak antlaşmaya Doğu Anadolu'da Rus himayesinde Ermeni devleti kurulmasına dair bir madde konulmasını istemiştir. Ruslar, Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde, Doğu Anadolu'da Ermenilerle meskûn yerlerde ıslahat yapılması şartını koymuşlardı. İngiltere'nin müdahalesiyle Ayastefanos Antlaşması geçersiz sayılarak, Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmış ve bu sefer 61. maddede Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu 6 vilayette (Vilayet-i Sitte) Büyük Devletlerin denetiminde ıslahat yapılması öngörülmüştü. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre, Osmanlı Devleti, *“Ermenilerin oturdukları vilayetlerin mahalli şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri geciktirmeden yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder ve bu konuda alacağı tedbirleri sırası geldikçe devletlere tebliğ edeceğinden, adı geçen devletlerde bu devletlerin tatbikine nezaret edeceklerdir.”*⁷³

Böylece, Ermeni meselesi, büyük devletlerin nezaretinde olmak üzere Osmanlı Devleti'nde yapılacak bir "Islahat Meselesi" hâlinde tespit edilmiş oluyordu. 61. madde Ermenilere ıslahat (reform) vaadinden başka bir şey getirmemiştir.⁷⁴

Rusya, 1877–78 savaşı öncesinde, “Uyuyan Güzel” olarak gördüğü Ermeni milliyetçiliğinin, uluslararası gelişmelerle “Frankenstein'in Canavarı” haline dönüşmesi ile bir an önce bu sorundan sıyrılmaya çalışacaktır.⁷⁵

Milliyetçilik akımının Ermenilere ilk tesiri, XIX. yüzyıl ortalarında 1846'da bir Katolik Koleji'nin kurulmasıyla başlamıştır. Bu kolejden mezun olan Ermeniler,

⁷² İLTER, **Ermeni Kilise ve Terör**, s. 36

⁷³ SARAY, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri** s. 33–34

⁷⁴ İLTER, **“Ermeni Kilisesi ve Terör”**, Ankara, 1990, s. 40

⁷⁵ Mim Kemal ÖKE, **Ermeni Sorunu 1914–1923**, Ankara, 1991, s. 80

Fransız İhtilalı'nın getirdiği fikirleri İstanbul'da yaymaya başladılar. 1839 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan Ermenice gazeteler de, yeni fikirler ve Ermenilik şuurunun gelişmesi için en uygun vasıta araçlarıydı.⁷⁶

Fransa, Rusya ve İngiltere'nin Hıristiyan halkların, özellikle Ermenilerin hakları konusunda yaptıkları mücadeleleri önlemek için Osmanlı Devleti, 29 Mart 1863'te "Ermeni Milleti Nizamnamesi"ni ilan ederek bu istismarı durdurmaya çalışmıştır. Ermeniler bu nizamnameyle özerk bir statüye kavuşarak, eğitim ve kültürel konular başta olmak üzere dini ve cemaat işlerini yapma hakkına kavuşmuşlardır.⁷⁷

4. Ermeni Cemiyetlerin Kurulması ve Faaliyetleri

Ermeni milliyetçiliğini uyandırma çabalarından sonra, sıra bu fikirleri gerçekleştirmeye geldi. 1860–1880 tarihleri arasında, Van bölgesinde "Araratlı", merkezi Muş'ta bulunan "Okul Sevenler", "Doğulu" ve "Kilikya" adında dernekler kurulmuş ve 1880 yılında bu dernekler bir çatı altında birleşerek "Ermenilerin Birleşik Derneği" adını almıştır. 1879'da "Milliyetçi Kadınlar Derneği", 1880'da Erzurum'da "Silahlılar Derneği", Kafkasya'da "Genç Ermenistan Derneği" ve "Karaaç Derneği" kuruldu.⁷⁸

1873 yılında Portakalyan adlı bir Ermeni ilk Ermeni İhtilal grubunu kurarak "Asya" adlı bir gazete yayınlamaya başladı. Daha sonra iç çekişmeler nedeniyle Avrupa'ya giden Portakalyan, Paris'te "Armenia" gazetesini çıkartarak milliyetçi hareketin sözcülüğünü yapmaya başladı.⁷⁹

Kurulan bu cemiyetlerin amacı; Ermenistan'ın bağımsızlık isteğini önce Türkiye'de, sonra ise yurt dışında çeşitli kanallarla duyurmaktır. Hayır dernekleri görünümü vererek kurulan bu cemiyetler içinde en önemlisi Armenakan, Hınçak ve Taşnak'tır. 1885 yılında Van'da Armenakan, 1887 yılında Cenevre'de ilk Marksist

⁷⁶ KURAN, "*Tarihte Türkler ve Ermeniler*", 39–47, s. 40

⁷⁷ SARAY, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, s. 36–37

⁷⁸ METİN, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, s. 87

⁷⁹ Turgay UZUN, "*Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri İçerisinde Ermeniler*", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2001, 159–172, s. 170–171

parti olan Hınçak adında gizli bir cemiyet, 15 Temmuz 1890'da da Tiflis'te Taşnak Cemiyeti'ni kurdular.⁸⁰

Armenakan Partisi'nin, kurucusu Mıgırdıç Portakalyan'ın babası Mikael Portakalyan'dır. Gençliğinde Paris'e tahsile gönderildi. 1858'de Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda çalıştı, 1886'da Maliye Nezareti danışmanı, sonra da Ziraat Bankası müdürü oldu. Mıgırdıç, 1885'te Marsilya'da yayınladığı Armenia gazetesi ve kendi matbaasında bastırıldığı beyannameler Maraş'a gönderilerek dağıtılmıştır. Çukurova'dan ve diğer bölgelerden Ermeni gençlerin Avrupa'da eğitim gördükten sonra tekrar yurda dönerek buradaki faaliyetlere katılmalarını ve yeni kurulacak olan Ermeni Devleti'ne destek vermelerini istemiştir.⁸¹

Hınçak Komitesi; Kafkaslı Ermenilerden Avadis Nazarbek eşi Maro ve arkadaşları Kafkasyalı öğrenciler tarafından 1871'de İsviçre'de Marksist prensipler doğrultusunda kurulmuştur. Amacı; Türkiye Ermenistan'ını kurtarmaktı. Amaca ulaşmanın tek yolu ihtilal, yani zor kullanarak Türkiye Ermenistan'daki şekli altüst etmek, değiştirmek, halka genel isyan yoluyla Türk Hükümeti'ne karşı savaş açmaktı. *“Hınçak çeteleri Türkleri öldürecek, köylerini ateşe verecek ve sonra kaçmak için fırsat kollayacaklar. Gazaba gelecek olan Müslümanlar(Türkler) o zaman savunmasız Ermenilere saldırarak katledecekler ve Avrupa insanlık ve Hıristiyan uygarlığı adına duruma el koyacak... Milyonlarca kadın ve çocuğun çığıllıkları ve kanı ile karışacak ve bizimde sesimiz duyulacaktır... Bunu yapacağız.”*⁸²

Hınçaklar, Anadolu'da Bafra, Merzifon, Amasya, Tokat, Yozgat, Eğin (Kemaliye), Arapkir ve Trabzon'da örgütlenmişlerdi. 15 Temmuz 1890'da Kumkapı olayı, Ağustos 1894'te Sasun isyanı, 30 Eylül 1895'te Bab-ı Ali'ye yürüyüş ve 24 Ekim 1895 Zeytun isyanını bu örgüt planlamış ve yönetmiştir.⁸³

Taşnak Komitesi; 1890'da Tiflis'te Krisdapor Mikailyan ve arkadaşlarının gayretiyle kurulmuştur. Diğer adı “Ermeni İhtilal Cemiyetleri İttifakı”dır.⁸⁴ Rusya'nın himayesinde bir Ermenistan fikrini güden Hınçaklar'a nazaran Taşnakların asıl amacı bağımsızlıktı. Bunun içinde Tiflis'te bulunan “Genç

⁸⁰ İLTER, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, s. 46

⁸¹ GÖĞÜNÇ, *“Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında”*, s. 53

⁸² GÜRÜN, *Ermeni Dosyası*, s. 135

⁸³ GÖĞÜNÇ, *Osmanlı İdaresi'nde Ermeniler*, İstanbul, 1983, s. 64

⁸⁴ Ergünöz AKÇORA, *“Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyancıları ve Türk-Ermeni Toplum İlişkilerine Etkileri”*, Ankara, 2001, 123-143, s. 130

Ermenistan”, merkezi Van’da olan Armenakan ve Hınçak örgütünü birleştirerek, Türkiye’ye gönderilen çete üyelerine her türlü yardım göndermek amacını gütmüşlerdir.⁸⁵

Yayın organı Droşak gazetesidir. Örgüt, 26 Ağustos 1896’da Osmanlı Bankası baskını, 1904 II. Sasun isyanı, 21 Temmuz 1905’te I. Abdülhamit’e Suikast, Nisan 1909 Adana olaylarını organize etmiştir.⁸⁶

1890 ile 1915 yılları arasında Ermeni Komitelerinin faaliyetlerini yürüttükleri yıllar olmuştur.⁸⁷

1910’lu yılların başında Avrupa devletleri iki bloğa ayrılmıştı; 1894’te Fransa ile Rusya arasında yapılan ittifak, 1907’de İngiltere’nin Rusya ile anlaşması üzerine Üçlü İtilaf’ın meydana gelmesini sağlamış⁸⁸, buna karşı Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya aralarında Üçlü İttifakı kurmuşlardır. Rusya Uzak Doğu’da genişleme siyaseti uyguluyor, Ermenileri Ruslaştırmaya çalışıyordu. Osmanlı Devleti Balkan Harbi’nde yenilince, İstanbul’daki Rus Büyükelçisi De Giers, 9 Aralık 1912’de hükümetine gönderdiği bir raporda, şimdilik Doğu Anadolu’da Ermenilere ıslahat yapılmasını sağlamaya çalışmasını, fakat ıslahatın başarısız kalması halinde Rus ordusunun adı geçen bölgeyi işgale hazır bulundurulmasını teklif etmiştir. Aslında Rusya’nın hedefi Doğu Anadolu’da bağımsız bir Ermeni Devleti kurmak değil, orayı doğrudan doğruya topraklarına katmaktır.⁸⁹

Osmanlı Devleti, 8 Şubat 1914’te Doğu Anadolu’da ıslahat konusunda Rus Büyükelçisi Gulkeviç ile bir antlaşma imzaladı. Ancak 28 Haziran 1914 yılında I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Osmanlı Devleti Almanya’nın yanında savaşa katıldı. Bu durumda atanan genel müfettişlerin kontratları iptal edildi.⁹⁰

Osmanlı Devleti’nin 1 Kasım 1914’te İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşı savaşa girmesi, Ermeni komitelerince büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Gönüllü alaylar kurarak Rus saflarına katılan Ermeniler, Rus işgal kuvvetleriyle birlikte Doğu Anadolu topraklarına girdiler. Ayrıca, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde yeni isyanlar

⁸⁵ Yavuz ERCAN, “*Ermeniler ve Ermeni Sorunu*”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2001, 75- 104, s. 89

⁸⁶ GÜRÜN, *Ermeni Dosyası*, s. 167

⁸⁷ Hidayet VAHAPOĞLU, *Osmanlıdan Günümüze Azınlıklar ve Yabancı Okullar*, İstanbul, 1997, s. 26-27

⁸⁸ Fahir ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, 2003, s. 34

⁸⁹ Ercüment KURAN, *Ermeni Meselesi’nin Milletlerarası Boyutu*, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2001, 105-121, s. 116

⁹⁰ KURAN, “*Ermeni Meselesi’nin Milletlerarası Boyutu*”, s. 120

çıkartılmış, 1914 yılı ortalarından başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerindeki yerleşim yerlerinde kurulan gizli Ermeni çetelerine silah ve cephane dağıtılmaya başlanmıştır.⁹¹

5. Tehcir ve İskân

Arapça asıllı olan “tehcir” kelimesi “hecera” fiilinden türeyen rübai bir mastar isimdir. Bir yerden başka bir yere göç ettirmek, hicret ettirmek (immigration, emigration) manasını taşır. Fiilde bir sürgün, bir “deportation” manası yoktur. Tehcir diye tanınan kanunun adı da “sevk ve iskan” kanunudur. Batı dillerinde “sürgün” anlamındaki “deportation”, exile”, proscription” gibi terimlerin karşılığı olan tabirler kullanılmamıştır.⁹²

Osmanlı Devleti savaş sırasında cephe gerisini güvence altına almak amacıyla, İçişleri Bakanlığı'nın 24/25 Nisan 1915 günü aldığı kararla 245(235/2345)⁹³ kişiyi bir gecede tutuklatarak Ankara ve Çankırı cezaevine göndermiştir. Bu sayı kesin olmayıp tartışmalıdır. Aralarında doktorlar, avukatlar, gazeteciler ve din adamları da vardır.⁹⁴

Ermeniler bu günü, sözde soykırım günü olarak anarlar, çünkü Ermeni hareketi bu tarih itibariyle sona ermiştir. Ermenilere göre; 24 Nisan günü 760 Ermeni işkence edilerek öldürülmüştür.⁹⁵

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda cephe gerisinde Türk köylerini basan Ermeni ahalinin, başka bir Osmanlı yerleşim yerine göçünü sağlamıştır.⁹⁶ İçişleri Bakanlığı 26 Mayıs 1915 tarihinde göç planlaması yaparak;

1. Ermeni nüfusu gönderildiği yerlerdeki Türk nüfusunun %10 oranını geçmemelidir.
2. Göç ettirilecek Ermenilerin kuracakların köylerin her biri elli evden çok olmamalıdır.

⁹¹ Cemalettin TAŞKIRAN, “*Türk-Ermeni İlişkileri, Tehcir Olayı ve Sözde “Soykırım”*”, Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2001, 209-224, s. 212

⁹² Hüsamettin YILDIRIM, *Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, Ankara, 2000, s. 10-11

⁹³ YILDIRIM, *Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, s. 19

⁹⁴ GÖĞÜNÇ, “*Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında*”, s. 47

⁹⁵ Ruzan POGOSYAN, “*Niçin Ermeni Soykırımı Nisan'da Kutlanıyor*”, Azg Gazetesi, Sayı: 73, 23 Nisan 2005

⁹⁶ Yusuf HALAÇOĞLU, “*Soykırım Politikası Türk Devlet Politikasına Aykırıdır*”, 2023 Dergisi, Sayı: 12, Ankara, 15 Nisan 2002, 8-14, s. 9

3. Ermeni göçmen aileleri seyahat ve nakil yoluyla da olsa yakın yerlere ev değiştirmemelidir.

Bu göç işlemi önce Doğu Anadolu'daki Ermenilere uygulanmış, daha sonra İzmit ve diğer iç bölgelerdeki Ermeniler de olay çıkarınca Anadolu göç kapsamına alınmıştır. Ancak Türkiye'de yaşayan Katolik ve Protestan Ermeniler bu mecburi göçün dışında tutulmuş, sadece isyan ve olay çıkaran Gregoryen Ermeniler göç ettirilmişlerdir.⁹⁷

Sevk ve iskan yapılan yerler; Erzurum'un doğusu ve Trabzon sahillerinden göç edenler, deniz ve kara yolu ile Ordu ve Kastamonu civarına; Erzurum'un batısı ve güneyi ile Trabzon'un güneyinden gelenler, Sivas-Tokat veya Sivas-Kayseri yollarıyla Ankara-Niğde civarına; Erzurum'un güneydoğusundan gelenler, Kemah yoluyla Elazığ, Malatya-Maraş civarına; Van ve Bitlis'ten gelenler ise Diyarbakır yoluyla Diyarbakır, Urfa, Gaziantep, Adana, Suriye ve Lübnan'a gönderilmişlerdir.⁹⁸

C. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

1. Mondros Mütarekesi ve Kafkas Bölgesinde Meydana Gelen Olaylar

Birinci Dünya Harbi sonunda Rusya'nın büyük desteğiyle, Erivan bölgesinde kurulan Ermenistan devleti, sınırlarının içinde ve dışında kalan, özellikle Erivan, Kars ve Nahçıvan bölgelerindeki Türkleri kitle halinde yok etmeye ya da başka yerlere göçe zorlamaya başladı. Bu sırada I. Dünya Savaşı'nı kazanan ve kaybeden devletlerin akıbetini belirlemek için, 32 devlet temsilcilerinin katılımıyla 18 Ocak 1918'de Paris Barış Konferansı toplanmıştır.⁹⁹

Konferansa katılan Milli Ermeni Heyeti Başkanı Bogos Nubar¹⁰⁰, Ermenistan Cumhuriyeti Başkanı A. Aharunyan; Kafkasya'dan Akdeniz'e kadar uzanan

⁹⁷ TAŞKIRAN, *“Türk-Ermeni İlişkileri, Tehcir Olayı ve Sözde “Soykırım”*, s. 216

⁹⁸ Cihat GÖKTEPE-Oktay KIZILKAYA, *“Ermenilerde Kilise-Milliyetçilik İlişkisi ve Tehcir Kanunu”* 283–295, s. 292

⁹⁹ ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 145

¹⁰⁰ Bogos Nubar veya Nubaryan Paşa(1851–1930): Mısırlı Devlet adamı ünlü Nubar Paşa'nın mahdumudur. “Paşalık” unvanı babasından intikaldir. 1851 yılında doğmuş, Yüksek tahsilini İsviçre ve Fransa'da tamamlamış ve Mısır Devleti hizmetine geçmiştir. Balkan Savaşları ve sonrasında,

Anadolu'nun yarısını içine alan bir Büyük Ermenistan kurulmasını talep ettiler. Paris Barış Konferansı'nı yönlendiren en önemli gelişme ABD Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un¹⁰¹ 18 Ocak 1918'de açıkladığı barışın temel prensiplerini belirleyen ilkeleri olmuştur. 14 maddelik konuşmasında ilhaksız, tazminatsız bir barışı ve milletlerin geleceklerini belirlenmesi ilkesini ortaya attı. Fakat ilkelerin tersine Türklerin nüfus çoğunluğuna sahip olduğu bir bölgede, 3 Mart 1918'de yapılan Brest-Litovsk Barış Antlaşması¹⁰² Rusların savaşta işgal ettiği Erzurum, Bitlis, Van ve Trabzon illerini boşaltmayı kabul etmesi ile 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ele geçirilen Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını da boşaltılmasıyla birlikte bu bölgede bir Ermenistan Devleti kurulmasına olumlu bakmıştır.¹⁰³

12. ilke doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiriyordu; *“Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkânları verilecekti.”*¹⁰⁴

İtilaf Devletleri ile ateşkes zemini arayan Osmanlı Devleti, 17 Nisan 1916 tarihinde Katülemare'de esir olduktan sonra Heybeliada'da tutulan General Towshend'e arabuluculuk yapmayı teklif etti.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 günü İtilaf Devletleri adına İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Vis Amiral Calthorpe ile Osmanlı Devleti adına Rauf Bey, Reşat Hikmet ve Sadullah Bey'ler 25 maddeden oluşan bir antlaşma imzaladılar.¹⁰⁶

Osmanlı'da Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde reform yapılması için, Batılı ülkelerin dikkatlerini çekmek gayesiyle kurulan delegasyonluğunun başkanlığını yapmıştır. 1912 yılında Doğu Vilayetleri ıslahat teşebbüsleri günlerinde, Ermeni Katoğikos'u nezdinde “Ermeni Davası”ni takibe mamur edildi ve böylece Milli Ermeni Heyeti Reisi olarak bizzat atanmıştır. DABAĞYAN, **Emperyalistler Kışkacında Ermeni Tehciri-1**, s. 792-793, Kevork PAMUKÇİYAN, **Biyografileriyle Ermeniler**, İstanbul, 2007, s. 327

¹⁰¹ ABD Başkanı Woodrow Wilson, Türk-Ermenistan sınırı ile ilgili iki kısımdan oluşan bir rapor hazırlamıştır. Buna göre; Birinci kısım bölgenin coğrafi durumunu, nüfusu ve ekonomik açıdan değerlendirilmesi, ikinci kısımda ise Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerini içine alan Türkiye-Ermenistan sınırının tespiti vardır. Nebahat ORAN ARSLAN, *“ABD Başkanı W. Wilson ve Türkiye-Ermenistan Sınırı”*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 158, Eylül-Ekim 2005, 1-12, s. 8; Ayrıntılı bilgi için bkz.: İhsan Şerif KAYMAZ, *“Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm”*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 67-68-69, Cilt/XXIII, Mart-Temmuz-Kasım 2007, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergilerIcerik&IcerikNo=1111>

¹⁰² Brest-Litovsk Barışı ile Türkiye, yalnız I. Dünya Savaşı ile kaybettiği toprakları değil, 1877-1878'de Ruslara bıraktığı “Evlîye-i Selase”yi elde etmiştir. Ayrıca bu antlaşma ile Türklerin Kafkas bölgesine ilerleten olaylar meydana gelmiştir. Akdes Nimet KURAT, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990, s. 352

¹⁰³ ARSLAN, *“ABD Başkanı W. Wilson ve Türkiye-Ermenistan Sınırı”*, s. 5

¹⁰⁴ ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 138

¹⁰⁵ Ali TÜRKGELDİ, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948, s. 28

¹⁰⁶ Nihat ERİM, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları**, C/I, Ankara, 1953, s. 519-524

Mütareke, Osmanlı hükümet yetkilileri için barış döneminin ilk adımı olurken İngilizler için Osmanlı Devleti'ni parçalamak için ilk adımdı.¹⁰⁷ Ermenilere yeni bir devlet kurmanın yolunu açan en önemli hükümler 7. ve 24. maddelerdir;

7- İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olacaktır.¹⁰⁸

24- Doğu Anadolu'da altı ilde (Vilayet-i Sitte: Erzurum, Van, Elazığ, Sivas, Bitlis, Diyarbakır) bir karışıklık çıktığında itilaf devletleri bu illerin herhangi birini işgal edebilecektir.¹⁰⁹

Mondros Mütarekesi ile Ermeni çeteleri; güney, güneydoğu Anadolu'da ve Doğu Anadolu'da Türklere karşı savaşarak büyük katliamlar yaptılar. Ermeniler intikam komiteleri ve alaylarıyla emelleri olan Büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirme peşindeydiler.¹¹⁰

Türk ve Müslüman halkı savunmasız bırakarak Ermenilere feda etmek anlamına gelen anlaşma hükümlerine göre Türk ordusunun çekilmesi karşısında Türk-İslam ahalisi Milli Teşkilatını kurmada gecikmedi.¹¹¹

Ahıska'da, Ahıska Hükümet-i Muvakkatası, Kars, Ardahan, Göle bölgesinde; Güneybatı Kafkas Cumhuriyeti¹¹², Kars İslam Şurası¹¹³, Iğdır ve Nahçıvan bölgelerinde ise Aras Türk Hükümeti¹¹⁴ kuruldu.

15/28 Kasım 1917 tarihinde, Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan temsilcilerinden oluşan Maveray-yı Kafkas Komiserliği ilan edildi. Merkezi Tiflis olmak üzere de bir hükümet organı kuruldu.¹¹⁵

¹⁰⁷ Selçuk URAL, “*Şerif-Bogos Nubar Paşa Antlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı: 14–15, Ankara, Yaz-Sonbahar 2004, 98–114, s. 98

¹⁰⁸ ERİM, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, C/I, s. 520-521; TÜRKGELDİ, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, s. 70.; Selçuk URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, İstanbul, 2008, s. 33

¹⁰⁹ Selahattin TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, İstanbul, 1991, s. 20-21, *Türk İstiklal Harbi-I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara, 1999, s. 52, Yusuf Hikmet BAYUR, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara, 1995, s. 23, ERİM, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, C/I, s. 521; TÜRKGELDİ, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, s. 73; Selçuk URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s. 35

¹¹⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Ankara, 2002, s. 142

¹¹¹ Erol YÜKSEL, *Mondros Mütarekesi'nden Kurtuluşa Kağızman ve Çevresinde Ermeni Tedhişi (30 Ekim 1918-1 Ekim 1920)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2007, s. 40

¹¹² Ahmet Ender GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara, 1989, s.158–164

¹¹³ Hasan TATLI, “*Bolşevik İhtilal'ndan Lozan Barış Konferansı'na Türk-Ermeni İlişkileri*”, İdris BAL, Mustafa ÇUFALI, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2006, 515–537, s. 521

¹¹⁴ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.159

Ancak kendi aralarında bir birliktelik sağlayamadıkları için Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan, 9 Nisan 1918’de Rusya’dan ayrılıp Maveray-yı Kafkasya Hükümetini kurdular.¹¹⁶ 26 Mayıs 1918’de Gürcistan istiklalini ilan edip Almanların himayesine girince bu cumhuriyet dağıldı ve üç bağımsız devlete bölündü. 26 Mayıs 1918’de Gürcistan, 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan ve 30 Mayıs 1918’de Ermenistan bağımsızlığını ilan etti.¹¹⁷

Batum’da 4 Haziran 1918 tarihinde bu devletlerle ayrı ayrı barış antlaşmaları imzalanmıştır. Buna göre; Batum, Ahılkelek, Ahıska ve Sürmeli Türkiye sınırlarına dahil edilerek 1828 hududuna ulaşıldığı gibi, Gümrü, Şerur ve Nahçıvan’da sınırlar içerisine alındı, Gümrü-Culfa demiryolu tamamen Osmanlı Devleti’nin kontrolüne girmiştir. Osmanlı Devleti imzaladığı antlaşmalarla Azerbaycan ile sınır tesis ettiği gibi Ahılkelek ve Nahçıvan’a kadar 12.421km²lik ve 655.000 nüfuslu bir bölgeyi de elde etti. Bu duruma göre Ermenistan’ın arazisi 400.000 bin kişinin yaşadığı iki kazadan, Gökçe Göl¹¹⁸ etrafında 10.000 km²lik bir arazi Erivan ve Eçmiadzin’den ibaret kaldı.¹¹⁹

14 Kasım 1918’de yapılan kongrede Kars merkezinde “Milli İslam Şurası” adıyla yerli bir hükümet kuruldu. 30 Kasım 1918’de toplanan kongre sonunda önceleri bağımsız olarak kurulmuş olan Aras ve Ahıska Türk Hükümet-i Muvakkatası kendi istekleri ile Milli Şura Hükümeti’ne katıldılar.¹²⁰

7–9 Ocak 1919 tarihleri arasında yapılan II. Ardahan Kongresi sonunda Kars’taki Milli Şura, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti’ne dönüştürüldü,¹²¹ 17–18 Ocak 1919 tarihli parlamento toplantısında adı Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliyesi olarak değiştirildi.¹²²

Mondros Mütarekesi’nden sonra İngiliz Komutan General Beach komutası ile Kars’a gelen İngiliz birliği, başlangıçta Milli Şura’yı tanımıştı. Fakat Kars bölgesine

¹¹⁵ Sebahattin SİMSİR, *Azerbaycan’ın İstiklal Mücadelesi*, İstanbul, 2006, s. 19

¹¹⁶ Kamuran GÜRÜN, “*Türkiye –Ermenistan İlişkileri*”, Avrasya Etütleri, C/3, Sayı: 1, İlkbahar 1996, s. 58

¹¹⁷ İbrahim Ethem ATNUR, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Ankara, 2001, s. 18

¹¹⁸ Ermenice=Sevana Lic (Մեղվանա Լիճ)

¹¹⁹ ATNUR, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918–1921)*, s. 18–19

¹²⁰ GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 63–70

¹²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Süleyman TEKİR, *1921-1927 Ardahan’da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2010, s. 36

¹²² Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859–1952*, İstanbul, s. 488

Ermenilerin yerleştirilmesi teklifi Kars İslam Şurası tarafından kabul edilmeyince, 13 Nisan 1919'da İngilizler, Şura'yı basarak kapattılar ve bölgenin idaresini ellerine alarak üyelerini Malta'ya sürgüne gönderdiler.¹²³

29 Nisan 1919'da ise Kars'a Ermeni askerlerini getirerek idareyi Ermenilere devrettiler. Böylece Ermeniler İngilizlerin yardımıyla güneybatı Kafkas ile Nahçıvan Şura Hükümetlerinin bölgelerini; Gümrü, Eçmiadzin, Arpaçay ve Aras kıyıları ile Iğdır bölgelerini işgal ettiler.¹²⁴

Ermeni çeteleri işgal ettikleri bölgelerdeki Türkleri katleterek doğudan batıya Oltu Bardız'a doğru taarruza başladılar. Bardız ve Oltu bölgesinde Kuvay-i Milliye, Ermeni kuvvetleri karşısında tutunamayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Ermenilerin Türk topraklarının işgalleri sırasında, Gürcülerde İngilizlerin yardımıyla önce Ahıska'yı, 1920 Şubat ayı içinde ise Şavsat'ı, Ardanuç'u ve Ardahan'ın bir kısmını işgal ettiler.¹²⁵

Doğu Cephesi'nde harekâta katılabilecek Türk Kuvvetlerinin durumu şöyle idi: 9'uncu Kolordu: 17-18-29'uncu Tümenler ve 2'nci Süvari Tümeni'nden oluşuyordu. Bunlar barış döneminde "Trabzon-Erzurum-Erzincan" bölgesinde bulunuyordu. Bu kolordu denize yakın olmak ve Ordu bölgesinde tek şose olan "Erzurum-Trabzon" yolundan yararlanmak gibi imkan ve fırsatlara sahipti. Bu bölgede birlikler bir dereceye kadar iyi donatılmışlardı ve seferber olmaları düzenli cereyan etmiş, seferi kadroları hemen hemen tamamlanmıştı.¹²⁶

Ancak, Mondros Mütarekesi hükümlerine göre; doğudaki Türk kuvvetlerinin Kafkasya ve İran'ı boşaltıp 1878'den sonraki sınır gerisine çekilmesinden sonra 9. Ordu lağvedilmiş ve yerine 15. Kafkas Tümenleri ile 12. Piyade Tümeni ve Erzurum Müstahkem Mevkii'nden oluşan bu kolordu Doğu Cephesinde bulunuyordu. Ermeni Kuvvetleri; 7. Kolordu Karargâhı ve bağlı birlikleri Erivan'da; bir piyade tümeni Erivan çevresinde, bir piyade tümeni Gümrü (Leninakan), bir tümeni de Kars çevresinde bulunuyordu.¹²⁷

¹²³ TATLI, "*Bolşevik İhtilal'ndan Lozan Barış Konferansı'na Türk-Ermeni İlişkileri*", s. 521

¹²⁴ KOÇAŞ, *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, s. 260

¹²⁵ GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 172

¹²⁶ Alman Yarbay GUZE, "*Büyük Harpte "Kafkas" Cephesi'ndeki Muharebeler*", Çev.: Yb.Hakkı, Yay.Haz. Ömür BARIŞ, *Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 56, Eylül 2001, 69-74, s. 72

¹²⁷ İsmet GÖRGÜLÜ, *Ana Hatlarıyla İstiklal Harbi*, 1999, s. 53-60

Ermeni isteklerini gerçekleştirmek isteyen Büyük Devletler, Sevr Antlaşması ile Türkleri tamamen yok saymıştır. 206. ve 236. maddeler gereğince de İtilaf devletleri istedikleri stratejik bir noktayı işgal edebilecekti. Bu ve bunun gibi çok ağır maddeler içeren Sevr Antlaşması 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti tarafından imzalanmıştır. TBMM Hükümeti ise, 18 Haziran 1920 tarihinde, Misak-ı Milli üzerine yemin ederek anlaşma hükümleri üzerindeki tutumunu bütün dünyaya duyurmuştur. Yukarıda açıklanan amaçların gerçekleştirilmesi için Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Doğu Cephesi Komutanlığı birlikleri, TBMM'den aldığı yetkiyle 28 Eylül 1920'den itibaren Sarıkamış-Kars-Gümrü istikametinde taarruza başladı. 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de de Kars geri alındı. İleri harekâtını sürdüren Türk kuvvetleri, 6 Kasım 1920'de Gümrü'deki son Ermeni direnişini kırarak, doğuda ilk zaferini kazanmış oldu.¹²⁸

“Doğu taarruzu, Anadolu İhtilali'nin ilk askeri zaferidir. Mecliste ve bütün memlekette büyük yankılar yaratmıştır. Bu zafer ile Milli Mücadele'nin ve İstiklal Harbi'nin bir cephesi kapanmış Anadolu İhtilali'nde 1920 yılı ortalarında geçirdiği tehlikelerden sonra prestiji artmış oluyordu. Asıl harbi batıda yapacak olan Türk ordusu artık arkası emin olarak savaştacak ve doğudaki birliklerden bir kısmı Batı cephesine nakledilebilmişti. Bunlardan başka Rusya'dan gelecek yardımlar için yol açmış bulunuyordu.”¹²⁹

2. Gümrü Antlaşması

Doğu zaferinin kazanılmasından sonra 28 Kasım 1920'de Gümrü de TBMM adına Kazım Karabekir, Ermenistan adına M. Hattissiyian ve Sovyet temsilcisi adına Budu G. Mdivani barış antlaşması için bir araya geldiler.¹³⁰ 2/3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması¹³¹ imzalanmıştır. Antlaşmaya göre;

Türkler, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Ermeniler, anlaşmazlık konusu olan Kars ve Sürmeli ilçesinin geleceğinin üç yıl içinde yapılması gereken bir

¹²⁸ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C/2, s. 231–232

¹²⁹ Sebahattin SELEK, *Anadolu İhtilali*, Cilt/1, İstanbul, 2000, s. 311-312

¹³⁰ Stefanos YERASİMOS, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Milli Mücadele”ye*, İstanbul, 1980, s. 199

¹³¹ İskender YILMAZ, *Gümrü Antlaşması*, Ankara, 2001, s. 80.; BAYUR, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, s. 67

referandumla kararlaştırılmasını, bu süre içinde karma Türk-Ermeni jandarmasının söz konusu yerlerde barış ve düzenden sorumlu olmasını kabulleniyorlardı. Ermenistan, Sevr antlaşmasını tanımayarak Avrupa'daki temsilcilerini geri çağırmayı ve İtilaf devletlerinin temsilcilerini bu devletler TBMM ile barış anlaşması imzalanıncaya kadar, Erivan'a sokmamayı kabul ediyordu.¹³²

Türk koruyuculuğu altındaki yerel özerklik verilecek olan İtur ve Nahçıvan illeri, ileride uluslar ilkesine göre kendi kaderlerini yine kendileri bir karara bağlayacaklardı. Ermenistan saldırıya uğrarsa Türkiye ona akseri yardımda bulunacak ve Ermenistan silah ithal etmeyecek, Türk ordusu, Ermeni ordusunun anlaşmada saptanan sayıya indirildiği oranda Ermeni topraklarını boşaltacaktı.¹³³

Bu Antlaşma gereğince; doğuda tespit edilen sınır, sonradan Moskova Antlaşması¹³⁴ ve Kars Antlaşması¹³⁵ ile de kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin doğu sınırıdır. Bununla Türk toprakları olan Kars anavatana kavuştuğu gibi Ermeni işgalindeki Iğdır ve Tuzluca da, Kars sınırları içinde olarak Türkiye'ye bırakılmış oluyordu. Antlaşmanın 18. maddesine göre; bu antlaşma iki tarafın hükümetlerince onaylanacak ve suretleri Ankara'da, teati edilecekti. Fakat Antlaşmanın imzasından kısa bir süre sonra Taşnak Hükümeti istifa etmiş¹³⁶, bir gün sonra da Ermenistan, Kızıl Ordu tarafından işgal edilmişti. Bu yüzden Gümrü Antlaşması da onaylanamamıştır. Bunun yerine, önce 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması, daha sonra 13 Ekim 1921'de Türkiye-Sovyet Rusya ve Ermenistan arasında Kars Antlaşması imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Ermeniler ile imzalanan Gümrü Antlaşması, Ankara Hükümeti'nin ilk siyasi anlaşmasıdır. Ermeniler, bu ve diğer anlaşmalarla Sevr Anlaşmasını reddetmişler ve bugünkü Türk-Ermeni sınırını kabul etmişlerdir.¹³⁷

¹³² YILMAZ, **Gümrü Antlaşması**, s. 109–111

¹³³ Salahi SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-2**, Ankara, 1973, s. 65-66

¹³⁴ Stefanos YERASİMOS, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917–1923)**, İstanbul, 2000, s. 208

¹³⁵ İlk kez büyük bir devlet(Rusya) tarafından tanınan Türkiye, Kars, Ardahan ve Artvin'i topraklarına katmıştır. Selçuk URAL, "**Moskova Antlaşması'ndan Kars Antlaşması'na Türkiye'nin Kafkasya Politikası**", Kafkas Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4 , Kars, 2009, s. 180

¹³⁶ TATLI, "**Bolşevik İhtilal'ndan Lozan Barış Konferansı'na Türk-Ermeni İlişkileri**", s. 533

¹³⁷ SELEK, **Anadolu İhtilalı**, C/1, s. 371-373

Ç. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NDA ERMENİLER

Sevr Antlaşması'nı geçersiz kılan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nda Ermeniler hakkında hiçbir hükme yer verilmemiştir.

1920 yılı sonlarında Doğu Anadolu Cephesi'ndeki Türk ileri harekâtının başarılı sonuçlara ulaşması üzerine Milletler Cemiyeti, İngiliz Temsilcisi Lord Robert Cecil, Ermenilerin durumunu düzeltmek için bir öneri vermiştir. Yapılan görüşmeler sonunda bir komisyon kurulması kararı verilmiştir. Ulusal hareket politikasını ve Misak-ı Milli'yi tanıtmak amacıyla Londra'ya gönderilen Türk heyetinin başkanlığını yapan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, konferans sonunda Yunanistan lehine alınan karara karşın İtilaf Devletleri ile gizli görüşmeler yapıyor ve birkaç taslak hazırlandıktan sonra Fransız Başbakanı Briand ile 11 Mart 1921'de "politik, askeri, ekonomik nitelikte ve Türkiye-Suriye sınırını saptayan bir anlaşma imzalamıştır."¹³⁸

21 Şubat 1921'de Londra'da yapılan konferansta¹³⁹ Ermeni delegelerinden Bogos Nubar ve Aharunyan isteklerini şöyle dile getiriyorlardı;

1- Genel harp esnasında Ermeniler açık olarak müttefiklere karşı vazifelerini ifa etmişler ve bunlar tarafından iyi muharip ve müttefik millet olarak tanınmışlardır.

2- Bu harp, Ermenilerden nisbet kabul etmeyecek derecede kurbanlar almıştır. Türkiye Ermenistan'ın 2.250.000 Ermenisinden 1.250.000'i katledilmiştir. 700.000'i Kafkasya'ya, İran'a, Suriye'ye, Yunanistan'a, Balkan Devletleri memleketlerine ve diğer yerlere hicret etmişlerdin Hâlihazırda Türkiye Ermenistan'ında köylerde ancak 130.000, İstanbul'da 150.000 Ermeni vardır. Bunlar da daima hicrete hazırdırlar.

3- Menşei çok eski olan Ermeni meselesi 1878 tarihinde Berlin Kongresi ile doğmuş ve beynelmilel bir mahiyet iktisap etmiş nazik meselelerden biridir. Bu meselenin kesin ve nihaî olarak halli, Ortadoğu barışı üzerinde etkili olacaktır.

4- Devletler, aleni olarak, Türkiye Ermenistan'ın istiklâlini ilan etmişlerdir. Bu mesele Milletler ittifakı nizamnamesine ve bütün sulh muahedelerine girmiş bulunuyor.

¹³⁸ Bige YAVUZ, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşaması", ATAM, s. 205–241

¹³⁹ Yücel ÖZKAYA, *Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, Ankara, 1981, s. 131

5- *Başlıca noktaları esasen Milletler Cemiyetinin birinci ve ikinci toplantılarında müzakere edilerek reye konmuş ve "Millî Ocağın (Ermeni Yurdu)" kurulması oybirliği ile kabul edilmiştir.*¹⁴⁰

Milletler Cemiyeti, 21 Eylül 1921'de bu ocağın Türkiye'den ayrı ve bağımsız olmasına karar vermiştir. Ermeni delegeleri, "ocak" kararına karşı çıkmışlar; bağımsız, birleşik ve bütün bir Ermenistan kurulmasını savunmuşlardır. Türk ordusunun Batı Cephesi'nde 26 Ağustos 1922'de başlayan ve 30 Ağustos 1922'deki Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile sonuçlanan zaferinden sonra, 11 Ekim 1922'de, Mudanya Mütarekesi imzalanarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti delegeleri, İtilaf Devletleri tarafından 28 Ekim 1922'de İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılacak barış konferansına davet edilmiştir.¹⁴¹

Lozan Konferansı'na katılacak Türk delegasyonuna konferans boyunca takip edeceği 14 maddelik bir talimat verilmişti: Bu talimatın birinci maddesi Şark Hududu; Ermeni yurdu söz konusu olamaz. Kafkas Hududu: *Sevr'de*; Türk-Ermeni hududunun tayini Amerika cumhurbaşkanı Wilson'a bırakılmıştı. Hudut olarak Karadeniz sahilinde Giresun şarkından başlayan, Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van gölünün güneyinden geçen Türk-Rus cephesini takip eden bir hattı göstermiştir. *Mart 1921 teklifinde*; Cemiyet-i Akvam bir Ermeni yurdu tesisi için vilayet-i şarkiyeden Ermenistan'a devredilecek arazinin tespiti sırasında bir komisyon tayin edecek ve Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek. *Mart 1922 teklifinde*; bir Ermeni devletini teşkil sırasında Cemiyet-i Akvam'a başvurulacağından bahsetmektedir. *Lozan'da*; bu mesele bertaraf edilmiştir.¹⁴²

Ermeni sorunu Lozan'da "Azınlıklar Sorunu" sırasında görüşülmüştür. Ermeniler, Konferans'ın gidişatını etkilenmek için girişimlerde bulunarak konferansa katılmayı talep ettiler. Ancak Aharunyan, Hadisyan, Noradukyan ve Leon Paşalıyan'dan oluşan bir heyete sadece Azınlıklar Alt Komitesi'nde görüşlerini açıklama fırsatı verilmiştir. Bu kişilerden Aharunyan ve Hadisyan Ermeni Cumhuriyeti temsilcileri sıfatıyla konferansa katıldılar.¹⁴³

¹⁴⁰ Süleyman BEYOĞLU, "*Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu*", Akademik Bakış, 125, Cilt-2, Sayı-3, Kış 2008, 1-14, s. 7; Durdu Mehmet BURAK, "*Lozan'da Ermeni Meselesi Tartışmaları*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 62, C/XXI, Temmuz 2005

¹⁴¹ URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 701-738

¹⁴² BAYUR, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, s. 138

¹⁴³ CUFALI, "*Lozan Konferansı ve Antlaşması'nda Ermeni Sorunu*", s. 541

Ancak Lozan'da umduğu sonucu elde edemeyen Ermeniler, taraf devlet temsilcilerini protesto etmeye başladılar. 20 Ocak 1923 tarihinde Uluslararası Ermeni Birliği bu durumu “uluslar arası adaletin iflası” olarak niteleyerek protestosunu bildirmiştir. Heyet, bundan sonra Ermeni yurdu veya Ermenilerle ilgili toprak meselesini söz konusu etmemiştir. 24 Temmuz 1923'de imzalanan anlaşmada özel olarak Ermenilerle ilgili herhangi bir hüküm yoktur. Azınlıklar konusunu düzenleyen 37-44. maddeler Ermeniler içinde geçerli olmuştur;

Ermenistan Devleti'nin ilk Başbakanı olan Ovanes Kaçaznuni Ermenilerin Lozan'da büyük hayal kırıklığını dile getirmektedir. Kaçaznuni, Türkiye Ermenistan'ı düşüncesinin Lozan'da defnedildiğini ifade etmektedir. Bu Ermeniler için gerçekten hüsrarla sonuçlanan bir gelişmeydi.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Ovannes KAÇAZNUNİ, **Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansına Rapor)**, Çev. Arif ACALOĞLU, İstanbul, 2005, s. 69-71

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

A. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ, DİASPORA KAVRAMI VE TERÖR FAALİYETLERİ

1. Lobi Faaliyetlerinin Başlaması

Ermeni sorununu tamamen ortadan kaldıran Lozan Anlaşması'nda İtilaf Devletleri tarafından yüzüstü bırakılan ve Türkiye'den taleplerini gerçekleştirme şanslarını kaybettiklerini anlayan Ermeniler, yeniden Rusya'ya dönmüşlerdir. Türkleri tarihi düşman saydıkları Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasını hesaba katan Ermeniler, bu ülkenin her ne şart altında olursa olsun Ermenileri koruyacağını sanmışlardır. Bu düşünce üzerine bir program yapan Ermeniler, şu ilkeler üzerine çalışmayı kararlaştırdılar;

1. Sovyet Ermeni Cumhuriyeti'nin içerideki rejimden ayrı olarak, ekonomi ve kültürünü pekiştirmek.
2. Bütün dünyaya dağılmış bulunan Ermenilerin milli duygu, dil, din, kültür ve amaçlarını yaşatmak ve korumak.
3. Avrupa devletlerinde ve Milletler Cemiyeti'nde Ermeni istek ve iddialarını sürdürmek ve bunun için fırsat kollamak¹
4. Ermeni halkı ve göçmenleri için hayır kurumlarının yardımlarını sağlamak; anasız ve babasız çocukları yetiştirmek, muhtaç ve hasta olanlara gereken yardımı yapmaktır.² Alınan bu kararlar üzerine yurt dışında yaşayan Ermeniler faaliyetlerine başlamışlardır.

¹ Ermenilerin iddialarının temelinde yatan **Haydat(Ermeni Davası-Հայ-դատ)**'dir; Hay-Dat doktrinin mantığına göre; Gregoryan cemaatinin tarihi yayılma sahasını teşkil eden ve Ermeni Yurdu olarak kabul edilen topraklar Emperyalist büyük güçler tarafından işgal edilmiştir. Ermeniler, halen işgal altında tuttıkları Azerbaycan topraklarına "kaybedilmiş ülkenin geriye alınması" şeklinde bakmaktadır. Haydat Doktrinin günümüzdeki söyleminde millet kavramının üç bileşeni bulunmaktadır; 1. Ermenistan'da ki Ermeniler, 2. Karabağ'da ki Ermeniler, 3. Diaspora'da ki Ermenilerdir. Vatan Kavramının ise birçok bileşeni bulunmaktadır; 1. Ermenistan, 2. Karabağ, 3. Cevahetya, 4. Nahçıvan, 5. İran'ın kuzey bölgeleri, 6. Batı Ermenistan. Bugünkü Ermenistan gelecekte kurulacak olan Büyük Ermenistan'ın küçük bir çekirdeğini teşkil etmektedir. Bu iddiaların dayandığı temel olay ise 1915 sözde soykırım iddialarıdır. Kabul edildiği takdirde tazminat ve toprak yolları açılacaktır. SEZGİN, **Ermenilerde Din, Kimlik ve Devlet**, s.102

² <http://www.ermenisoru.gen.tr/turkce/iliskiler/gunumuz.html>

2. Yurt Dışında Yaşayan Ermeni Toplumu

Yurt dışında yaşayan Ermenilere “Diaspora Ermenileri” de denilmektedir. Diaspora zorla veya kendi isteğiyle ülkelerini terk ederek başka yerlerde yaşamak zorunda kalan grupları ve anavatanlarından uzakta yaşatılan kültürel değerlerini ifade etmektedir. Diaspora toplumu, içerisinde yaşadığı toplumdan farklı olan kimliğini korurken iki farklı kültürel kimliği aynı anda taşımaktadır.³

Ermeni diasporasının dünyanın en iyi örgütlenmiş farklı siyasal ve kültürel mekânlara ayak uydurabilmiş, dağılarak yok olmamış ve gereksimler için kurum ve örgütleri oluşturabilmiş ender cemaat/topluluklardan biridir.⁴

Ermeni toplumunun kimliğini tanımlayan üç kilit unsur vardır; Bunlar, Ermeni Kilisesi, Ermenistan ve sözde Ermeni soykırımıdır.⁵ En büyük Ermeni toplulukları ABD, Rusya, Avrupa, Gürcistan, Güney Amerika ve Avustralya’da bulunmaktadır. Yurt dışındaki topluluklar kökenleri, oluşumları, yaşam biçimleri ve statüleri bakımından farklılık taşımaktadır.⁶

Diaspora kavramı, 1915–22 yıllarında gerçekleştiği iddia edilen sözde Ermeni soykırımının ardından Ermeniler arasında yerleşmiştir. Dünyanın değişik ülkelerinde Ermeni toplulukları oluşmasına rağmen Diaspora kelimesi sadece, 1915’te yaşanan tehciri ifade etmek üzere kullanılmaya başlandığı iddia edilmektedir.⁷

20. yüzyılda Ermeni nüfusunu arttıran etkenler arasında I. Dünya Savaşı, 1915 Tehciri, Lübnan iç savaşı, 1979 İran Devrimi, Irak ve Suriye’de ki rejimler, Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Ermenistan’ın bağımsızlık günlerinde yaşadığı ekonomik sıkıntılar sayılmaktadır.⁸

Yurt dışındaki Ermeni nüfusunu en gerçekçi olarak 1991-1997 arasında Levon Ter-Petrosyan’a dış politika ve güvenlik konularında danışmanlık yapmış

³ Haluk ÖZDEMİR, “*Diaspora Ararat’ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı: 14–15, Yaz-Sonbahar 2004, 75–97, s. 84

⁴ Erdal İLTER, “*Lübnan’da Ermeni Diasporası*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, s. 119–169

⁵ ÖZDEMİR, “*Diaspora Ararat’ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları*”, s. 83

⁶ Gerard J. LİBARİDİAN, *Ermenilerin Devletleşme Sınarı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü*, Çev: Alma Taşlıca, İstanbul, 2001, s. 166

⁷ Melanya BADALYAN, “*Diaspora Kuruluşları*”, Azg Gazetesi, Sayı: 98, <http://www.azg.am/TR/2002052505>

⁸ Soner KARAGÜL, “*20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri*”, İdris BAL, Mustafa CUFALI, Düünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Ankara, 2006, 569–589, s. 571

Gerard J. Libaridyan ifade etmektedir; Ona göre Ermeni nüfusu 4–5 milyon civarındadır.⁹ Bugün dünyada yaklaşık olarak 6 milyon civarında Ermeni'nin yaşadığı tahmin edilmektedir.¹⁰ Ermenilerin ABD'deki nüfusu 1 milyona yaklaşırken, Kanada'da ise 50.000 kadar Ermeni yaşamaktadır. Avrupa'da ise Fransa, 300.000 kişi ile en fazla Ermeni'nin yaşadığı ülkedir. Ortadoğu'da 200.000'er kişi ile Ermeni toplumu İran ve Lübnan'da yoğunlaşmaktadır. Avustralya'da da Ermeni nüfusu 30.000 kadardır. Ermenistan dışındaki Ermeni toplumunun toplam sayısı 4–5 milyon civarındadır. ABD, Fransa ve Ortadoğu'da Ermeni toplumunun varlığı oldukça eski tarihlere kadar uzanmasına rağmen, Avustralya ve Kanada'da Ermeni yerleşimi daha yenidir. Avustralya'ya Ermeni toplumunun yaygın olarak göçü 1960'lı yıllarda başlamıştır.¹¹

Ermenilere göre; Yurt dışındaki Ermeni sayısı 10 milyon civarında olup, Ermenistan'da 3 milyon Ermeni yaşamaktadır.¹² En büyük Ermeni topluluğu Rusya ve ABD'de bulunmaktadır. 17. yüzyılın başlarında dünyanın değişik bölgelerinden gelen Ermeniler bir araya gelerek ABD Ermeni lobisini oluşturmaya başlamıştır.¹³

Ermeni toplumunun etkin olduğu şehirler arasında 1950'ye kadar Paris ve Boston, 1950'lerde Kahire, Halep ve Beyrut vardı. 1990'lardan sonra Los Angeles ve Moskova yeni merkezler arasına girmiştir. Yurt dışında yaşayan Ermeniler ve Ermenistan arasındaki ilişkilere baktığımızda; Soğuk Savaş'ın sona erme sürecinde Karabağ konusunda Sovyet Ermenistan'ında meydana gelen gelişmeler 1988 Ermenistan depremi, 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, 1991–1994 yılları arasında Karabağ'da süren savaş yurt dışında yaşayan Ermeni toplumunun Ermenistan'a olan ilgisini arttırmıştır.¹⁴

Ermeniler için tehcir tarihi milat olarak kabul edilmektedir. Çünkü Ermeniler kimliklerini kaybetme ve buldukları toplum içinde erime, asimile olma tehlikesini

⁹ LİBERİDİAN, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşüncüsü*, s. 167

¹⁰ İdris BAL, *“Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu”*, İdris BAL, Mustafa CUFALI, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2006, 615–644, s. 620

¹¹ Kamer KASIM, *“Uluslararası Boyutuyla Türk-Ermeni İlişkileri”*, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale37.html>

¹² <http://armeniadiaspora.com/population.html>.

¹³ Şenol KANTARCI, *“Ermeni Lobisi: ABD'de Ermeni Diasporasının Oluşumu ve Lobi Faaliyetleri”*, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, s. 139–169

¹⁴ KARAGÜL, *“20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri”*, s. 574

ortadan kaldırmak için Ermeni kimliğini, kültürünü ve tarihini bir arada tutmak adına, sözde soykırım iddialarına ve mazlumiyet duygusuyla sarılmaktadırlar.¹⁵

19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Ermeni davasını (Hay-Dat, Հայ-Դատ) yürüten Taşnak Partisi yani Ermeni Devrimci Federasyonu¹⁶ Ermeni Liberal Demokrat Partisi olan Ramgavar¹⁷, Sosyal Demokrat Partisi olan Hınçak¹⁸ 1921 yılından sonra Ermenistan dışında da faaliyet yürüten partiler olmuşlardır. 1965 yılı sonrası sözde Ermeni soykırımının tanınması en önemli olgu haline gelmiştir.¹⁹

Ermenilerin, Ermeni Apostolik adıyla ulusal kiliseleri bulunmaktadır. Bunlar Ermenistan'da Eçmiadzin Gregoryen Kategigosluğu ve Lübnan'da Antilyas Gregoryen Kategigosluğu olmak üzere iki ruhani temsilciliğe, ayrıca İstanbul Kumkapı'da ve Kudüs'te Gregoryen Ermeni Patrikhanesi vardır.²⁰

Ermeni toplumunu iki güçlü sosyal yardım kuruluşuna sahiptir; Ermeni Genel Yardım Severler Birliği (Armenian General Benevolent Union(AGBU)) ve 1910 yılında kurulan Ermeni Yardım Cemiyeti (Armenian Relief Society(ARS)). Ermeni Yardım Cemiyeti, özellikle Ermenilerin Amerika'ya göçünde önemli rol oynamıştır.²¹

Ermeni Genel Yardım Severler Birliği, 1906 yılında New York'ta kurulmuştur. Bu derneğin amacı; her nerede Ermeni varsa, eğitimsel, kültürel, fiziksel, manevî ve ahlakî gelişimini desteklemektir. Yardıma muhtaç Ermeni varsa tespit edip, genel refah düzeyini iyileştirmek, iş ve meslek kazandırmak. Bu insanlara hibe olarak yardımda bulunmak veya borç para vermek, öğrenciler için burs

¹⁵ BAL, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu”, s. 621

¹⁶ Ermeni Devrimci Federasyonu(Taşnak) – Ermenicesi; Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն; Silahlı, örgütlü, terör yöntemlerini kullanan ve sosyal demokrat anlayışına sahiptir. Bu parti “Bize katılmayan bizden değildir ve bizim karşımızdadır”, diyerek, ılımlı Ermenileri desteğe zorluyor, dövüyor, korkutuyor ve öldürüyorlardı. Taha AKYOL-İlber ORTAYLI, **Osmanlı Mirası**, Yayına Hazırlayan; Emre BARCA, İstanbul, 2010, s. 46

¹⁷ Ermeni Liberal Demokrat Partisi (Ramgavar) – Ermenicesi; Ռասական Ազատական Կուսակցություն; Anayasacı, liberal, burjuva, bu parti propagandaya ve örgütlenmeye önem verir. AKYOL-ORTAYLI, **Osmanlı Mirası**, s. 46

¹⁸ Sosyal Demokrat Partisi(Hınçak) – Ermenicesi; Սոցիալ դեմոկրատ Հնչակյան կուսակցություն.

¹⁹ KARAGÜL, “20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri”, s. 576

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bakınız; <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=250>

²¹ <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=469>

sağlamak gibi hizmetlerin yanı sıra yine Birleşik Devletlerdeki Ermeniler için anaokulları, ilkokullar, liseler ve kolejler açmak gibi faaliyetler yürütmektir.²²

Avrupa ve Amerikan Ermenilerinin; Türkiye aleyhindeki faaliyetleri arasında şunlar yer almaktadır:

1. Ermeni birliğini sağlayıcı hedeflere yönelik faaliyetler; anıt yapma, basın-yayın faaliyetleri, dinsel ve kültürel ayinler,
2. Ermeni davası konusunda uluslararası kamuoyu oluşturmaya yönelik faaliyetler; konferanslar, deklarasyonlar, sempozyumlar, vb. girişimler,
3. Uluslararası örgütler ve devletler nezdinde Ermeniler lehinde yürütülen faaliyetler; bazı devletlerin parlamentolarında ve uluslararası örgütlerin genel kurullarında Ermenilerin sözde soykırım hakkındaki kararları kabul ettirme girişimleri gibi faaliyetlerdir.²³

Ermenilerin en etkin olarak çalıştıkları alan lobicilik faaliyetleri olmuştur; En etkili lobi kuruluşu Ermeni Ulusal Komitesi(Armenian National Committee(ANC))'dir. ABD'deki örgütü ise ANCA(Armenian National Committee of America)'dır.²⁴ ANCA'nın hedefleri arasında; bağımız ve özgür Ermenistan'ın desteklenmesinde kamusal bilinç oluşturmak, Amerikan Ermeni toplumunun çıkarlarıyla ilgili konularda ABD'nin politikasına rehberlik etmek ve etkilemek, Ermeni toplumu ve seçilmiş otoriteler arasındaki işbirliğine hizmet ederken, devlet politikası konularında Amerikalı Ermeni ortak bakış açısını ortaya koymaktır. ANCA, siyasal ve eğitsel etkinliklere kadar çok değişik alanlarda faaliyetlerini sürdürmektedir.²⁵

Amerika'da ki Ermeniler, bütün örgütlerini tek çatı altında toplayarak 1972 yılında Washington'da, Amerikan Ermeni Topluluğu'nu(Armenian Assembly of America(AAA)) oluşturmuşlardır. ANCA gibi, Türkiye aleyhine faaliyetler yürüten örgütlerden biridir.²⁶ Ermeni-Amerikan Eylem Komitesi(Armenian-American Action Committee (ARAMAC)) ise, 50 eyaletteki Ermeni seçmen ve örgütlerini kritik konularda ve yasama sürecinde Beyaz Saray ve Amerikan Kongresi ile bağlantı

²² <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=249>

²³ KARAGÜL, "20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri", s. 583

²⁴ <http://www.anca.org/ancaprofile.php>

²⁵ KARAGÜL, "20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri", s. 583

²⁶ Şenol KANTARCI, "Türk-Amerikan İlişkileri ve Ermeni Sorunu", İdris BAL, Mustafa CUFALI, Düünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Ankara, 2006, 591-600, s. 597

kurmak, Ermenilerle ilgili konularda kongre, yönetim ve medya ile etkin biçimde iletişim sağlayabilmeleri için harekete geçmektedir.²⁷

Avrupa Ermenileri ise, 1998 yılında Ermeni İşbirliği Fonu'nu (The Forum of Armenian Associations in Europa (FAAE)) oluşturmuşlardır. FAAE; uluslararası ilişkiler, insan hakları sorunları, ekonomik işbirliği ve kültürel konuları içeren, üye kuruluşların karşılaştığı sorunlarla ilgilenmektedir. Ayrıca Ermeni dilinin ilerletilmesi gibi kültürel konularda ve sözde Ermeni soykırımı ve Türkiye'nin Ermenistan ambargosu gibi siyasal konularda da projeler yürütmektedir. 1988'de Rusya'da kurulan Rusya Ermenileri Birliği, Ermeniler ve Ermenistan ile ilgili faaliyetler yürütmektedir. Avustralya'da da ise aynı faaliyeti yürüten kuruluş Avustralya Ermeni Ulusal Komitesi'dir.²⁸

3. Ermeni Terörü

Ermeni terörizmin ilk öncüsü, 1920'lerde Avrupa'da sürgünde yaşayan Osmanlı devlet adamlarına suikast düzenleyen "Nemesis"²⁹ adlı bir Taşnak alt örgütüdür.³⁰

1896'da Osmanlı Bankası baskını, 1905'te II. Abdülhamit'e Suikast, 1921'de Talat Paşa ve Said Halim Paşa'nın katledilmesi, 1922'de Cemal Paşa'nın katledilmesi Ermenilerin ilk kuşak terör faaliyetleri olarak nitelendirilebilir. Bu terör olaylarından sonra 1965'e kadar, çeşitli siyasi nedenlerin etkisiyle Türkiye'ye karşı hareketlerde bir tırmanma görülmüştür. Ermeni sorunu bundan sonra, Türkiye'nin Kıbrıs başta olmak üzere bütün milli meselelerinde adeta "sıkıştırılmaya" çalışıldığı dönemlerde, başka sorunlarla birlikte veya tek başına karşısına çıkarılacaktır. 1965'ten sonra Fransa, ABD, Yunanistan ve Lübnan olmak üzere birçok Batılı ülkede sözde Ermeni soykırımının 50. yıldönümü (24 Nisan 1965) Türkiye'ye karşı yıkıcı bir propaganda haline dönüşmüştür. Lübnanlı Ermeniler, sözde Ermeni soykırımını "24 Nisan" da anma günü olarak ilan ettiler. Aynı gün Sovyet Ermenistan'ın başkenti Erivan'da binlerce kişi Türkiye karşıtı gösteriler yapmıştır.

²⁷ <http://www.aaainc.org/index.php?id=487>

²⁸ KARAGÜL, "20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri", s. 587-588

²⁹ Eski Yunan adalet ve intikam tanrıçası.

³⁰ Y. Atilla ŞEHİRLİ, "ASALA'nın Ortaya Çıkışı, Eylemleri, İlişkileri ve Sonu", İdris BAL, Mustafa CUFALI, Düünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Ankara, 2006, 651-680, s. 651

Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta ve Antilyas yöresinin Bikfaya Manastırı'nın yanına 24 Nisan 1968 tarihinde büyük bir törenle sözde Ermeni soykırım anıtı dikilmiştir.³¹

1972'de Ermeni-Fransız bir ressamın oğlu olan Jean-Marie Cazoni, Marseilles'de yaptığı konuşma sırasında Türkiye'ye karşı ortak ve eşgüdümlü hareket çağrısında bulunmuştur.³²

İkinci kuşak terör faaliyetleri JCAG (Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları), ARA (Ermeni İhtilal Ordusu) ve ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) terör örgütlerine aittir.³³ ASALA, Beyrut/Lübnan'da 20 Ocak 1975'te kurulmuştur. Siyasî Görüşü, Hınçak Partisi yanlısı "Marksist-Leninist"di. Örgütün Lideri, "Mihran Mihranyan, Agop Agopyan" gibi takma isimler de kullanmış olan Bedros Hovanasyan'dır.³⁴ Bu isimlerden birisi vardır ki Ermenistan tarafından kahraman ilan edilmiştir. O da Varujan Karapetyan'dır. Karapetyan 1983 Paris Orly havaalanındaki terör eylemlerinin ardından, iştirakçi olarak 03 Mart 1983 tarihinde ömür boyu hapse mahkum edildi. Fakat Fransız yargısı tarafından 23 Nisan 2000'de Fransa Temyiz Mahkemesi Ermenistan'a gitmesi koşuluyla Karapetyan'ı affetmiştir. Mahkeme kararında Erivan Belediye Başkanı'nın teröristte daire ve iş sağlamakta, Ermenistan yönetiminin sığınma hakkı vermekle yükümlü olduğu söyleniyordu. Karapetyan, Ermenistan'da siyasi hükümlü olarak karşılanmış, eski bir siyasi hükümlü olan A. Margaryan onu karşılayarak "kahraman" nın ülkesine yaptığı hizmetlere çok değer verdiğini beyan etmiş ve teröristin tıbbi rehabilitasyon sorununu bizzat çözmesi için Sağlık Bakanına emir vermiştir. Robert Koçaryan Dönemi Ermeni Devrimci Federasyonu Partisi (ARFD) temsilcilerinin hapishanelerden salıverildiği dönem olmuştur. "*Bugün ARFD, yalnızca politik bir güç değil, kendi oyun kurallarını dikta eden bir iktidar partisi! Terörizm ise Ermenistan için devlet ideolojisidir.*"³⁵

1930'lardan beri süregelen siyasal mücadeleyle bir sonuç elde edilemeyince Gurgen (Karekin) Yanikyan adlı bir yaşlı Ermeni'nin 27 Ocak 1973'de Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ile Konsolos Bahadır Demir'in şehit

³¹ GÜLER, "Lozandan Gümüşe Ermeni Sorunu", <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale44.html>

³² Salahi SONYEL, **Türk-Ermeni Çıkmazı**, Londra, 2007, s. 200

³³ İLTER, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, s. 85-86

³⁴ GÜLER, "Lozandan Gümüşe Ermeni Sorunu", <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale44.html>

³⁵ Birsen KARACA, "**İdeoloji Olan Terörizm**", Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı: 14-15, Ankara, Yaz-Sonbahar 2004, s. 165-166

edilmesiyle başlayan "Bireysel Ermeni Terörü", 1975'den itibaren "Örgütlü Ermeni Terörü"ne dönüşmüştür.³⁶

Ermeni terör faaliyetleri sonucu toplam 42 Türk diplomat, 6 yabancı katledildi, 15 Türk ve 66 yabancı uyruklu kişi de yaralanmıştır.³⁷ Ayrıca, 7 Ağustos 1982'de Ankara Esenboğa Havaalanı'nda 9 ölü, 72 yaralı, 15 Haziran 1983'te İstanbul'da Kapalıçarşı'da 2 ölü, 21 yaralı ve 15 Temmuz 1983'te Orly Havaalanı'nda ki eylemde ise 8 kişi ölmüş 60 kişi de yaralanmıştır.³⁸

1983'te "Ermeni siyasi görüşlerini birleştirmek ve tek doğrultuda hareket etmelerini sağlamak" amacıyla Lozan'da bir kongre toplanmıştır. ASALA'nın katılmadığı, şiddet yanlılarınınsa azınlıkta kaldığı kongre sonunda Taşnak ve ASALA'da bölünmeler görülmüştür. 7-13 Temmuz 1985'de Sevr'de toplanan ve adına "III. Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi" denilen kongrede ise temel amaç hazırlanan "Ermeni Anayasası"nın kabulü olmuştur. Kongrede, Ermenileri dünya çapında temsil edecek bir "Birliğin" oluşturulmasına çalışılmıştır. 6-9 Ocak 1993'te Beyrut'ta iki ayrı kilisede düzenlenen toplantıda Türkiye'yi yakından ilgilendiren önemli kararlar alınmıştır. Lübnan Ermeni Ortodoks Başpiskoposu ve Ermeni parti yetkililerinin yanı sıra 150 civarında gencin katıldığı toplantıda sözde Ermeni soykırımın tanınması, Karabağ Savaşı'na gençlerin desteğinin sağlanması, Türkiye'nin bölünmesi, PKK ile işbirliğin devam etmesi, Kürt devletinin kurulması, Batı Ermenistan'ın kurtarılması gibi kararlar alındı. 1984'ten sonra Türkiye'ye yönelik terör hareketlerini PKK'ya bırakan Ermeni komiteleri, sözde Ermeni soykırımı iddialarını yurt dışında yaşayan Ermeniler aracılığıyla sürdürmeye devam etmişlerdir.³⁹

Ermeniler, terör faaliyetleriyle dünyanın dikkatini sözde Ermeni soykırım iddialarına çekmeyi başarmışlardır. Bundan sonraki aşama yerel ve ulusal meclislerden sözde "Ermeni Soykırım Tasarıları" geçirme ve Türkiye'yi bu yolla yıpratma politikası olmuştur. Ermenistan, 21 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş ve 19 Aralık 1991'de Türkiye hiçbir ön koşul ileri sürmeden Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Türkiye Ermenistan ile iyi ilişkiler kurma niyetinin

³⁶ BAL, "*Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu*", s. 621

³⁷ KARAGÜL, "*20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri*", s. 584

³⁸ ŞEHİRLİ, "*ASALA'nın Ortaya Çıkışı, Eylemleri, İlişkileri ve Sonu*", s. 653

³⁹ <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/iliskiler/gunumuz.html>

bağımsızlıktan önce hayata geçirmiş, 1988 Ermenistan depreminde Ermenistan'a yardım gönderen ülkeler arasında yer almıştır. 1991 Nisan ayında Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Volkan Vural, Ermenistan ziyareti gerçekleştirerek Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ile görüşmüştür. Bu ilk üst düzey ziyarette doğrudan sınır ticaretinin başlatılması, iki ülke arasındaki karayolunun açılması ve havayolu bağlantısının sağlanması kararı alınmış ve imzalanması düşünülen antlaşmanın taslağı hazırlanmıştır.⁴⁰

1992'de Türkiye, bu ılımlı çabaları daha da arttırmak için Ermenistan'ı Karadeniz'de kıyısı olmadığı halde Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne kurucu ülke olarak davet etmiştir. Ancak Ermenistan, diasporanın da desteğiyle olumsuz adımlar atmaktan vazgeçmemiştir. Zira bağımsızlık bildirgesinde Türk topraklarından sözde "Batı Ermenistan"⁴¹ diye söz etmektedir. Ermenistan Parlamentosu 23 Ağustos 1991'de kabul ettiği bağımsızlık bildirgesinin 11. maddesinde "*Ermenistan Cumhuriyeti, 1915'te Osmanlı Türkiye'si ve sözde Batı Ermenistan'da işlenen (sözde) soykırımının uluslararası alanda kabul edilmesi için sürdürülecek çabaları destekleyecektir.*"⁴² ifadesi yer almaktadır. Ayrıca Ermenistan Anayasası'nın 13. maddesinin ikinci paragrafında, devlet armasında Ağrı Dağı'nın da bulunduğu bilinmektedir.⁴³

Ayrıca Gümrü ve Kars Anlaşmaları'nın yürürlükte olmadığını savunmaktadır. Bu durum karşısında Türkiye, 1992 yılında Ermenistan'a yazılı olarak iki ülke sınırının tanıdığını bildirmediği diplomatik ilişki kurmayacağını bildirmiştir. 1992 yılından sonra Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali ile Türkiye, Nisan 1993'den itibaren insani yardımlarda dahil olmak üzere Ermenistan'a yapılacak hiçbir sevkiyat için topraklarını ve hava sahasını kullanılmayacağını açıklamıştır.⁴⁴

Böylece Türk-Ermeni ilişkilerinin olmadığı bir dönem başlamış oldu. 12 Mayıs 1994 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes imzalanarak sıcak

⁴⁰ BAL, "*Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu*", s. 630

⁴¹ Batı Ermenistan tabiri 7. sınıf Ermeni Tarihi kitabında açıkça belirtilmekte olup, bölge tamamen Ermeni yurdu olarak çocuklara anlatılmaktadır. V. BARHUDARYAN, *Hayods Patmutyun-7*, Erivan, 2005

⁴² Bağımsızlık Bildirgesi'nin tam metni ve ilgili maddeler için bkz: Ermenistan Dışişleri Bakanlığı resmi sayfası, www.armeniaforeignministry.com/htmls/doi.html

⁴³ Ermenistan Anayasası'nın ilgili maddeleri için bkz: Ermenistan Devlet Başkanlığı resmi sayfası, <http://www.president.am/eng/?folder=lib&sub=constitution&chapter=1>

⁴⁴ BAL, "*Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu*", s. 632-33

savaş sona ermiştir. Türkiye, 1995 yılında hava sahasını Ermenistan'a bağlayan H-50 hava koridorunu yeniden uluslararası hava trafiğine açmıştır.⁴⁵

Ermenistan bu zaman zarfında Rusya ile yakınlaşarak, 30 Eylül 1992'de bir antlaşma imzaladı. Antlaşmaya göre; Rusya'ya kendi topraklarında askeri üsler verdi ve sınırlarında Rus askerlerinin konuşlandırılmasını kabul etmiştir.⁴⁶

Aralık 1998'de Ermenistan'a bir MİG-29 filosu konuşlandırılması ve Şubat 1999'dan itibaren de Gümrü askeri üssüne S-300 zenith hava savunma sistemleri göndermeye başlaması Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin daha da sorunlu hale gelmesine neden oldu. Ermenistan, Rusya ile birlikte 2001 yılının Mayıs ayında Türkiye sınırında ortak hava savunma tatbikatları icra etmekten çekinmemiştir. Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan da, Rusya ile yapılan hava savunma iş birliği sayesinde ülkesinin güvenliğinin ciddi biçimde arttığını söylemiştir. Ermenistan Ocak 2003'te Türkiye-Ermenistan sınırına yakın bir bölgedeki Medzamor Nükleer Santrali'ni yeniden faaliyete geçirmiştir.⁴⁷ Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan, ilişkileri germeme yönünde adımlar atmıştır. Taşnak Partisi sözde Ermeni soykırım iddialarını sürekli gündemde tutmaya devam ederken, devlet başkanı tarafından faaliyetlerine son verilmiştir. Ter-Petrosyan, Karabağ sorununun çözümünde ve Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinde önemli adımlar atmış, fakat muhalifleri ve diaspora Ermenilerinin tutumları yüzünden istifade etmek zorunda kalmıştır. Petrosyan'ın halefi Koçaryan'a göre, Ermenistan'ın ekonomik durumunun temel sebebi Karabağ sorunu değil, yönetim bozukluğu ve diaspora Ermenileri ile ilişkilerin yakın olmamasıdır. Koçaryan dönemi diaspora Ermenilerinin Ermenistan üzerinde etkinliğinin arttığı bir dönem olmuştur.

⁴⁵ Araz ASLANLI, “*Türkiye-Ermenistan Sınırı Açılmalı mı?*”, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale59.html>

⁴⁶ BAL, “*Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu*”, s. 636

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sinan OĞAN, “*Sınırımızdaki Çernobil: Metsamor Nükleer Santrali*”, <http://www.turksam.org/metsamor/a1027.html>, 19 Şubat 2007

İKİNCİ BÖLÜM

ERMENİ VE ERMENİSTAN BASINI

A. ERMENİSTAN VE DEVLET YÖNETİMİ

1. Revan Hanlığı

Bugünkü Ermenistan, Rusların tarihi Hindistan ve Yakın Doğu'yu elde etme ve sıcak denizlere inme siyaseti doğrultusunda, meydana getirdikleri suni bir devlettir. 1828 yılında Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay antlaşmasıyla, Nahçıvan ve Erivan arazisinde Ruslar tarafından Ermeni vilayeti teşkil edilerek, toplamı 25 bin yerli Ermeni'nin yaşadığı bu arazilere Türkiye ve İran'dan Ermeniler göç ettirilerek Ermeni çoğunluğunun sağlanmasına çalışılmıştır.¹

Revan/İrevan/Erivan ve Nahçıvan, III. Murat döneminde 1583'te Ferhat Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Revan, 1590 yılında İran ile imzalanan anlaşma sonrası Osmanlı Devleti'nde kalmış IV. Murat dönemine kadar iki taraf arasında sık sık el değiştirmiştir. IV. Murat 1634'te, Revan'ı tekrar Osmanlı topraklarına katmış, ancak 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Safevilere bırakılmıştır. 19. yüzyıl başlarında Revan Hanlığı; Kırkbulak, Zengibasar, Gernibasar, Vedibasar, Şerur, Sürmeli, Derekend-Parçanis, Körpübasar, Abaran, Dereçiçek ve Göyçe mahallerinden ibaret idi. Hanlığın merkezi Revan (Erivan) şehri idi. Rus Çarı I. Aleksandr'ın 1801'de, Doğu Gürcistan'ı Rusya ile birleştirdiğini ve Gürcü Guberniyası'nı kurduğunu ilan etmesi ile Rusların Revan ve çevresini işgal etme süreci de başlamıştır. Rusya ve İran arasında bu tarihten itibaren daha şiddetli bir şekilde Kafkasya'da başlayan mücadele, 1806 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nın 16/28 Mayıs 1812 Bükreş Antlaşması ile sonuçlanmasından sonra Rusya'nın lehine dönmüş ve Rusya daha etkin bir şekilde İran üzerine harekete geçebilmiştir. 12 Ekim 1813'de Karabağ'ın Gülistan Şehri'nde, İran ve Rusya arasında barış imzalandı. Gülistan Antlaşması ile bütün Azerbaycan Hanlıkları Rusya'ya dahil edilmesine ve İran, Doğu Gürcistan ve Dağıstan'da hak iddia

¹ Yavuz ASLAN, “*Bugünkü Ermenistan'dan Türklerin Çıkarılması Meselesi*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Erzurum, 157-167, s. 158, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/2101/2100>

etmekten vazgeçmesine rağmen, Revan ve Nahçıvan Hanlıkları İran himayesi altında bağımsızlıklarını koruyabilmişlerdir.² Bu anlaşmadan 13 yıl sonra Rusya ile İran arasındaki savaş yeniden başladı. 1826 yılında başlayan bu savaşta, Azerbaycan'daki hanlıkların Rusya'ya karşı ayaklanması sırasında, Revan Hanı da İran'a yardımcı olarak bölgedeki Rus kuvvetlerini sıkıştırmıştı. Ancak Eylül 1826'da, Şamhor yakınlarında İran Ordusunu büyük bir mağlubiyete uğratan Rus Ordusu, Gence'deki isyanı bastırarak, 1827'de Erivan ve Nahçıvan Hanlıklarını alarak Tebriz'e doğru ilerledi. Bunun üzerine İran Şahı barış istemek zorunda kalmış ve 10 Şubat 1828'de Rusya ile İran arasında Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır. Revan Hanlığı, Türkmençay Antlaşması gereğince Rusya'ya kalmıştır. Çarlık Rusyası, geleneksel "böl ve yönet" siyasetine uygun olarak, hanlıkları lağvederek Azerbaycan'ı bütünlüştürmemiş, ayrı ayrı hanlıklar olarak kalmalarını uygun görmüştür. Ancak Rus Çarı özel bir ferman ile -diğer hanlıklar gibi tarihi Türk ili olan ve daima Türklerin ekseriyeti teşkil ettiği- Revan Hanlığı'nı Nahçıvan ile birlikte 1828 Mart'ında Ermeni eyaleti ilan etmiştir. Bu anlaşmaya göre; Rus Orduları Azerbaycan'ın güney bölgelerinden çekilirken, Revan (Erivan) ve Nahçıvan Hanlıkları Rusya'ya bırakıldı.³

Rusya, Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Revan Hanlığını lağv etmiş, burayı Erivan Guberniyası (1850) olarak adlandırmış ve gelecekte Ermenistan'ı oluşturmak için ilk adımını atmıştır. Türkmençay Antlaşması'nın 15. Maddesinde; Güney Azerbaycan'da yerleşen ahalinin istedikleri takdirde Rusya'ya göçebilecekleri ve bunlara müsait şartların yaratılacağı ifade edilmiştir. Maddede açıkça belirtilmese de Güney Azerbaycan'dan, özellikle de Marağa ve Urmiye'den alınan Ermeni ailelerin Kuzey Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesine imkân sağlanmıştır.⁴

General Paskeviç tarafından Ermenileri Nahçıvan ve Revan'a göç ettirmekle görevlendirilen aslen Ermeni olan Albay Lazerev bu konuda çalışmalarına hemen başlamış, 24 Aralık 1829'da gönderdiği raporda, "26 Şubat - 11 Haziran 1828

² Rusya ve İran arasında Karabağ'ın Gülistan köyünde imzalanan antlaşma (24 Ekim (5 Kasım) 1813). Antlaşma uyarınca, İran Dağıstan, Gürcistan'ın bir bölümü, Bakü, Karabağ, Gence, Şirvan, Şeki, Derbent, Guba, Talış hanlıklarının Rusya'ya verilmesini kabul ediyordu. Bunun yanı sıra Rusya Hazar Denizi'nde askeri filo bulundurma hakkını elde ediyordu. Bu sözleşme Azerbaycan topraklarının bölünmesinin ilk aşamasını oluşturdu. <http://library.aliyev-heritage.org/tk/7197797.html>

³ Ali KAFKASYALI, "Ali Şenlik'in Revan Seferi ve Zehirlenerek Öldürülmesi", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 25, Erzurum, 2004, 107-120, s. 108, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/1493/1488>

⁴ Okan YEŞİLOT, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı: 36, Erzurum, 2008, 187-199, s. 191

tarihleri arasında 8249 Hıristiyan aileyi Revan, Nahçıvan ve Karabağ'a göçürdüğünü" yazmıştır. İran'dan Ermenilerin göçürülmesine Mart 1828'de başlanmış ve kısa süre içerisinde Ermeniler, Ebreğunus, Beneniyar, Kazancı, Halilli, Arınç, Karababa, Nurs, Eylis, Dize ve Çenneb gibi kasaba ve köylere iskân edilmişlerdir. İran'dan göçürülen Ermeniler çoğunlukla Müslüman toprak sahiplerinin ellerinden alınan arazilere yerleştirilmişlerdir.⁵ Ayrıca raporda; yaklaşık 4100 hane Müslüman'ın Türkiye'ye göç ettiği bildirilmektedir.⁶

1916 Rus nüfus istatistiklerine göre, Erivan Vilayeti'nde (Şarur, Sürmeli Nahçıvan, Novobeyazıt, Eçmiyazin, Gümrü) toplam 500.000 yakın Türk 650.000 Ermeni yaşamaktadır. Buna paralel olarak 1935 yılından başlayarak, şimdiki Ermenistan arazisinde bulunan Türk adlı yerleşim merkezlerinin adları değiştirilmeye başlanmıştır. 1948-1953 yılları arasında Stalin, Horutyunof ve Mikoyan üçlüsü, Ermenistan'da yaşayan Türklere karşı bir sıra baskı uygulamış, 19 Şubat 1988 tarihinden itibaren ise Erivan'da büyük mitingler başlamıştır. Mitinglere katılanlar "Ermenistan yalnız Ermeniler içindir." "Ermenistan Türklere Temizlenmeli!" sloganlarını atarak halkı galeyana getirmişlerdir. 1988 yılı başlarında gizli faaliyette olan Ermeni Karabağ Komitesi ve Erivan'da kurulan Grunk (Duma) Komitesi, Dağlık Karabağ'ın merkezi Hankendi'nde açıkça faaliyet göstermeye başladı. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin olağanüstü toplantısında "Dağlık Karabağ"ın Ermenistan'a birleştirilmesi hakkında bir karar kabul edilerek, Azerbaycan'a, bu kararı kabul etmesi için resmen müracaat edildi. Azerbaycan tarafından müracaat reddedilmiştir. Kasım 1988'de Erivan'da yapılan büyük mitingde Karabağ hareketinin liderlerinden Rafael Kazaryan Ermeni halkına şöyle seslenmiştir: "Silahlı grupların yardımıyla göç ettirmeye devam ettirmek gerekir. Bize bütün 10 yıllar arzında ilk defa Ermenistan', temizlemek imkanı verilmiştir. Ben bunu on ay arzında mücadelemizin en büyük nailiyeti hesap ediyorum." 1990 yılına kadar 270'e yakın Türk yaşayış bölgeleri boşaltılmıştır ki bu arazi takriben Ermenistan'ın bütün arazisinin %20 sidir.⁷

⁵ YEŞİLOT, "*Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları*", s.193

⁶ Yavuz ASLAN, "*Rus İstilasından Sovyet Ermenistanı'na Erivan(Revan) Vilayeti'nin Demografik Yapısı (1827-1922)*", <http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale20.html>

⁷ Yavuz ASLAN, "*Bugünkü Ermenistan Arazisinden Türklere Çıkarılması Meselesi*", <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/view/2101/2100>

2. Sovyetler Dönemi Ermenistan

1828'den 1917'deki Ekim Devrimi'ne kadar Ermenistan, Rus İmparatorluğu'nun bir parçasıydı ve Türkmençay Antlaşması'nın 4. maddesine göre Kaçar Hanedanı'nın bir parçası olan Revan Hanlığı Rus topraklarına katılmıştı. 28 Şubat 1918'de Kerenski hükümeti tarafından Kafkasya'nın idaresinden sorumlu olmak üzere özel bir komite görevlendirilmişti. Komite, Rus Barlamofun başkanlığında, Ermeni Babacanyan, Gürcü Çenkoli ve Türk Caferof'dan meydana geliyordu.⁸

Ekim Devrimi'nden sonra Bolşevik önderi olan Vladimir Lenin'in hükümeti imparatorluğun azınlıkları kendi yollarını izleyebileceklerini açıkladı. Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Rus idaresinden bağımsızlıklarını ilân ettiler.⁹

Lenin'in emri üzerine 11. Kızılordu birlikleri ayaklanan Ermeni halkına yardımda bulunabilmek için harekete geçti. Bolşevikler Kızıl Ordu'nun yardımıyla 2 Aralık 1920'de Erivan'ı ele geçirdi. 5 Aralık'ta Rus askerlerinin de Erivan'a girmesiyle Ermenistan'da tamamen Bolşevik idaresi hakim oldu. Böylece Sovyet Rusya'nın yayılmacı politikası Ermenistan'ı da içine almış oldu.¹⁰

1918-1922 yılları arasında Bolşevikler, askeri müdahalelerle Rus İmparatorluğu üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmışlar ve 30 Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni resmen ilan etmişlerdir.¹¹

Sovyet idaresinde altındayken Ermenistan SSC bir tarımsal ardbölgesinden önemli bir sanayî üretim merkezine dönüştü. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Ermenice: Հայկական Սովետական Անկախություն Հանրապետություն *Haykakan Sovetakan Sotsialistakan Hanrapetutyun*). 29 Kasım 1920 tarihinde, Ermenistan Komünist Partisi'nin Ermenistan üzerindeki egemenliğini ilan etmesiyle kurulmuştur. 1 Aralık 1920 tarihinde Ermenistan'ın başbakanı Simon Vratsyan istifa etmiştir. Sonradan ülkenin ismi Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değişti. Bu dönem II. Ermeni Ermeni Cumhuriyeti'dir.

⁸ Nurcan YAVUZ, “Rusya’da 1917 İhtilalı’nın Ermeniler Üzerine Etkisi”, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/2067/2066>

⁹ Nesrin SARIAHMETOĞLU, “26 Bakü Halk Komiserliği ve Stephan Şaumyan Yeniden Sorgulanıyor”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 14, Erzurum, 2000, 297-302, s. 297

¹⁰ İskender YILMAZ, “Ermenistan’ın Bolşevikleşmesi”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 14, Erzurum, 2000, 303-307, s. 305-307

¹¹ Mehmet GÜRBÜZ-Murat KARABULUT, “SSCB’nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi”, Bilig, Sayı: 50, Yaz 2009, 31-50, s. 32

Bu dönemden önce bağımsız Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti ise I. Ermeni Cumhuriyeti'dir.¹²

3. Ermenistan Cumhuriyeti

Türkiye ile 324 kilometre sınırı bulunan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a sınırdır. Aras Nehri üzerinden İran'la kısa bir sınırı vardır. Denizle bağlantısı olmayan Ermenistan, sert iklimi, verimsiz toprakları ve sınırlı doğal kaynaklarıyla bölgenin en sorunlu ülkesidir. İşsizlik nedeniyle Rusya'ya ve diğer ülkelere göçler artmakta, ülke nüfusu azalmaktadır. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesine göçler nedeniyle Karabağ'daki Ermeni nüfusu 400.000'e yaklaşmaktadır. 437.000 kadar Ermeni de Gürcistan'ın Cevahetya vilayetine yerleşmiştir.¹³

Ermenistan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 21 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilân etmiştir. Kuzeyinde Gürcistan, doğusunda Azerbaycan, güneyinde İran ve batısında Azerbaycan'ın egemenliği altındaki Nahçıvan bölgesi bulunur. Başkenti Erivan'dır.¹⁴

Yaklaşık olarak 3 milyon nüfusa sahiptir.¹⁵ Ermenistan Başkanlık Sistemi¹⁶ ile yönetilmektedir. Ancak başkanlık sistemi Batı'daki benzerlerine oranla farklıdır. Bunun sebepleri; siyasi kurumsallaşmanın geriliği, tek partili otoriter yönetim geleneği, siyasi partilerin yokluğu veya işlevsizliği olarak sıralanmaktadır. Sistemi tanımlamak için "süper başkanlık sistemi" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Sistemin temel özelliği siyasete katılma yollarının büyük ölçüde kapalı olmasıdır. Ermenistan Anayasası'na göre; devlet başkanı cumhuriyetin bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün ve güvenliğinin garantörüdür.¹⁷ Cumhurbaşkanı 5 yıllık dönem için halk tarafından seçilmektedir. Millet meclisi 131 üyeden oluşmaktadır.¹⁸

¹² http://tr.wikipedia.org/wiki/Ermenistan_Sovyet_Sosyalist_Cumhuriyeti

¹³ Murat ŞAHİN, "*Transkafkasya Siyasi Coğrafyasında Etnik Dağılımın Etkileri*", Avrasya Etüdleri, Sayı: 19, 2001, s. 33-35

¹⁴ Yavuzhan ERDEM, "*Ermenistan Ülke Raporu*", Ahmet Yesevi Üniversitesi, 24 Nisan 2005, http://www.aysam.gen.tr/yay_news.php?newsid=240

¹⁵ Kerem KARABULUT, "*Sınır Kapısı Açılmalı mıdır?*", 25 Ekim 2010, <http://www.gazetekars.com/sinir-kapisi-acilmali-midir-2374h.htm>

¹⁶ <http://www.baskanliksistemi.com/>

¹⁷ Mahmut Niyazi SEZGİN, "*Ermenistan'da İç Siyasi Yapı ve 19 Şubat Başkanlık Seçimleri*", Stratejik Analiz, Cilt 3, Sayı: 34, Şubat 2003, s. 77, Ermenistan Anayasası 05 Temmuz 1995 yılında yapılan referandumla kabul edilmiştir. <http://www.president.am/library/armenia/eng/?armenia=2>

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.; <http://www.president.am>

Devlet başkanı 1954 Karabağ doğumlu Serj Sarkisyan'dır. Sarkisyan, Ermenistan Cumhuriyet Partisi üyesidir.¹⁹ Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı, Genel Kurmay Başkanı ve Başbakan olarak görev yapmıştır. 19 Şubat 2008 seçimlerinde Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Görevine halen devam etmektedir.²⁰

Başbakan Tigran Sargisyan'dır. Sargisyan 1960 Vanadzor doğumludur. 9 Nisan 2008 tarihinden itibaren Başbakan olarak görev yapmaktadır.²¹ Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan²², Ermenistan Savunma Bakanı Orgeneral Seyran Ohanyan'dır. Ohanyan, 14 Nisan 2008 tarihinden beri bu görevdedir. 1962 Karabağ doğumludur. 2000-2007 yılları arasında Dağlık Karabağ Savunma Komutanlığı görevini yapmıştır.²³

Ermenistan 11 idari bölgeye ayrılmıştır:

1) Aragatson²⁴ (Ermenice: Արագածոտն); ülkenin batısında bulunur, merkezi Aştarak'tır. Aragatson Türkçe'de "Aragats'ın ayağı" anlamındadır. (Aragats Ermenistan'ın en yüksek dağıdır)

2) Ararat (Ermenice: Արարատի մարզ); Ülkenin güneyinde bulunur, Azerbaycan'ın egemenliği altındaki Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne sınır komşusudur.²⁵

¹⁹ 28 Kasım 2009 yılında yapılan parti kongresinde; Muhalefet partisi olan "Miras" dışında, ülkedeki tüm partiler kongreye davetliydi. Sarkisyan'ın yeniden başkan seçilmesini 1.699 delege desteklerken, aleyhte oy kullanılmamıştır. Sadece 69 oy geçersiz sayılmıştır. Önceler 12 kişiden müteşekkil Yönetim Kuruluna 14 kişi seçilmiştir. Partinin üst düzey yönetiminde Ermenistan Başbakanı Tigran Sarkisyan ve İrevan Belediye Başkanı Gagik Begleryan da yer almaktadır. Ermenistan Cumhuriyet Partisi parlamentoda 65 koltuğa sahiptir. Ermenistan Millet Meclisi Başkanı Ovik Abtamyanyan da bu partinin üyesidir. Ermenistan hükümeti üyelerinin ekseriyeti bu partinin mensubudurlar. Ermenistan Cumhuriyet Partisi 1991'de tescil edilmiştir. 1990-1997 yılları Aşot Navasardyan, o öldükten sonra Andranik Markaryan parti başkanı görevini yürütmüşler. Markaryan ayrıca 2000 yılından itibaren başbakan görevinde çalışmıştır. 2007 yılında Markaryan'ın ölümünden sonra partinin başına Sarkisyan geçmiştir. Alesker ALESKERLİ, "*Sarkisyan'ın Ezberi: "Türkiye Soykırımı Tanınmalı"*", 21 Ocak 2010, http://www.haberaze.com/haber.php?f=&sayfa_id=444444&id=20&l=4

²⁰ <http://www.president.am/president/biography/eng/>

²¹ <http://www.gov.am/en/prime-minister/>

²² <http://www.mfa.am/>

²³ <http://www.mil.am/eng/index.php?page=6>

²⁴ Digor Kaymakamlığı (Digor Birinci Derece Sınır Komiseri): Sorumluluk sahası 41-49 numaralı sınır taşları arası olup, karşılığı Alagöz Sınır Komiserliği'dir. Yılmaz KURT, Mustafa ÇÖĞGÜN, **Mülki İdare Amirleri Sınır Görevi Rehberi**, İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etüt Merkezi, Ankara, 2007, s. 42

²⁵ İğdır Valiliği (İğdır İkinci Derece Sınır Komiseri): İğdır İli'nin Ermenistan ile olan sınırını boydan boya Aras nehri teşkil etmektedir. Sorumluluk bölgesi 4-41 Nu.lı sınır taşları olup, karşılığı Armavir-

3) Armavir (Ermenice Արմավիրի մարզ); Ermenistan'ın orta bölgesinde bulunan bir vilayettir. Armavir şehri vilayet merkezidir. Aras Nehri vadisinde, Aragats ve Ağrı Dağı arasında bulunur. Vilayetin Türkiye ile batı ve doğuda yaklaşık 50 km. uzunluğunda sınırı vardır. Vilayette bulunan Serdarabat şehri tarihi merkezlerdendir.

4) Geğarkunik (Ermenice Գեղարքունիք); Ermenistan'ın doğusunda, Azerbaycan sınırında yer alır. Alanının (3655 km²) büyük bir kısmını Sevan Gölü (Türkçe: Gökçe Göl) kaplar (940 km²). 200.000 kişni yaşadığı bölgenin yönetim merkezi Gavar'dır. Yöre ülkenin en fakir bölgesi olmasına karşın Gavar'da bulunan bedensel ve zihinsel engelli çocukların eğitimi için bulunan entegre okulu, bölgeyi ülkenin en önemli yerlerinden biri kılar. 1988'e kadar bölgede Azeriler etnik çoğunluğu oluşturmuş ancak şimdi Azeri nüfus bulunmamaktadır.

5) Kotayk İdari Bölgesi, (Ermenice Կոտայքի մարզ); ülkenin merkezinde yer alan vilayetin merkezi Hrazdan'dır. Bölgenin turistik merkezleri Garni ve Gegard'dır. Kotayk aynı zamanda ünlü bir bira markasıdır.

6) Lorri Ermenistan'ın kuzeyinde yer alan ve Gürcistan'a sınırı olan bir vilayettir. Lorri vilayetinin merkezi Vanadzor (Karakilise) şehridir. 3791 km² yüzölçümündeki vilayetin nüfusu 251.500'dir. (2005) Vilayet sınırları içerisinde yer alan Haghpata ve Sanahin UNESCO tarafından Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır.²⁶

7) Şirak²⁷, Ermenistan'ın kuzeybatısında yer alan ve Türkiye ile Gürcistan'a sınırı olan, 283.000 nüfuslu bir vilayettir. Vilayetin merkezi Gümrü²⁸ şehridir. Şirak güneyde ve güneydoğuda Aragatson İdarî Bölgesi, doğuda Lorri İdari Bölgesi, kuzeyinde Gürcistan ve batısında Türkiye ile çevrilidir. 7 Aralık 1988'de meydana gelen Spitak depremi sonucu bölgenin önemli bir kısmı büyük hasara uğradı, 25.000 kişi yaşamını yitirdi.

8) Syunik, ya da Sünik, Ermenistan'ın güneydoğusunda yer alan Azerbaycan, Nahcivan ve İran ile sınırı olan bir bölgedir. Bölgenin merkezi Kapan

Ararat bölgesi İkinci Derece Sınır Komiseri'dir. KURT-ÇÖĞGÜN, **Mülki İdare Amirleri Sınır Görevi Rehberi**, s. 44

²⁶ <http://whc.unesco.org/en/list/777>

²⁷ Kars Valiliği (Kars İkinci Derece Sınır Komiseri): Sorumluluk sahası 41-134 numaralı sınır taşları arasında olup, Karşılığı Şirak Valiliği'dir. KURT-ÇÖĞGÜN, **Mülki İdare Amirleri Sınır Görevi Rehberi**, s. 43

²⁸ Ayrıntılı Bilgi için bkz.; Nazım MUSTAFA, "*Gümrü Tarihinden Sayfalar*", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 20, Erzurum, 2002, 253-261

kentidir. Syunik yaklaşık yüz yıl öncesine değin Azerbaycan Türklerinin çoğunluğunu oluşturduğu bir bölgeydi. Fakat zorunlu göçler nedeniyle Ermeniler çoğunluğu sağladı. Şimdi bölgenin tümü Ermenilerden oluşmaktadır.

9) Tavuş Ermenistan'ın kuzeydoğusunda yer alan, Gürcistan ve Azerbaycan'a sınırı olan bir vilayettir. Vilayetin merkezi İcevan(Kervansaray)'dır.

10) Vayots Dzor Ermenistan'ın güneydoğusunda yer alan ve Azerbaycan'a sınırı olan bir vilayettir. Vilayetin merkezi Yehegnadzor(Keşişkent) şehridir.

11) Erivan (Ermenice: Երևան / Yerevan; eskiden Erebuni, Osmanlı döneminde Revan); Ermenistan'ın başkentidir. Hrazdan Irmağı üzerinde kuruludur. Ülkenin idari, kültürel ve endüstri merkezidir. Nüfusu 1.088.300 (2004 tahmini) Erivan'ın tarihi İÖ 8. yüzyıla değin uzanır. Kent, İÖ 782'de, Urartular tarafından bir kale olarak *Erebuni* adıyla kurulmuştur.²⁹

B. ERMENİ BASIN TARİHİ

1. Ermeni Basımının Gelişimi

Ermeni cemaatinin matbaa ile buluşması 1511-1512'lere kadar dayanmaktadır. Bu tarih, ilk adımı Agob Meğabard'ın Venedik'te atmış olması Ermeniler'de matbaanın etkin gelişiminin gerçek başlangıcı değil, sembolik bir tarihtir. Ermeni basım tarihinin kurucusu olduğu düşünülen Apkar Tıbir Yevtokyazi, matbaasını 1567 yılında İstanbul'da kurarak tümüyle bir Ermeni'nin mülkiyeti ve idaresi altındaki ilk matbaanın kurucusu olarak tarihe geçmiştir.³⁰ 1562 yılında Tokatlı Apkar Tıbir, Venedik'te matbaacılık sanatını öğrenmiş ve oğlu Sultanşah (Marc Antonio)'ın yardımıyla tek sayfalık takvim ve bir "Mezbur Kitabı" basmıştır.³¹

²⁹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ermenistan>

³⁰ İstanbul'da ilk Ermeni matbaasının kurucusudur. Tokat'ta doğmuştur. Babasının adı Amirbek'tir. 1563'te oğlu Sultanşah ile gittiği İtalya'ya yerleşerek matbaacılıkla uğraşmıştır. 1565-1566 yılları arasında Ermenice iki kitap basmıştır. 1567'de matbaasını alarak İstanbul'a gelmiştir. Karagümrük'te ki Surp Nigoğayos Kilisesinin bodrumunda İstanbul'un ilk matbaasını kurmuştur. Bu matbaada dini mevzular üzerine Ermenice altı kitap basmıştır. Bir müddet sonra yazıları bozulduğu ve yenilemek imkânı da bulunmadığı için matbaa işleyemez duruma gelmiştir. Apkar Tıbir'de 1569'da Ecmiadzin'e gitmiştir. Kevork PAMUKÇİYAN, **Biyografileriyle Ermeniler**, İstanbul, 2003, s. 26

³¹ Kevork PAMUKÇİYAN, **Ermeni Harfli Türkçe Metinler**, Cilt-II, İstanbul, 2002, s. 14

1565 ‘den 14. yüzyılın sonuna kadar, ortalama üçer yıllık aralarla toplam 12 kitap basılmış, sonraki yüzyılın ilk yarısında ise bu rakam ortalama ikişer yıllık aralarla 25’e ulaşmıştır.³²

Apkar Tıbir, Rahip Horvirablı Arakel ile birlikte “Pokır Geraganutyun Gam Aypenaran”, “Barzadumar”, “Jamakirk”, “Badarakamaduyt” ve “Maşdot” adlı ayin kitaplarını basmıştır. Dünyada ilk Ermenice süreli yayını “Azdarar”³³ adıyla Ekim 1794’te Hindistan’ın Madras kentinde Harutyun Şımavonyan adında bir papaz tarafından önce aylık dergi, daha sonra ise günlük gazete olarak yayınlanmıştır.³⁴ Dili eski Ermenice, yani grabar’dır.³⁵

Azdarar’ın ardından, Modern Ermenicenin kullanıldığı süreli yayınlar gelecektir. Mihitarist³⁶ keşiş Peder Hukas İnciciyan, Şımovanyan’ın Azdarar’ına göre daha uzun ömürlü olan “Darekyutyunk (1799–1802)” ve “Yeğanak Puzantyan (1800–1820)” isimli popüler almanaklarıyla bu alanın öncülerinden biri olmuştur. Krikor Kabaracıyan (1812), Madatya Püskülciyan (1813–1814) ve Manuel Çağçağyan (1814–1817) editörlüğünde haftada iki kez yayınlanan “Tidag Püzantiyan” ise aynı yıllarda yayın hayatına devam eden siyasi ve aktüalite dergisiydi ve bu dergi Armenolojik yayıncılığın atası sayılan ve yayın hayatını 1843’ten bu yana kesintisiz olarak sürdüren “Bazmaveb” adlı derginin öncüsü sayılmaktadır. “Bazmaveb” Venedik’teki Mihitarist St. Lazar Akademisi’nin yayın organıdır. Bu dergi İtalya’nın en eski, dünyanın ise dördüncü en eski edebiyat ve düşünce dergisidir.³⁷

Viyana’da Mihitaristler tarafından basılan ilk süreli yayını ise, 1847’den 1863 yılına kadar yayınlanan “Yevropa/Evropa” adlı dergidir. Politika, bilim, sosyo-ekonomi, dil ve edebiyat konularında yayınlar yapan dergi, Ermenicenin gelişmesinde katkıda bulunmuştur. 20 yıllık yayın hayatından sonra, 1887 yılında

³² Bogos Levon ZEKİYAN, **Ermeniler ve Modernite**, Çev. Altuğ YILMAZ, İstanbul, 2001, s. 42

³³ 16 Ekim 1794 tarihinde yayın hayatına başlayan Ermeni basının atası olarak kabul edilen “Azdarar” gazetesi bugün Ermeni basın Bayramı olarak kutlanmaktadır. Meriada MAGARYAN, Ermeni Basının Bayramı, Azg Gazetesi, Sayı: 186, 15 Ekim 2005

³⁴ <http://www.politikars.com/haberdetay/12820/Ermeni-Gazetesi-JAMANAK-1-Asirlik.asp>

³⁵ ZEKİYAN, **Ermeniler ve Modernite**, s. 80

³⁶ Միտարիստներ (Ermenice); Tescil edici, Ermeni aydınlanma çağına katkıda bulunmuş kişilere denmektedir. Kurucusu Sivaslı Mihitar’dır. Sivaslı Mihitar; Ermeniler arasında dini ve milliyet şuurunu geliştirmeye çalışmış, yaygın ve sistemli bir aydınlanma hareketinin savunucusu olmuştur. “Ermeni Rönesansı”nı başlatan kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; ZEKİYAN, **Ermeniler ve Modernite**.; Gürsoy ŞAHİN, **Osmanlı Devleti’nde Katolik Ermeniler Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler (1676-1749)**, İstanbul, 2008

³⁷ ZEKİYAN, **Ermeniler ve Modernite**, s. 80-81

“Handes Amsorya” yayın hayatına girmiştir. Başlangıçta içeriği “Evropa” dergisi gibi olsa da sonraları Ermeni çalışmalarının bilimsel temele oturtan yayınlar yapmıştır; Ermeni filolojisi, eski metinler, folklor, mitoloji, vatanseverlik, arkeoloji, menkıbeler gibi konulara yer verilmiştir.³⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'nin 1832'de Liro Kir Medzi Derytan'ın “Osmanyen” adıyla yayımlanan nüshası ise, İstanbul'da çıkmış Ermenice ilk gazete olarak tarihe geçmiştir. Ermeniler tarafından çıkarılan ilk bağımsız gazete ise “İşdemaran Bidani Kidelyats”dır.³⁹

1851 yılında Türk Edebiyatı'nda ilk romanlar arasında sayılan Ermeni Vartan Paşa⁴⁰,nın kaleme aldığı “Akabi Hikâyesi” adlı roman İstanbul'da Mühendisioğlu Taphanesi'nde basılmıştır. Eser, Ermeni harflerle Türkçe olarak yazılmış olduğu için Tietze'nin çabalarıyla 1991 yılında gün ışığına çıkarılmıştır. Tietze'nin Türkiye'de yazılmış ve basılmış hakiki ilk roman olarak nitelendirildiği “Akabi Hikâyesi”, sadece bu özelliği ile değil, İstanbul Ermenilerinin yaşamına tanıklık etmesi bakımından da oldukça önemli bir belge durumundadır. “Akabi Hikâyesi” mezhepler arasındaki mücadelenin kurbanı olan iki gencin hikâyesini anlatır.⁴¹

Vartan Paşa, XIX. yüzyılın ortalarında Ermeniler arasında anlaşmazlıklar doğuran Katolik-Gregoryen mezhep meselelerine karışmıştır. Ermeni harfleriyle Türkçe olarak Mecmua-i Havadis'in başyazarlığını yapmanın yanı sıra, “Tercüman-ı Efkar”, “Manzume-i Efkar”, “Saday-ı Hakikat” gibi yine Ermeni harfli Türkçe olan gazetelerde yazılar yazmıştır. Ayrıca, Ermenice çıkan “Mamul” adlı mizahi mecmuayı daha sonra siyasi bir içerikle Türkçe yayımlamıştır.⁴²

Milliyetçilik fikirlerinin Ermeniler arasında yayılmaya başlamasından sonra Ermeni yayın dünyasında birçok zararlı yayınlar ortaya çıkmıştır.

³⁸ ŞAHİN, **Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivashlı Mihitar ve Mihitaristler(1676–1749)**, s. 159

³⁹ KARAKAŞLI, **“Gazetelerin Satır Aralarında (Ermeniler)”**, s. 1–2

⁴⁰ 1813'te İstanbul'da doğan Hovsep Vartanyan; 13 yaşında iken Viyana'daki Mihitarist okuluna girmiştir. Tahsilini bitirdikten sonra İstanbul'daki Nersesyan Okulu'nda birkaç sene öğretmenlik yapmış, ardından tercüman olarak 1837'de Bahriye Nezareti'ne (Denizcilik Bakanlığı) alınmıştır. Burada 25 sene hizmet ederek paşa rütbesine yükselmiş, "Vartan Paşa" olarak anılmıştır. DABAĞYAN, **Emperyalistler Kışkacında Ermeni Tehciri**, s. 778

⁴¹ G.Gonca-Gökalp ALPARSLAN, **“Osmanlı Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser”**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı'nın 700. Yılı Özel Sayısı, Ekim 1999, 185–202, s. 189

⁴² Ali BUDAK, **“XIX. Yüzyılda Osmanlı Ermeni Basını ve Devletin Rejim Üzerine Çarpıcı Polemik”** Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler-I, Kayseri, Ocak 2009, 179–195, s. 189

2. Siyasi Düşüncenin Ermeni Yayınlarına Girmesi

18. yüzyılın sonlarına doğru Ermeni basın-yayın hayatında Komitelerinin etkisi görülür. Bunlar sadece Osmanlı topraklarında değil, diğer ülkelerde de siyasi boyutlarda yayınlar yapmaya başlamışlardır.

Protestan Ermeniler arasında İstanbul'da "İşdemaran Bidani Kidelyats" adlı bir propaganda dergisi ve İzmir'de Ermeni Dili'ndeki ilk büyük gazete olarak kabul edilen "Arşaluys Araratyan" Ermeni cemaatinin siyasi anlamda gazetesi olarak yayına başlamıştır. Van'da ise, Varag Manastırı'nda Mıgırdiç Kırımlıyan ilk matbaayı kurmuş ve Ermeni bağımsızlık davasını desteklemek için "Ardziv Vaspuragan", Muş'ta ise "Artsvik Tarono" adıyla benzeri bir dergi yayın hayatına başlamıştır. Rusya Ermenileri ise Moskova'da "Hussissapail" adlı dergiyi yayın hayatına sokmuşlardır.⁴³

İstanbul'da yayınlanan Ermenice gazetelerden "Aravelk (doğu)⁴⁴" ve "Azadamard (özgürlük savaşçısı)⁴⁵" her gün birer Türkçe baş makale yayınlamaya başlamışlardı. Aravelk gazetesi, Ermenilerin o bölgede her zaman tasalluta, gasb ve yağmaya, ölüm ve işkencelere hedef olduklarını, vilayetlerde emniyetsizliğin Müslümanlar için değil Ermeniler için olduğu, Ermenilerin aklını başına toplamaları gerektiğini yazıyordu.⁴⁶

İlk devrimci Ermeni Komitesi'nin 1875'te kurulmasından sonra "Asya" adlı gazete yayın hayatına başlamıştır. Van'da öğretmenlik yapan Mıgırdiç Portakalcıyan Marsilya'ya giderek, 1885'te "Armenia" adlı gazeteyi yayınlamaya başladı ve eş

⁴³ Gaston GAİLLARD, **Türk-Ermeni Sorunu**, İzmir, 2003, s. 2

⁴⁴ Gazete Ermenice olarak yayın yapardı. Ermeni Gazetelerinin yegâne hilâfgir (muhalif) olanıdır. Ragıp ZAROKULU, "**24 Temmuz'da Basın Müzesinde Ermeni Gazetecilere Yer Verilmesinin Zamanı Gelmedi mi?**", http://www.agos.com.tr/newsframe.php?news_id=14457&cat_id=8, 24-25 Temmuz 2010

⁴⁵ Matbuat-1 Dahiliye Müdürü Necip FAZIL'ın 2 Şubat 1910 tarihli raporu, Azadamard'ı "yandaş" (İttihat Terakki Hükümetini) destekleyen bir gazete olarak nitelendiriyor: "İttihat ve Terakki Cemiyeti ile akt-i itilaf eylemiş (antlaşma yapmış) olan Taşnaksutyun Cemiyeti'nin yayın organıdır. Puzantyun Gazetesi'nden sonra en ziyade mazhar-ı rağbet olmuş (ilgi çekmiş), sahib-i nüfuz (etkili) Ermeni gazetesidir. Türkçe ve Ermenice olarak yayın yapardı. ZAROKULU, "**24 Temmuz'da Basın Müzesinde Ermeni Gazetecilere Yer Verilmesinin Zamanı Gelmedi mi?**", 24-25 Temmuz 2010

⁴⁶ Yusuf SARINAY, "**İstanbul'da Ermeni Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler (1914-1918)**" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 67-68-69, Cilt: XXIII, Mart-Temmuz-Kasım 2007 <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=1109>

zamanlı olarak Paris'te Minas Teharaz tarafından aynı adlı bir gazete yayın hayatına başlamıştır.⁴⁷

19. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz basınında “Ermenistan” ve “Batı Ermenistan” adları açıkça yer alıyordu. 1857’de “Van Kartalı” adlı gazete yayınlanmaya başlarken bölgede yaşayanların çoğu okuma yazma bile bilmiyordu. Bu gazete ve “Vasporakan” adlı diğer mecmuada Ermeni kimliği ve Ermeni istikbali üzerine yazılar çıkarıldı. Bu gazetelerde “Bağımsız Ermenistan”, Ermenilerin hakları, milli mücadele, Türklerin idareciliğini reddetme gibi konular işlendi. 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarında 2.000 den fazla okulu, Ermeni dilinde basılan bir çok gazete ve dergiye, cemiyet, teşkilat ve partileri olan bir Ermeni cemaati vardı. 1860-1870'lere gelindiğinde Türkiye’de 24 gazeteden 9’u Ermenice basılmaktaydı. Ağustos 1887 yılında Cenevre’de kurulan Hınçak’ın ve 1890’da Tiflis’te kurulan Taşnaksutyun partileri “Armenakan” teşkilatının devamı olmuşlardır. Tiflis’te Ermeni milliyetçileri H. Mikaelyan, S. Zavaryan ve Rostom’un aktif çalışmaları sonucu kurulmuş Taşnak partisi aşırı milliyetçi faaliyeti ile ortaya çıkmıştı. Onun sloganı yayın organı olan “Droşak” gazetesinde açıkça yazılmıştı; *Ya Özgürlük, Ya Ölüm!*⁴⁸

Ermenilerin Amerika’da çıkardıkları ilk gazete Kapriliyan’ın Haik (Hayk-Ջւլբ) Gazetesi’dir. Bu gazete Ermenileri kurtarmak için silâh ve savaşın gerekli olduğunu savunarak Ermenileri tahrik ediyordu. Haik (Hayk-Ջւլբ) Gazetesi, Anadolu’nun bazı vilâyetlerinde devrimci ilânlar sergileyen afişler asıldığını Amerikalı Ermenilere duyurarak Anadolu’yu karışık bir hâlde göstererek, Ermeni davasını dünya kamuoyuna aksettirmeye çalışıyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin dışta itibarını sarsmak için Ermenilere yapılan şiddet, işlenen suç ve kötülüklerin yayılmasını istiyordu.⁴⁹

1905 yılında; Osmanlı Devleti’nde 13 Ermeni gazetesi vardı. Ancak bunlar zamanla Ermeni cemaatinin azalmasıyla kapanmışlardır. Bu gazetelerin arasında

⁴⁷ GİLLIARD, *Türk-Ermeni Sorunu*, s. 5

⁴⁸ Gaffar MEHTİYEV(ÇAKMAKLI), *Türk-Ermeni İlişkileri Tarihi Geçmişte ve Çağdaş Ermenice Basında*, II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu, 15-17 Ekim 2008, 203-216, Hoşgörülen Yol Ayrımına Ermeniler-II, Erciyes Üni. Yayınları, Ocak 2009, 205-223

⁴⁹ Haluk SELVİ, “*Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeni Faaliyetleri*”, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale54.html>

“Arvel” “Mamul”, “Puzantiyon”, “Luys”, “Masis” “Mecmuay-ı Ahbar” yer alıyordu.⁵⁰

1908’e gelindiğinde ise Ermeni matbaası 38’e ulaştı. 1910 yılında İstanbul’da Ermenice 5 gazete ve 7 dergi çıkmaktaydı. 1915 tehciri ve Ermenistan’ın kurulmasından sonra Ermeni basınında hızla bir azalma yaşanmıştır. Bugün Ermeni cemaati 3 gazeteye sahiptir. Bunlar; “Jamanak”(1908)⁵¹, “Marmara(1941)⁵² ve 1996 yılında 9 sayfası Türkçe ve 3 sayfası Ermenice olan “Agos”⁵³ gazetesidir. Yayına halen devam eden dergiler ise, “Kulis”(1946), “Surp Pırgıç”(1900), “Şoğogat”(1952), “Norsan”(1991), “Jbid”(1991), “Hobina”(1993) ‘dır.⁵⁴

Bunun gibi birçok gazete ve dergi Ermeni basın dünyasında serbest bir şekilde yayın hayatına devam etmiştir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, bunların hepsi Ermeni Komiteleri adına yayın yapmıyordu. Ermeni cemaatinin kültürel ihtiyacına cevap veren yayınlar da vardı. Ermeni Komiteleri’nin fikirleri daha çok başka ülkelerde yaşayan diaspora Ermenileri tarafından sürdürülmüştür. Türkiye’de cumhuriyetin ilanından sonra Türk düşmanlığı konusunu işleyen yayınların yurda sokulmaması ve yurda sokulanların toplattırılması gibi bir dizi önlem alınmıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlık dönemlerini kapsayan yayınlar Matbuat Kanununun 51. Maddesi uyarınca memleketimize sokulması Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanmıştır.⁵⁵ Bu yayınlara birkaç örnek vermek gerekirse;

⁵⁰ “1905’te 13 Ermeni Gazetesi Vardı”, www.bolsohays.com/makaleacno.asp?referans=83

⁵¹ Sahibi ve başyazarı “Misak KOÇUNYAN” idaresinde yayın hayatına girmiştir. Levon Panos DABAĞYAN, **Türkiye Ermeniler Tarihi**, s. 380

⁵² İstanbul Ermeni basını mensuplarından SURAN ŞAMLIYAN EFENDİ tarafından Ermenice-Günlük-Siyasi gazete olarak yayın hayatına sokulmuş ve yayın hayatına devam etmektedir. Levon Panos DABAĞYAN, **Türkiye Ermeniler Tarihi**, s. 380, “Jamanak” Ermenicede “zaman” anlamına gelmektedir. KARACA, **Doğu Ermenice-Türkçe sözlük**, s. 103

⁵³ Agos; Ermenicede sürülmüş, ekilmeye hazır hale getirilmiş tarla demektir. Geğam KEROVBİYAN, **Hayeren Bargirk**, İstanbul, 2002, s. 19

⁵⁴ DABAĞYAN, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, s. 380-384

⁵⁵ 30 Temmuz 1931 tarih ve 1881 numaralı Matbuat Kanunu’nun 51. maddesinin tadiline dair kanun çıkarılmasından sonra; Madde-1: Yabancı bir memlekette çıkan ve bu kanun 1. maddesinde yazılı olan matbuatların Türkiye’ye sokulması ve dağıtılması İcra Vekilleri Heyeti kararı ile men olunabilir. Dağıtılan matbualar İcra Vekilleri Heyeti’nden müstacelen karara alınmak üzere Dahiliye Vekili’nin emriyle karardan evvel toplattırılabilir. Men olunmuş matbuaları memnuiyeti bilerek, Türkiye’ye sokan ve dağıtanlardan 300 liraya kadar ağır para cezası alınır. Madde-2: Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. Madde-3: Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti mecburdur. 16/5/1932, **T.C. Resmi Gazete, Kanunlar**, 19/5/1932, sayı:2102. Matbuat Kanununun 19 Mayıs 1932 tarih ve 1959 numaralı kanunla tadil edilmiş olan 51. maddesini değiştirerek, Men olunmuş matbuaların memnuiyetini bilerek Türkiye’ye sokan ve dağıtanlardan 50 liradan 100 liraya kadar ağır para cezası alınarak değiştirilmiştir. 28/12/1934, **T.C. Resmi Gazete**, 22/2/1934, Sayı:2895

Sivaslı Karabet Tapikyan, Amerika'nın Boston şehrine yerleştikten sonra 1924 yılında Hayrenik matbaasında “Küçük Ermenistan ve Onun Payitahtı Olan Sivas”, “Tehcirde Sivas'tan Halep'e Kadar Gördüklerimiz” ve “Ermeni Çocuklarına Hatıra” adlı kitapları bastırarak propaganda amaçlı kullanmıştır. Bunlar Türkiye aleyhinde olduğu için 10 Temmuz 1934 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanmıştır.⁵⁶

Aynı mahiyetteki başka bir kitap ise, İzmir Amerikan Koleji'nden mezun Marine S. Banker'in yazdığı “My Beloved Armania”(Sevgili Ermenistan) İngilizce olarak kaleme aldığı kitaptır.⁵⁷

Ermenistan'da çıkarılan Ermenice “Eserler Mecmuası”, “Emma”, “Hayat Hasreti” adındaki kitapların Türkiye'de dağıtılmasına ve dağıtılmış olanların toplatılmasına 13 Mart 1935 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla karar verilmiştir.⁵⁸

Erivan Ermenileri tarafından çıkarılan “Sovyet Ermenistan” adlı Ermenice dergi ile Fransa'da Ermeni Milli Cephesi tarafından bastırılan “1920–1945 Sovyet Ermenistan” adlı Fransızca ve Ermenice albümün Türkiye'ye sokulması 17 Nisan 1949'da yasaklanmıştır.⁵⁹

Mısır'da bir Ermeni tarafından Sahak Mesrup matbaasında basılan “Arti Hayistani”(Bugünkü Ermenistan) adlı kitapta Ağrı'ya duyulan özlem dile getirilmiş ve Ermeni kavminin Ağrı Dağı'ndan ilham alarak anayurtta tekrar toplanmaya ve onu şenlendirmeye koyulduğundan bahsetmektedir. Ağrı Dağı ve Ermeni Bayrağı başlığında, Ağrı Dağı aslana benzetilerek tasvir edilmiş ve beyaz karlı başından aşağı doğru dökülmüş ve ön ayakları üzerine dayanarak oturmuş bir aslanı andırdığı ve bu aslanın yaşayan Ermenilerin mukaddes gözcüsü olduğuna değinilerek küçük Ağrı bu aslanın yavrusu olarak tasvir edilmiştir. Büyük Ağrı Dağı'nın Ermeni tarihini temsil ettiği ve Küçük Ağrı'nın ise bugünkü Ermenistan'ı temsil ettiği tasvirler arasında yer almaktadır. Ağrı'sız Ermenistan'ın bir manasının olmayacağını ve mefkûresini yitireceği iddia ediliyordu. Bugünkü Ermenistan'ın bayrağına alamet olarak çift Ağrı Dağı'nı, bayrağın rengini de eski Ermeni Krallıkları'nda olduğu gibi kırmızı olarak

⁵⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030/18/1/2, Yer No: 46/49/5

⁵⁷ BCA, Fon Kodu:30/18/1/2 Yer No: 79/82/14

⁵⁸ BCA, Fon Kodu: 030/18/1/2, Yer No: 52/19/12

⁵⁹ BCA, Fon Kodu: 30/18/1/2 Yer No:118/100/18

resmetmesi bundan kaynaklanıyordu. Yine bu kitapta öncekiler gibi 28 Eylül 1937'de yasaklanmıştır.⁶⁰

Almanya'nın Leipzig kentinde basılmış olan "Der Grosse Weltatlas"(Büyük Dünya Atlası) da Türkiye'nin sınırlarının hiçe sayılarak Ermenistan ve Kürdistan'ın haritada gösterilmesi üzerine 31 Ağustos 1939'da alınan bir kararla yurda sokulması yasaklanmıştır.⁶¹

3. Çağdaş Ermenistan Basını ve Siyasal Açından Yapısı

Ermenistan basınına 3 gruba ayırmak mümkündür;

1. Aşırı Milliyetçi, (Hınçak, Droşak, Horizon),
2. Liberal Görüşlü (Armenakan, Aravot, Or),
3. Marksist-Komünist görüşlü basın organları (Banvor, Aşhatank, İravunk).

Aşırı milliyetçi Ermeni gazeteleri 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlangıcında Avrupa ülkelerinde, Lübnan'da Rusya'da basıldığından Osmanlı İmparatorluğu, Türk tarihi ile ilgili konularda Türkleri sürekli aşağılayan ve Ermeni toplumu içerisinde Türk düşmanlığı aşılamaya çalışmışlardır. Liberal görüşlü basın organları ise, Batılı misyonerlerin parasıyla basıldığından, yabancı güçlerin elinde her zaman iyi bir silah gibi kullanmışlardır. Marksist görüşlü gazeteler 20. yüzyılın başlarında Rusya'da yayın hayatına girmişler ve amaçları komünistlerin başında bulunduğu bir devlet kurmak idi. Bu gazetelerin hepsi Türklerin Ermenilere karşı soykırım yaptığı iddialarına Batılı ülkeleri ve uluslararası camiayı inandırmak yolunu benimsemişlerdir. Haçatur Malumyan'ın yayın yönetmeni olduğu Taşnak partisinin resmi yayın organı olan Droşak gazetesinden tutun, Bakü'de yayınlanan Banvor (işçi) gazetesine kadar tüm Ermeni basın organları aynı ana hatta birleşmişlerdir; Türk düşmanlığı. Bu hat Dzayn (ses), Murc (çekiç), Kayu (kıvılcım), Nor (yeni) Hosk (söz), Mşak (işçi), Horizon (gökkuşağı), Arev (güneş) gazetelerinde devam ettirilmiştir. Ermeniler Doğu Anadolu'dan başlayarak geniş bir coğrafi alanda basın şebekesi kurmuşlardır. Sözde "Büyük Ermenistan" ideolojisini ilk defa ortaya atan milliyetçi gazeteler olmuştur. Bu akım Sovyetler Birliği zamanında yayınlanan

⁶⁰ BCA, Fon Kodu: 30/18/1/2, Yer No: 51/4/4

⁶¹ BCA, Fon Kodu: 30/18/1/2, Yer No: 88/83/20

gazetelere de geçmiştir. Garmir Troşak, Sovetakan Hayatsan, Kominist vb. gazetelerdir. Tüm ülkeye yayımlanan 2020'den fazla televizyon ve İravunk, Azg, Haykakan Zamanak, Yerkir, Çorord İşhanutyun, Hayatsanı Hanrapetutyun, Hayots Aşhar, Yerort Uj, Zinvor gibi gazeteler Türk-Ermeni ilişkilerini gündemde tutuyor ve sık sık bu konuları ele alan yorumlar yayınlamaktadırlar.⁶² Ermenistan basınında yer alan belli başlı gazeteler şunlardır;

1. **A1+ gazetesi;** 1993'te yayınlanmaya başlamıştır. Günlük olarak basılan gazetenin editörü Karine Asatıryan'dır.⁶³

2. **Aravot (Sabah)-Urnuşnun gazetesi;** Gazetenin yayın ilkesi olarak gerçek, hiçbir siyasi gruba hizmet etmeyen, kişilerin özel hayatlarına saygılı, ilkeli, doğru haber sunan olarak kendilerini tanımlamaktadırlar. Gazetenin editörü Aram Abrahamyan'dır. Gazete 1 Ağustos 1994'te yayın hayatına başlamıştır. Gazete internet üzerinden Ermenice, İngilizce ve Rusça yayınlanmaktadır.⁶⁴

3. **Azadutyun Liberty gazetesi;** Gazete adından da anlaşıldığı gibi liberal bir gazetedir. Bağımsız yayın yaptıklarını savunmaktalar. Editörü Harry Tamraziyan'dır. Gazete 1951'den beri yayın hayatındadır. Gazete internet üzerinden Ermenice, İngilizce ve Rusça yayın yapmaktadır.⁶⁵

4. **Azat Artsakh (Bağımsız Karabağ) gazetesi;** Gazete; Dağlık Karabağ'dan yayın yapmaktadır. 16 Ocak 1923'te kurulmuştur. Dağlık Karabağ işgalinde abone sayısı 92.000 iken sonrasında bu sayı 3.000'e düşmüştür. Gazetenin Editörü M.Leonid Martirosyan'dır. Gazete internet üzerinden Ermenice, İngilizce ve Rusça yayın yapmaktadır.⁶⁶

5. **Azg (Millet) Gazetesi;** 16 Şubat 1991'de kurulan gazete başlangıçta haftada 3 gün yayımlanmaktaydı. 1992 yılında Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk bağımsız gazetesi olma hüviyetini elde eden Azg, aynı zamanda bilgisayar teknolojisi aracılığıyla yayımlanan ilk gazete de olmuştur. Ermenice, Rusça, İngilizce, Farsça ve Türkçe olarak yayımlanan internet sayfası, dünyanın 70

⁶² MEHTİYEV(ÇAKMAKLI), “Türk-Ermeni İlişkileri Tarihi Geçmişte ve Çağdaş Ermenice Basında”, s. 205-223

⁶³ a1plus@a1plus.am

⁶⁴ <http://www.aravot.am/am/home/about>

⁶⁵ http://www.armenialiberty.org/section/about_us/336.html

⁶⁶ <http://old.artsakhtert.com/eng/>

ülkesinden, günlük ortalama 2.500 okuyucu tarafından okunmaktadır. Azg 3.000 tirajlı olarak basılmaktadır. Editörü Hakop Avedikyan'dır.⁶⁷

6. **Hayods Aşhar (Ermeni Dünyası) gazetesi;** Halkın siyasi, bağımsız günlük gazetesi olan "Hayods Aşharh" 17 Haziran 1997'de ilk sayısını yayınlamıştır. Gazetenin yayın yönetmeni Gagik Mıgırdıçyan'dır. Günlük 3.500 tirajı vardır. Gazete internet üzerinden Ermenice, İngilizce ve Rusça yayın yapmaktadır.⁶⁸

7. **Panarmenian.net gazetesi;** 2 Nisan 2.000'de yayın hayatına başlamıştır. Ermenice, İngilizce ve Rusça yayın yapmaktadır. Gazete amacını; bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde dünya topluluğuna Ermenistan'ın tanıtımını yapmak, olarak açıklamaktadır. Yayınlar 2009'da kurulan PanARMENIAN Haber Ajansı üzerinden yapılmaktadır.⁶⁹

8. **Yergir gazetesi;** Gazete, Ermeni Devrimci Federasyonu(ARF) yani Taşnak partisinin resmi yayın organıdır. Yerkir gazetesinin ilk sayısı 27 Ağustos 1991 'de yayınlandı. Nisan 2002 yılından itibaren Beyrut ve Lübnan'da yayınlanmaya başlamıştır. 2001 yılı sonuna kadar 8 sayfalık günlük olarak, Ocak 2002'den itibaren ise gazete 2.500 tirajla 20 sayfalık bir gazete haline gelmiştir. Editörü Spartak Seyraniyan'dır.

Ancak gazete, 28 Aralık 1994'te Levon Ter- Petrosyan tarafından yasaklanmış ancak Robert Koçaryan döneminde tekrar yayın hayatına başlamıştır.⁷⁰

9. **Hayastani Hanrapetutyun (Ermenistan Cumhuriyeti);** Gazete Ermenistan Cumhuriyeti'nin resmi gazetesidir. 1990'da kurulmuştur. 6 Eylül 1990'da Ermenice ve Rusça dillerinde yayın hayatına başlamıştır. İlk editörü Aydın Morikyan'dır. Şimdiki editörü Tigran Farmanyan'dır. Gazete internet üzerinden Ermenice, İngilizce ve Rusça yayın yapmaktadır.⁷¹

10. **Noyan Tapan(Nuh'un Gemisi);** Noyan Tapan, yerel haber, spor, iş, toplum gibi olayları kapsayan, Erivan'dan yayın yapan haber ajansıdır. Gazete internet üzerinden Ermenice, İngilizce ve Rusça yayın yapmaktadır.⁷²

⁶⁷ <http://www.azg.am/TR/about>

⁶⁸ http://www.armworld.am/aboutus.php?lang=_eng

⁶⁹ <http://www.panarmenian.net/eng/panmedia/about/>

⁷⁰ <http://www.yerkir.am/about/>

⁷¹ <http://www.hhpress.am/index.php?sub=about&about=xmbagrer>

⁷² <http://www.mondotimes.com/1/world/am/178/4394/11019>

11. **Armenpress Haber Ajansı**; Haber ajansı, 18 Aralık 1918'de kurulmuştur. Armenpress haber ajansı Ermenistan hükümeti taraftarı yayın yapmaktadır. Ajans Ermenistan'ın en eski ve en büyük kuruluşudur. Rusça Ermenice ve İngilizce yayın yapmaktadır.⁷³

Ermenistan genelinde 2003 yılı itibariyle 30'dan fazla gazete basıldığı, birçok popüler gazetenin ortalama tirajının 3.000–4.000 dolayında olduğu görülmektedir. Halkın alım gücü sınırlıdır. Ekonomik koşullar yüzünden toplam tirajlar oldukça düşüktür. 2002–2003 yıllarında, bazı gazetelerin tirajlarında bir yükseliş gözlenmektedir. Tirajları yüksek sayılabilecek gazeteler arasında Ararat, Azg, Golos Armenii, Noyan Tapan, Yerevan News, Republica Armenia, Gazeta Armenia da bazı diğer gazeteler arasında sayılabilir. Haber ajansları arasında ise Armenpress, ArminFo, Mediamax, Noyan Tapan yer almaktadır.⁷⁴ En fazla günlük gazete tirajı 6.000, haftalık gazete ise 8.000'dir.⁷⁵

Ermenistan'da ki medya alanını düzenleyen kanunlardan ilki 8 Ekim 1991 tarihli “Basın ve Kitle İletişim Araçları Hakkındaki Kanun”dur. Yasada, basın ve diğer kitle iletişim araçlarının özgür olduğu ve sansüre tabi tutulamayacağı belirtilmektedir. Basın ve kitle iletişim alanını düzenleyen diğer kanunlar arasında “Televizyon ve Radyo Yayıncılığı Hakkındaki Kanun” (9 Ekim 2000), “Reklâmcılık Yasası”, (30 Nisan 1996), “Lisans Düzenlemeleri Hakkında Kanun ” (30 Mayıs 2001) yer almaktadır.⁷⁶

Ermenistan'da hükümet, ulusal televizyon ve radyolar üzerinde denetim yetkisine sahiptir. İki kamu televizyonu dışında 40 kadar da özel televizyon yayın yapmaktadır. Ulusal televizyon yayınları Azerbaycan'ın pek çok yöresine ulaşırken, Ermeniler de Rus televizyonlarını izleyebilmektedir. Ana haber kaynağı olarak yazılı basını görenler ise pek azdır. Gazetelerin çoğunun sahibi zengin işadamları veya siyasi partilerdir. Ülkede tüm yazılı, görsel ve sesli basın kuruluşlarının Adalet

⁷³ <http://www.armenpress.am/index/view/id/160/lang/en>

⁷⁴ Leyla BUDAK, “*Ermenistan'da Medya: Bağımsızlık Sonrası Dönem, Gelişmeler ve Genel Sorunlar*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı 12-13, Kış 2003 - İlkbahar 2004, <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=37>

⁷⁵ “*Open Door: The Readers' Editor On... Attempts to Improve the News Media in Armenia*”, 2 Ekim 2006, The Guardian, <http://www.armeniandiaspora.com/showthread.php?64096-Open-Door-The-Readers-Editor-On-...-Attempts-To-Improve-The-News-M>

⁷⁶ BUDAK, “*Ermenistan'da Medya: Bağımsızlık Sonrası Dönem, Gelişmeler ve Genel Sorunlar*”, <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=37>, Ermenistan Medya alanını düzenleyen kanunlar için bkz: www.internews.am

Bakanlığı'nca tescil edilmesi gerekiyor. 2004 yılında çıkarılmış olan bir yasa medyada sansürü yasaklıyor. Ancak sözlü ve yazılı iftira, Ermenistan'da hapis cezasına tabi bir suç olarak kabul ediliyor. Gazetecilerin bu yasalar uyarınca mahkûmiyeti de sıkça yaşanan bir durumdur. ABD merkezli sivil toplum kuruluşu “Freedom House” ülkede oto sansürün özellikle yolsuzluk, güvenlik ve Dağlık Karabağ bölgesi ile ilgili konularda yaygın olduğunu belirtmiştir.⁷⁷

Gazeteler, devlet ya da siyasi partiler, kilise veya ticari güç odakları tarafından desteklenmektedir. Gerçek anlamda bağımsız bir gazeteden söz etmek mümkün değildir. Gazetenin finansal desteğini sağlayan kişi, grup veya partiler, gazetelerde kendi görüş ve fikirlerini dile getirmekte, bu durum gazeteciler arasında kendi kendine sansür uygulamalarına yol açmaktadır.⁷⁸

Devlete ait medya kuruluşlarının bağımsız olanlara göre daha güçlüdür. Bağımsız olarak tanınan veya böyle olduğu belirtilenlerden de Başkan Koçaryan'a yakın kişilere ait medya organizasyonları vardır.⁷⁹

⁷⁷ “*BBC Turkish Ülke Raporu: Ermenistan*”, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/040112_ermenistan_rehber.shtml, 05 Şubat 2009

⁷⁸ BUDAK, “*Ermenistan'da Medya: Bağımsızlık Sonrası Dönem, Gelişmeler ve Genel Sorunlar*”, <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=37>

⁷⁹ SEZGİN, “*Ermenistan'da İç Siyasi Yapı ve 19 Şubat Başkanlık Seçimleri*”, s. 80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROBERT KOÇARYAN DÖNEMİ ERMENİSTAN BASININDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN OLAYLAR(1998–2008)

Robert Koçaryan dönemi dış politikası iki temel kavram üzerine ayrılmıştır;

1. “çatışma” ve bunun uzantısı olarak hakların sertlikle ele geçirilmesi ve korunmasıdır. Ermenistan sert ve mücadeleci olmalıdır. Ter-Petrosyan döneminde Türkiye ve diğer devletler karşısında izlenen yumuşak politikaların işe yaramadığı Ter-Petrosyan’ın barışçı ve tavizkar tutumuyla başarısız olunmuştur. Türkiye ve Azerbaycan’a karşı saldırgan ve aktif bir politika izlenmelidir.

2. Ermenistan bölgesel ve küresel güçler arasındaki mücadele içinde kendisine yer aramaya devam etmiş, birbiriyle çelişen ittifakları uzlaştırmaya daha fazla zorluk çekmiştir. Ermenistan’ın bir ayağı Rusya’da diğeri ise ABD’de dir. Bir kolu ile İran’ı, diğeri ile ise AB’yi tutmaktadır. Ermenistan’a göre izlenen bu politika “*Tamamlayıcı Dış Politika*”dır. Koçaryan dış politikasının temel hedefleri ve özellikleri şunlardır;

1. Ermenistan’ın normal bir ülke haline getirilmesi. SSCB’nin yıkılmasından sonra yaşanan olayların etkisiz hale getirilerek Ermenistan’ın ekonomik, siyasi ve tüm alanlarda küresel sisteme eklemlenmesi, sistemin doğal bir üyesi haline gelmesi.

2. Büyük güçler ile olan ilişkilerin geliştirilerek devam ettirilmesi

3. Ekonomik krizden çıkmak için diğer ülkelerden mali, teknik vb. yardım almak ve dış ticaretin canlandırılması.

4. Diaspora Ermenileri ile Ermenistan ilişkilerinin kurumsallaştırılması.

5. Karabağ sorunun yarattığı yükün azaltılması.¹

Robert Koçaryan döneminde özellikle ilk yıllarda çok ümit verici bir lider olmamış, iktidara gelişinin ilk günlerinde en önemli komşusu olan Türkiye’yi rahatsız edici saldırgan beyanlarda bulunmaktan kaçınmamıştır. Türkiye’nin sınırlarını tanımayan sözde soykırım iddialarını Ermenistan dış politikasının

¹ Sedat LAÇİNER, **Türkler ve Ermeniler**, Ankara, 2005, s. 167

öncelikleri arasında sayan ve işbirliği için herhangi bir girişimde bulunmayan, Karabağ sorununda çözümsüzlüğü en iyi çözüm olarak gören Koçaryan barışçı bir yol izlememiştir. Robert Koçaryan(Ռոբերտ Բոչարյան): 31 Ağustos 1954 yılında Karabağ'da doğmuştur. Koçaryan, Dağlık Karabağ sorunun ayrılıkçı lideri olarak bilinmektedir.²

6 Mart 1997 tarihinde Robert Koçaryan, Ter-Petrosyan tarafından başbakan olarak atanmış, Nisan 1998 yılında ise Cumhurbaşkanı olmuştur. Ter-Petrosyan'ın istifası üzerine geçici devlet başkanı olan Robert Koçaryan'ın ilk icraatı Ter-Petrosyan döneminde uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizmden suçlanan Taşnaklar'ın siyasi faaliyetlerini yeniden serbest bırakmak olmuştur. Bu çerçevede 1995 yılından itibaren hapiste tutulan Vahan Ovenesyan da çıkarılmıştır. Hapisten çıktıktan sonra Türkiye'ye karşı açıklamalarda bulunan Ovenesyan, "*Biz Türkiye'ye yalnız başına hiçbir şey yapamayız. Amacımız büyük güçleri Türkiye'ye karşı kaldırmaktır*"³ diyerek açıkça Taşnaklar'ın politikalarındaki değişimi ifade etmiştir. Robert Koçaryan döneminde Türk-Ermeni ilişkilerini etkileyen önemli olaylar;

A. I. VE II. DİASPORA KONFERANSLARI

Robert Koçaryan döneminde yurt dışında yaşayan Ermeniler ile iyi ilişkiler kurmak için gösterişli bir diaspora konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansta ki amaç; Yurt dışında yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a ekonomik; yatırım, teknik konularda danışmanlık, dışarıda lobicilik, sağlık, eğitim ve bilim alanlarında yardımını sağlamaktı. Bunun karşılığında Ermenistan'da diasporaya bir arada durabilmesi için siyasi hedefler sunacak, ayrıca diasporanın Ermeni kültürünü muhafaza edebilmesi için yardım edecekti. Ancak Ermenistan'a yeterli düzeyde ekonomik yardım edilmemekte ve Koçaryan politikaları diaspora tarafından çizilmekteydi.⁴

İlişkilerin ilki 22-23 Eylül 1999 yılında Robert Koçaryan döneminde gerçekleştirilen Ermenistan-Diaspora konferansları ile yeni bir boyut kazanmıştır

² LAÇİNER, **Türkler ve Ermeniler**, s. 220

³Haleddin İBRAHİMLİ, <http://www.gunaz.tv/aze/14/articleCat/1/articleID/1824-Ermeni-Milli-Menfaatleri-Ideolojisi-ve-Iddialari.html>, 10 Mayıs 2010

⁴ LAÇİNER, **Türkler ve Ermeniler**, s. 183-184

70'e yakın ülkeden 1200 kişinin katıldığı Erivan'da düzenlenen konferansa 800'ün üzerinde entelektüel, politikacı, resmi görevli ve temsilcisi katılmıştır. Oluşturulan çalışma grupları;

1. Siyasal faaliyetler-lobicilik(en önemli sorun olarak görülmektedir),
2. Ekonomik sorunlar,
3. Kültürel, bilimsel ve eğitimlerle ilgili sorunlar,
4. Bilgi,
5. İnsani konular,
6. Ermenistan-Diaspora işbirliği ile faaliyet yürütme gibi konular görüşülmüştür.⁵

Ermenistan-Diaspora Pan-Ermeni II. Konferansı ise; 27–28 Mayıs 2002'de 45⁶ ülkeden gelen Ermeniler ile düzenlenerek, Ermenistan, Dağlık Karabağ ve Diaspora'dan katılımcılar Ermeniler arasında önemli bulunan sorunları tartışmıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanı ve Konferans'ın hazırlık Komisyonu Başkanı Vardan Oskanyan'ın belirttiğine göre, konferansa, Ermenistan, Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ve Diaspora tüm yapılarıyla katılmaktadır. Konferans açılış ve kapanış oturumlarından başka, uzmanlık alanlarına dağılarak tüm Ermenileri ilgilendiren konuları ele alınmıştır. II. Konferans çalışmalarına başarılar dileyen Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan özetle şunları söylemiştir;

“Bizler kolay değerdiremeyeceğimiz bu sürece üç yıl önce başladık. Sürecin anlamı Vatan ve Diaspora'nın entegrasyon olanaklarını değerdirmek ve ulusal potansiyelin korunmasıdır ki dünyada çok hızlı bir şekilde gelişim göstermektedir. Ermenistan zorlu bir coğrafik bölgede bulunmaktadır ki her bir politik gelişme yeni sürprizlere gebe olabilir. Ülkemiz bu zaman içerisinde özellikle süper devletlerarasındaki ilişkilerini çok nazik bir şekilde gerçekleştirmiştir. Ermenistan'ın çıkarlarını öne çıkarmada Ermeni Diaspora'sı kuruluşlarının takındığı tutum övgüye değerdirdir. Şimdi ise gelecekte yapacağımız işleri konuşmanın

⁵ KARAGÜL, “20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri”, s. 575,

Ayrıca; Robert Koçaryan'ın konuşmaları için ayrıntılı olarak bkz.: <http://xecutrix.usc.edu/ADconf/199909/speeches/kocharian.html>, Razmik PANOSYAN, 14 December 1999

⁶ “*Երկրորդ համահայկական խորհրդածոդովը ավարտվեց (İkinci Diaspora Ermenileri Konferansı Bitti)*”,

Azadutyun Liberty Gazetesi, <http://www.azadutyun.am/content/article/1569753.html>, 28 Mayıs 2002, Azg Gazetesi, *Ermenistan-Diaspora 2'nci Konferansı Başladı*”, Sayı: 97, 28 Mayıs 2002, <http://www.azg.am/TR/2002052801>

*zamanıdır. Şu anda geriye dönülmez demokratik reformlar giderilmektedir. Ekonomik reformlarla birlikte rüşvet karşıtı programlar da incelenmiş ve bizler bunların takipçisi olmaya devam edeceğiz. Konferansta ele alınacak tüm sorunlar; Ermenistan, Karabağ ve Diaspora için çok önemlidir. Ermenistan dışarıdan, Diaspora ise Ermenistan'dan kesinlikle yönetilemez”.*⁷

Ermenistan’da gerçekleştirilen bu konferanslarda genel olarak; diasporanın farklı ülkelerde dağınık bir şekilde olmasına özel bir vurgu yapılarak bunun tutarlı ve bütüncül bir kimlik oluşumunun engelleyen kültürel bir tehdit olduğunu belirtilmiş ve bu konuda hayati önem taşıyan üç unsur öne sürülmüştür: ortak dil, sözde soykırım ve Karabağ sorunu. Ayrıca sözde soykırımın tanınması ile ilgili çalışmaların başarılı yürütüldüğü ve bunun Ermenilerin birliğine katkıda bulunulacağı Koçaryan tarafından belirtilmiştir. Robert Koçaryan’ın teşvikiyle yapılan 2. Diaspora konferansında alınan en çarpıcı karar “sözde soykırımın tanınması öncelikler arasındadır” ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri arasında sözde soykırım iddialarının devam edileceğidir.⁸

B. TÜRK-ERMENİ BARIŞMA KOMİSYONU (TURKISH-ARMENIAN RECONCILIATION COMMISSION)

Robert Koçaryan döneminde iki ülke arasındaki en önemli adım Türk-Ermeni Barışma Komisyonu’nun kurulmasıydı. Turkish-Armenian Reconciliation Commission) TARC- Türk-Ermeni Barışma Komisyonu(TEBK); 9 Temmuz 2001 tarihinde altı Türk ve dört Ermeni temsilcinin katılımıyla oluşturulmuştu.⁹

TARC’ın Ermeni üyeleri şu kişilerden oluşuyordu; Ermenistan Dışişleri eski bakanlarından Alexander Arzumanyan, Ermenistan’ın Şam eski büyükelçilerinden Prof. Dr. Van Krikoryan, Armenian Assembly of America(AAA) başkanı David Hovanisyan ve Rusya eski Devlet Başkanı Boris Yeltsin’in danışmalarından Andranik Migraryan’dır. Türk üyeleri ise; Emekli büyükelçi Gündüz Aktan, emekli büyükelçi ve TESEV direktörü Özdem Sanberk, Dışişleri eski bakanı İlter Türkmen,

⁷Azadatyun Liberty Gazetesi, “*Բացվեց Հայաստան -սփյուռք երկրորդ խորհրդաժողովը (II.Ermeni-Diaspora Konferansı Açıldı)*” <http://www.azadatyun.am/content/article/1569749.html>,

⁸ ÖZDEMİR, “*Diaspora Ararat’ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları*”, s. 86

⁹Kamer KASIM, “*Ermeni Sorunun Uluslararası İlişkiler Boyutu*“, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_1.htm

emekli general Şadi Ergüvenç, Prof. Dr. Üstün Ergüder ve Prof. Dr. Vamık Volkan'dır.¹⁰

Ermenistan basını, Türk heyetini eleştirerek alanlarında uzman olduklarını ancak, araştırma yapacak uzmanlığa sahip olmadıklarını savunmuşlardı.¹¹

TARC'ın ilk aşamadaki hedefleri; Türkler ve Ermeniler arasında ortak anlayışı ve iyi niyeti geliştirmek, Ermenistan ve Türkiye arasında gelişen ilişkileri cesaretlendirmek, Ermeni ve Türk sivil toplumları arasında diasporada dahil olmak üzere ilişkileri düzeltmek için gerekli hazırlığı sağlamak olmuştur. TARC, diğer kuruluşların çalışmalarına destek verecek gerekli tavsiyeleri ilgili hükümetlere sunacaktı. Karabağ ve sözde Ermeni soykırımı meselesi gündeme getirilmeyecekti.¹²

ANCA (Armenian National Committee of America)'ya göre AAA, TARC konusunda Amerikan Dışişleri ile hareket ediyordu ve bu nedenle Ermeni değil, Amerikan çıkarlarına hizmet ediyordu. Bu nedendir ki AAA faaliyetlerinde daha çekimser davranmıştır. Ermenistan'da ise 10 siyasi parti 31 Temmuz 2001 tarihinde ortak bir bildiri yayınlarak Barışma Komisyonu'nu kınayarak destek vermediklerini açıkça ilan etmişlerdi.¹³

Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan da Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin devletler düzeyinde tartışılması gerektiği açıklamasını yapmıştır.¹⁴

TARC'ın kurulması Türkiye'de Ermeniler arasında olduğu kadar ilgi uyandırmamış ancak, Komisyon vasıtasıyla Türkler ve Ermeniler arasında diyalogun kurulması olumlu karşılanmıştır. Genel olarak TARC'ın kurulması iki toplum arasında gerginliği azaltıcı doğru zamanda atılmış bir adım olarak değerlendirilmiştir.¹⁵

Diplomasi "gayri resmi" olarak nitelense de TARC gerek ABD, gerekse birçok devlet tarafından hoş karşılanmış, Türkler ve Ermeniler arasında yürütülen en

¹⁰ Moorad MOORADYAN, "A Case Study of the Turkish-Armenian Reconciliation Commission", Institute for Conflict Analysis and Resolution George Mason University, Mart 2004, 1-24, s. 8-9, http://icar.gmu.edu/wp_24_mooradian.pdf

¹¹Hagop ÇAKIRYAN, "Psikolog Vamık Volkan 'Ermeni-Türk Uzlaştırma Komisyonunda Neyi Araştıracak'", Azg Gazetesi, Sayı: 135, 20 Temmuz 2001

¹² "Terms of reference of the Turkish-Armenian Reconciliation Commission", 9 Temmuz 2001, Ermeni Araştırmaları, Cilt:1, Sayı: 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, s. 267-268, Ayrıntılı bilgi için bknz. <http://www1.american.edu/cgp/track2/data/TARCtermsofreference.doc>

¹³ "Komisyon Ermenileri Böldü", Agos, Sayı: 280, 10 Ağustos 2001, s. 1 ve 11

¹⁴ "Armenian President, US Congressman Discuss Reconciliation Commission", Noyan Tapan, 22 Ağustos 2001

¹⁵ Sami KOHEN, "Barış Zamanı", Milliyet, 11 Temmuz 2001

ciddi diyalog girişimi olarak görülmüştür.¹⁶ TARC'a ABD'nin destek vermesi bazı Ermeni grupları tarafından eleştirilmiştir.¹⁷

TARC'ın Ermeni üyelerinden Hovhanisyan, Arzumanyan ve Migranyan toplantıda önemli sonuçlar elde edildiğini ve en önemlisinin ICTJ¹⁸'den 1948 BM Soykırım Sözleşmesi'nin, 1915 olaylarına uygulanıp uygulanmayacağını araştırılmasının istenmesinin olduğunu belirttiler. Arabulucu David Phillips de Türk tarafının onayını almadan konuyu dile getiren bir bildiri yayınladı¹⁹. Böylece taraflar arasında başlayan gerginlik nedeniyle TARC 11 Aralık 2001 de Ermeni temsilcilerin ortak bir beyanname yayınlarak komisyondan ayrılmalarıyla dağılmıştır.²⁰

C. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

Karabağ sorunu, şiddete dönüşen siyasi bir anlaşmazlıktır. Karabağ hareketi, Karabağ'da tek bir soruna odaklanan bir hareket olarak doğdu ve öyle kaldı: Karabağ'ın geleceği.²¹

Bugün, Ermenistan işgali altında bulunan Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait doğal sınırlarını Azerbaycan'ın Kür ve Aras ırmakları ile Sevan Gölü'nün oluşturduğu 18.000 km² büyüklüğündeki bölgenin adıdır. Karabağ adının bölgeye verildiği tarih olan XII-XIII. yüzyıllara kadar bu arazi çeşitli kaynaklarda farklı adlar altında gösterilmiştir; Gerger, Guger, Uti, Utik, Udin, Otena, Kara, Karalar, Arsak, Sev aygı.²² Coğrafi olarak Karabağ ve Dağlık Karabağ, iki ayrı bölgeyi ifade etmektedir. Dağlık Karabağ, Karabağ olarak bilinen bölgenin içinde, adından da anlaşılacağı üzere, yüksek dağlar ve bunları kesen derin vadilerden oluşan bölgedir. Kuzeyden güneye 120 km, doğudan batıya ise 35–60 km uzunlukta ve toplam 4392 km²'lik bir alanı kapsayan Dağlık Karabağ²³, büyüklük olarak bütün

¹⁶ LAÇİNER, *Türkler ve Ermeniler*, s. 280-281

¹⁷ Harut SASUNYAN, *"Kerry Says Genocide; Bush Dosen't a Clear Choica For Armenians"*, Noyan Tapan, 27 Nisan 2004

¹⁸ International Center for Transitional Justice-Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www1.american.edu/cgp/TARC/ICTJTurkishfinal030504.pdf>

²⁰ Asbarez, *"TARC is dead"* 11 Aralık 2001, <http://asbarez.com/45933/tarc-is-dead/>

²¹ LİBARİDİAN, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı*, s. 48

²² Aygün ATTAR, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara, 2005, s. 2

²³ Karabağ, Dağlık Karabağ'a göre daha geniş araziye içine alır. 1921'de **"Dağlık Karabağ"** diye bir tanım yoktur. Dağlık Karabağ 1923 yılında meydana getirilmiştir. Fakat bu bölgenin batı ve güneybatı kısmında idari bakımdan özerk bir bölge oluşturulunca, bu özerk bölgeyi diğerinden ayırmak için onun daha yukarı kısımlarını çağrıştıran **"Dağlık Karabağ"** veya **"Yukarı Karabağ"** adı verildi.

Azerbaycan arazisinin yaklaşık yüzde 5'ine sahiptir.²⁴ Eski merkezi Şuşa olan Karabağ'ın yeni merkezi ise Türkçe adı Hankendi olan Stepanakert'dir.

Karabağ, 150 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. 1747'de Karabağ Hanlığı olarak bağımsız bir birim olarak varlığını sürdürmüştür. 18. yüzyılın sonlarına doğru Kafkasya'ya yerleşmeye başlayan Ruslar, hanlıkları Rusya'ya bağlamayı ve Osmanlı Devleti ile İran arasında bir set oluşturmayı amaç edinmişti. Bölge 1813 yılında Gülistan Antlaşması'yla Karabağ, Dağıstan, Bakü, Şirvan, Kuba ve Derbent hanlıkları Rusya'ya bırakılmıştır. 1828 yılında Türkmençay Antlaşması ile Ruslar bölgede kesin hakimiyet kazanmıştır. Bu tarihten sonra ise bölge tamamen Ermeni göçlerine sahne olmuştur. Ermeniler, kitle halinde Karabağ, Nahçıvan ve Erivan başta olmak üzere bölgeye yerleştirilmiştir.²⁵

Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlama taleplerinin geçmişinin çok eskilere dayanmasıdır. 1960 ve 1970'li yıllardan başlayarak Ermenilerin Dağlık Karabağ üzerindeki faaliyetleri bugüne kadar gelir. 1965'de Ermeniler Dağlık Karabağ üzerindeki iddialarını 1915 olaylarının 50. yıldönümüne tesadüf ettirirler ve Dağlık Karabağ ile birlikte bu konudaki huzursuzluklarını dile getirme fırsatı bulurlar. Tarihi romanları ile tanınan Sero Hanzadyan, 1977'de Leonid Brejnev'e yazdığı dilekçede Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını ister. 1987'de ise gayr-i resmi Karabağ Komitesi vasıtasıyla Ermeniler 75 bin imzalı bir dilekçeyi M. S. Gorbaçov'a göndererek aynı taleplerini yinelerler. Böylece Gorbaçov ve dönemi Ermeniler tarafından Karabağ'da kendi geleceklerini teminat altına alma anlamını da taşımış olur.²⁶

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan ve nüfusunun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Dağlık Karabağ'da ilk çatışmalar

Bazı Batılı yazarlar bilerek buraya "**Nagorno Karabağ**" diyorlar ki "**Nagorno**" kelimesi de Rusça "dağlık" manasındadır. Fakat eski Karabağ'a göre daha yukarıda ve Karabağ dağ silsilesi içerisinde olduğu için, bu ismi almıştır. Yoksa bu gün Türkçede kullandığımız verimsiz, ziraata ve iskâna elverişli olmayan dağlarla kaplı yer manasında değildir. Ermenistan ile Azerbaycan arasında anlaşmazlık konusu olan bu bölge artık, kolaylık olmak üzere, sadece "**Karabağ**" olarak adlandırılmaktadır. Cemalettin TAŞKIRAN, **Geçmişten Günümüze Karabağ Sorunu**, Ankara, 1995, s. 20

²⁴ Yakup HURÇ, **Türkiye'nin Karabağ Politikası**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 4, Sedat LAÇİNER, **Türk-Ermeni İlişkileri**, İstanbul, 2004, s. 211

²⁵ URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, s. 623-624

²⁶ Nesrin SARIAHMETOĞLU, "**Sumgait Olaylarının Düşündürdükleri**", Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 181-188, s. 181, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/1928/1925>

1988 yılında Ermenilerin Ermenistan yönetimi altına girme talepleriyle birlikte başladı. Karabağ, 20 Şubat 1988 tarihinde; Azerbaycan, Ermenistan ve SSCB'ye başvurarak Azerbaycan'dan ayrılmak ve Ermenistan'a bağlanmak istediğini belirtmişti.²⁷

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasının ardından Ermenistan'ı da kapsayan eski Sovyet cumhuriyetlerine dönük nasıl bir politika izlemesi gerektiği konusunda kısa bir bocalama evresi geçiren Rusya Federasyonu, bu ülkelere dönük yaklaşımını 1993'ten itibaren "yakın çevre" doktrini kapsamında formüle etmeye başlamıştır. İlk kez 1992 sonunda kabul edilen Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Doktrini adlı belge içinde tanımlanan bu "yakın çevre" kavramına göre, Ermenistan, diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi ülkeler ile birlikte Rusya'nın "yakın çevre"sini oluşturmaktadır. Bu belgede Rusya'nın bu devletler ile siyasi, iktisadi ve askerî iş birliğini derinleştirilirken, BDT sınırlarının ortaklaşa korunması ve bir BDT barışı koruma gücünün kurulması da öngörülmüştür.²⁸

9 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ Ermenilerinin temsilcileri arasında Bişkek Protokolü imzalanmıştır. 12 Mayıs 1994 tarihine kadar Dağlık Karabağ'ın tamamı da olmak üzere toplam 890 rayon, köy, kasaba ve yerleşim biriminden ibaret Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal etmiştir. 1 milyon Azerbaycan vatandaşı mülteci durumuna düşmüştür.²⁹

Ter-Petrosyan döneminde Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkileri geliştirme politikasının önündeki en büyük engel Karabağ savaşı olmuştur. Ayrıca Ter-Petrosyan'ın Taşnak-Rus işbirliği sonucunda devrildiği bu ikilinin Ter-Petrosyan devrilmeden önce başkan olarak Koçaryan'ı hazırladıkları iddia edilmiştir.³⁰

6 Mart 1997 tarihinde Karabağ Ermenilerinin lideri olan Robert Koçaryan'ın iktidara gelmesinden bu yana geçen süre içinde, Dağlık Karabağlı Ermenilerin, Ermenistan içinde önemli bir etkinlik kazandıklarını ve Ermenistan'da kamuoyunun tutumu bu durumu daha da derinleştirmiştir. Karabağ sorunu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde barışçıl yollarla çözülmesini sağlamak amacıyla

²⁷ LAÇİNER, *Türk-Ermeni İlişkileri*, s. 212

²⁸ Oktay F. TANRISEVER, "*Rusya-Ermenistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu*", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 13, Mayıs 2009, 131-136, s.131

²⁹ Sinan OĞAN, "*Ermenistan'ın Tehcir Politikası ve Neticesi: Azerbaycan'da Göçmen(Kaçkın) Sorunu*", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı-9, Ankara, Bahar 2003, 118-143, s. 123

³⁰ Hakob ÇAKIRYAN, Jirayr Libarityan: "*Daşnakların Koçaryan'a Desteği Ermenistan İçin Çok Tehlikeli Olmuştur*", *Azg Gazetesi*, Sayı:80, 1 Mayıs 2002, <http://www.azg.am/TR/2002050101>

kurulmuş olan Minsk Grubu, Rusya, ABD ve Fransa³¹ tarafından “eş başkanlık” statüsü ile yönetilmektedir.³²

Ateşkes sağlandıktan sonra Minsk Grubu, Karabağ sorununun çözümü için farklı zamanlarda taraflara çeşitli planlar sunmuştur. Türkiye Karabağ sorununa uluslararası örgütler ve özellikle de AGİT çerçevesinde bir çözüm bulunmasını istemiştir. AGİT Minsk Grubu Mart 1992 yılından itibaren doğrudan Karabağ sorunu ile ilgilenmeye başlamış ve üç değişik barış anlaşması projesi üretmiştir:

1. Paket Çözüm (Haziran 1997)
2. Aşamalı Çözüm (Ekim 1997)
3. Ortak Devlet (Kasım 1998)

Bu projelerin ilk ikisi Ermenistan, üçüncüsü ise Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir. AGİT Minsk Grubu'nun ileri sürdüğü tekliflerden hiç birinin kabul edilmemesi üzerine, taraflar arasında doğrudan görüşmelere önem verilmiş, devlet başkanları ve dışişleri bakanları düzeyinde görüşmelere devam edilmiştir. Robert Koçaryan dönemi de dahil bir çözüm bulunamamıştır.³³

Mayıs 2005'te Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan arasında bölgenin statüsünü belirlemeye yönelik görüşmeler başlamıştır. Ancak Ermenistan basınında çözümsüzlüğün sorumlusu Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev olarak görülmektedir.³⁴

Dağlık Karabağ'ın anlaşmazlıklar sürecindeki tutumunu açıkça devlet başkanı ortaya koymuştur; Dağlık Karabağ Cumhuriyeti devlet başkanı Arkadi Hugasyan, 2005 yılında Rus "Regnum" Ajansı'na verdiği röportajda, Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri bakanlarının buluşmalarının devamlılığına yönelik olarak "*Tabi ki faydalı*" dedi. Ancak bu buluşmaların, müzakerelerin hukuken tam anlamıyla eşit tarafı olan Dağlık Karabağ'ın tam katılımıyla değiştirilemeyeceğini de söyleyen A. Hugasyan;

³¹ “AGİT-MİSK Grubu Eşbaşkanları Bölge Ziyaretine Hazırlanıyor”, Azg Gazetesi, Sayı: 122, 03 Temmuz 2001, <http://www.azg.am/TR/2001070303>

³² Araz ASLANLI, “Ermenistan’ın Azerbaycan Topraklarını İşgali Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan’ın Meşru Müdafâ Hakkı Devam Ediyor mu?”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı: 9, Ankara, Bahar 2003, 94–117, s. 101

³³ Hatem CABBARLI, “Robert Koçaryan Karabağ Sorununun ‘Paket Çözüm’den Yana Olduğunu Açıkladı”, <http://www.atsam.org/region-problemleri/dagliq-qarabag/148-robert-kocaryan-karabag-sorununun-paket-cozumden-yana-oldugunu-acikladi.html>, 26 Haziran 2004

³⁴ “Ermenistan’ın Erdoğan’a Çağrısı ‘Gelin Doğru Oturup Doğru Konuşalım’”, Azg Gazetesi, Sayı: 78, 30 Nisan 2005, <http://www.azg.am/TR/20050430>

"Unutmamak gerekir ki Dağlık Karabağ meselesi, Karabağ halkı tarafından yükseltmiştir ve Dağlık Karabağ'ın statüsüne ilişkindir. Gerisi, Azerbaycan tarafından bize şart koşulan savaşın sonuçlarıdır. Karabağ meselesine ilişkin müzakereler çoğunlukla iki devlet Ermenistan ve Azerbaycan ilişkileri düzleminde ve başlangıcından itibaren de zaman zaman benzer nitelermeler yansıtmaları öngörmektedir. Burada sorun gösterilen gayretlerde değil, ilkeler ve düzenleme mekanizmasına yönelik konseptüel yaklaşımdadır"

"Müzakere sürecinde Erivan'ın, artık Dağlık Karabağ tarafının da katılımı meselesini net koymasının zamanının gelip gelmediğine" ilişkin soruya Hugasyan şu şekilde cevap vermiştir;

"Belirttiğiniz ilk adres doğru değil, ikincisi, mesele ultiatom diliyle barışçı yoldan çözülmez. Ayrıca Karabağ tarafının müzakere sürecine, hukuken eşit taraf olarak katılımı olmadan da şüphesiz çözülemez. Bundan sonucu siz kendiniz çıkartın".³⁵ sorunun tek taraflı olarak çözülemeyeceğini ve Azerbaycan'ın çözümsüzlük üzerine hareket ettiğini ima etmiştir.

Soçi'de Rusya Fed. Devlet başkanı Vlademir Putin ile buluşması sonrasında gazetecilerin sorularını yanıtlayan başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Putin'in de Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesi gerektiğine ilişkin düşüncesini memnuniyetle karşıladığını ifade etti. Bundan sonra Minsk Grubu Eşbaşkanı ülkeler ABD, Rusya ve Fransa'nın sorunun çözümü yönünde daha verimli çalışacakları yönünde umudunu ifade etti. Erdoğan, *"Düşmanlığın değil dostluğun olduğu bir dünya arzuladıklarını"* da sözlerinde belirterek Türkiye'nin barıştan yana bir tutum içinde olduğunu bir kez daha ifade etmiştir.³⁶

Ayrıca Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, San Fransisco'da yaptığı açıklamada *"Ermenistan, Dağlık Karabağ'daki işgal edilmiş topraklardan çıkmalı ve bunları Azerbaycan'a teslim etmeli"*. Ayrıca farklı ülke parlamentolarının sözde Ermeni soykırımını tanınmasının Ermeni-Türk ilişkilerinde oluşan sorunları

³⁵ *"Karabağ Tarafı Suni Şekilde Müzakerelerden İzole Edildi"*, Azg Gazetesi, Sayı: 11, 25 Ocak 2005, <http://www.azg.am/TR/20050125>

³⁶ *"Dağlık Karabağ Meselesi Çözülmeli"*, Azg Gazetesi, Sayı: 132, 19 Temmuz 2005

çözmediğini vurgulayarak Ermenistan Hükümetine, iki komşu ülke halklarının tarihi geçmişini kullanmama ve düşmanlık tohumları ekmeme çağrısında bulunmuştur.³⁷

Sonuç olarak, Robert Koçaryan “*Karabağ sorununda tüm tarafları mutlu edecek çözüm yok*”³⁸ ifadesi ile Dağlık Karabağ sorununda en iyi çözümün çözümsüzlük olduğunu ifade etmiştir.

Ç. VIYANA ERMENİ-TÜRK PLATFORMU (VIENNESE ARMENIAN-TURKISH PLATFORM)- VAT

Robert Koçaryan dönemi en önemli gelişmelerden biri de; Viyana Üniversitesi'nde görevli tarihçilerden oluşan "Viyana Ermeni-Türk Platformu-VAT" tarafından, 2004 yılı Temmuz ayında bir çağrı yapılarak, sözde soykırım iddialarıyla ilgili olarak, Türkiye ile Ermenistan tarihçileri arasında 100'er adet belge alışverişinin yapılmasıydı.³⁹ VAT'da ilk toplantı 2004'te yapıldı. Türkiye'den Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Araştırmaları Bölümü Başkanı Prof. Hikmet Özdemir, Ermenistan adına ise Erivan Soykırım Müzesi Müdürü Prof. Lavrenti Barsegyan ile Ermeni Bilimler Akademisi'nden Prof. Ashot Melkonyan katıldı.⁴⁰

Süreç hassas olduğu için basına kapalı tutulmuştur. VAT'da taraflar 1915 dönemi ile ilgili belgeleri karşılıklı olarak sunacaktı ve belgeler üzerinden bilimsel tartışma yapılacaktı. Ermeni tarafı teklifi kabul etti. 16 Temmuz 2004'te Türk tarafı Ermeni tarafına verilmek üzere yarısı uluslararası ve yabancı arşivlerden olmak üzere 100 belgeyi Viyana'ya götürdü.⁴¹

Ermeni heyeti gelmediği için belgeler Artam Ohancanyan'a teslim edildi. Ohancanyan da Ermeni tarafının 100 belgesini Türk tarafına teslim etti. Türk tarafı

³⁷ Ruzan POĞOSYAN, “*Türkiye Başbakanı Ermeni Soykırımının Tanınmasının İkincil Bir Sorun Olduğunu İfade Etti*”, Azg Gazetesi, Sayı: 129, 14 Temmuz 2005

³⁸ Tatul HOKOPYAN, “*Karabağ Sorununda Tüm Tarafları Mutlu Edecek Çözüm Yok*”, Azg Gazetesi, Sayı: 181, 8 Ekim 2005

³⁹ “*Աշխարհ վիճակում կազմակերպվելու է հայ եվ թուրք պատմաբանների հանդիպում*” “*Ermeni-Türk Tarihçiler Sonbaharda Viyana'da Toplanıyor*”, Panarmanian Gazetesi, 24 Ocak 2004

⁴⁰ “*Ermeni Sorununa Tarihçiler El Koyuyor*”, Dr. İnanç ATILGAN ile söyleşi, Vatan Gazetesi, 8 Şubat 2004, <http://haber.gazetevatan.com/haberprint.asp?Newsid=22200&tarih=&Categoryid=4>, Ayrıca

Bknz. http://www.tabdc.org/index.php?subaction=showfull&id=1074204000&archive=&start_from=&ucat=11,13&

⁴¹ “*Viyana'da Ermeni Buluşması*”, Azg Gazetesi, Sayı: 134, 21 Temmuz 2004

31 Aralık 2004'e kadar karşılıklı olarak 80 belgenin daha teatisini teklif etti ve 2005'in ilk yarısında toplantı yapılması kararı alındı. Ermeni tarihçiler, Viyana'da Mayıs 2005 ayında yapılması planlanan sözde Ermeni soykırımına ilişkin belge alışverişi toplantısına katılmayacaklarını bildirdiler. Kararı, yazılı bir açıklamayla duyuran Viyana Ermeni-Türk Platformu, Ermeni diasporasının 2005 yılındaki en önemli hedefinin "1915 olaylarını soykırım olarak kabul ettirmek olduğuna" işaret ederken, Türk tarafının konuyla ilgili diyaloga hazır olduğunu ispatladığını vurguladı. Ekim 2005'te Ermeni tarafı "Osmanlıca belgeleri çevirmediği için" ek süre istedi. Türk tarafı belgelerin tercümelerini vermeyi teklif etti. Ermeni tarafı bu teklife cevap vermemiştir.⁴²

2010 yılında VAT'ta sunulan Türk-Ermeni arşiv belgeleri, kitap haline getirilmiştir. Kitap, "Archival Documents of the Viennese Armenian-Turkish Platform (Viyana Türk Ermeni Platformu Arşiv Belgeleri)" Avusturya'daki Wieser yayınevi tarafından İngilizce olarak yayımlanmıştır. Kitap, 1915 olaylarına ilişkin Ermenistan, Türkiye, Avusturya, Almanya, Fransa ve Amerikan arşivlerinden toplam 179 belgenin yer aldığı 925 sayfalık olarak basılmıştır.⁴³

D. 2004 NATO ZİRVESİ

AKP Hükümeti "komşular ile sıfır problem", "kazan kazan" sloganıyla dış politikaya eğilmiş ve Ermenistan'a iyimser bir hava ile yaklaşarak, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, "gitmediğim bir Ermenistan kaldı. Ermenistan ile de bir temas kurmamız lazım"⁴⁴ diyerek en ciddi adımlarından birini atmış Haziran 2004 NATO Zirvesi'nde Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ın davet etmiştir. Fakat İstanbul'da gerçekleşen zirveye Koçaryan katılmayı reddetmiştir. Koçaryan zirvenin hemen öncesinde "Türkiyesiz Ermenistan'ın gelişebileceğini"⁴⁵ ve ön şart olmadan

⁴² "Ermenistan Bunu Hep Yapıyor", http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=3976

⁴³ "Ermeni ve Türk Arşiv Belgeleri Bir Araya Getirildi", <http://akunq.net/tr/?p=992>

⁴⁴ "Erdoğan, Gitmediğim Bir Tek Ermenistan Kaldı. Ermenistan ile de Bir Temas Kurmamız Lazım",

http://www.tabdc.org/index.php?subaction=showfull&id=1084222800&archive=&start_from=&ucat=11,13&NetGazete.com, 12 Mayıs 2004

⁴⁵ Հայաստանը կարող է նորվալ զարգանալ են առանց թուրքիայի, հայտարարել է ռոբերտ քոչարյանը-Ermenistan Türkiye'siz Normal Olarak Gelişebilir", Panarmenian Gazetesi, 24 Haziran 2004

diplomatik ilişki kurabileceklerini ve topun Türkiye’de olduğunu ifade etmesi asıl Türkiye’nin çözüme yaklaşmadığı suçlamasında bulunmuştur.

NATO İstanbul Zirvesi esnasında Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri bakanları arasında gerçekleştirilen üçlü görüşme ümitlerin korunmasını sağlamıştır.⁴⁶

Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan, Türk Hükümeti Ermenistan ile ilişkilerinde samimi olduklarını, görüşmelerin sadece Karabağ sorununda değil, ekonomik ve ticari konularda da olması gerektiğini söyleyerek Türkiye’nin Güney Kafkasya’yı Avrupa ve NATO’ya bağladığını vurgulamıştır. Ayrıca bu toplantıların devamını ve sürece Gürcistan’ı da eklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.”⁴⁷

24 Haziran 2004’te Başbakan Erdoğan, Ermenistan ile bağları korumak istediklerini, ancak Ermenistan kaçılırsa bir yere kadar peşinden koşacaklarını ifade ederek Ermenistan’ın çağrılara cevap vermediğini söylemiştir.⁴⁸

Türkiye’nin sözde soykırım ile suçlanması, sözde soykırım için Ermenilerden af dilememesi, Türkiye’nin Ermenistan’a ekonomik ambargo uygulaması, Diaspora’nın ve resmi olmayan kuruluşlarında Türkiye’den talepleri olabileceğini ve görüşmeler yapabilecekleri ancak bunların resmi temas ve görüşmeleri etkilememesi ayrıca Türkiye’nin Azerbaycan’ı desteklememesi için Türkiye’nin ileri sürdüğü önkoşulların olumlu beklentilere son vereceği Ermenistan ileri süreden beri yapılan görüşmelerin geleceği için ümit vermiştir.⁴⁹

2004 yılında Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde en ümit verici gelişme Ermenistan Hükümeti Bütçe Taslağı’nda önceki yıllardan farklı olarak “soykırım” ifadesini kullanmamıştır. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hamlet Gasparyan “soykırım

⁴⁶ “*Վարդան Օսկանյանը հանդիպեց Աբդուլլահ Գյուլի, ապա Գյուլի եւ Մամեդյարովի հետ*”- “Zirve Çerçevesinde Vartan Oskanyan Abdullah Gül ve Daha Sonra Türkiye ve Azerbaycan Dışişleri Bakanlarıyla Üçlü Görüşmede Bulundu”, Azg Gazetesi, Sayı:119, 29 Haziran 2004, <http://www.azg.am/AM/2004062902>

⁴⁷ “*Վարդան օսկանյանը ստամբուլում հանդիպել է թուրքիայի եվ ադրբեջանի ազն ղեկավարներին հետ* – “Vardan Oskanyan İstanbul’da Türk ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları ile Buluştu”, Panarmenian Gazetesi, 29 Haziran 2004, http://www.panarmenian.net/eng/politics/news/10847/VARDAN_OSKANIAN_MET_WITH_TURKI_SH_AND_AZERI_FOREIGN_MINISTERS_IN_ISTANBUL, 29 Haziran 2004

⁴⁸ “*Ինչո՞ւ Քոչարյանը հրաժարվեց Ստամբուլ մեկնելուց. Neden Koçaryan İstanbul’a Katılmayı Reddetti?*”, Azg Gazetesi, Sayı: 119, 29 Haziran 2004, <http://www.azg.am/AM/2004062902>

⁴⁹ Ömer E. LÜTHEM, “*Olaylar ve Yorumlar*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı:14-15, Ankara, Yaz-Sonbahar 2004, 7-21, s. 10

konusunda Ermenistan Devleti'nin politikalarında hiçbir değişikliğin olmadığını açıkça belirtmiş ve sözde soykırımın uluslararası alanda tanınmasının Ermenistan dış politikasının önceliği olduğunu söylemiştir. Koçaryan'ın Karabağ ile Ermenistan'ı özdeşirme çabası Ermenistan'a oldukça pahalıya patlamış, Ermenistan diplomasi alanında oldukça kayıplara uğramıştır. Türkiye ve Azerbaycan ile sorunlar aynı şekilde çözümsüz olarak durmakta, İran ve Suriye konusunda Batı'nın tepkisi çekilmiş, Rusya'ya bağımlılık artmış, ekonomik çöküş devam ederken Ermenistan nüfusu hızla azalmıştır.⁵⁰

E. BAŞBAKAN RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN MEKTUBU

Türkiye tarafından en son atılan iyi niyet adımı, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, 13 Nisan 2005 tarihinde; "1915 olaylarıyla ilgili gerçeklerin araştırılması için iki ülkeden tarihçilerin ve diğer uzmanların da katılımıyla araştırma komisyonu kurulması" yönünde mektup göndermesidir.

"Sayın Cumhurbaşkanı"

"Türk ve Ermeni halkları, dünyanın hassas bir bölgesinde ortak bir tarih ve komşu coğrafyayı paylaşmakla kalmamış, uzun yıllar bir arada yaşamışlardır. Ancak, ortak tarihimizin bir dönemine ilişkin yorum ve değerlendirme farklılıklarımızın mevcudiyeti bir sır değildir. Geçmiş yıllarda halklarımıza acı veren hatıralar bırakan bu farklılıklar bugün de ülkelerimiz arasında dostane ilişkiler geliştirilmesini kolaylaştırmayan bir rol oynamaktadır. Ülkelerimizin yöneticileri olarak başta gelen görevimizin, gelecek nesillerimize hoşgörünün ve karşılıklı saygının egemen olduğu barış ve huzur dolu bir dostluk ortamı bırakmak olduğunu düşünüyorum. Bu görüşleri, ülkemizin ana muhalefet partisi lideri Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Sayın Deniz Baykal da paylaşmaktadır. Bu çerçevede, ülkelerimizin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları sadece Türk ve Ermeni değil, ilgili üçüncü ülkelerde yer alan tüm arşivlerde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları yolunda ülkenize bir davet yapıyoruz. Bu yönde bir girişimin hem tarihin tartışmalı bir bölümüne ışık tutacağını, hem de ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin normalleşmesine

⁵⁰ LAÇİNER, **Türkler ve Ermeniler**, s. 292

hizmet edecek bir adım oluşturacağını düşünüyorum. Gelecek nesillere dostça ve daha barışçı bir ortam devretmeyi amaçlayan bu önerimizin kabul göreceğini umuyorum. Tarihçi ve diğer uzmanlarınızdan bir grup oluşturarak arşivlerde ortak çalışma yapmaları yolundaki önerimize olumlu yaklaştığınız takdirde, bu önerimizin ayrıntılarını ülkenizle görüşmeye hazırız. Saygılarımla.”⁵¹

Ancak Erivan yönetimi 16 Mayıs 2005 itibariyle mektubun henüz ulaşmadığını ve Türkiye'nin Ermenistan hakkında olumsuz yanıt verdiği haberlerinin yalan olduğunu iddia etmiştir; Ermenistan Cumhurbaşkanı basın sözcüsü Viktor Soğomonyan "Biz resmi olarak mektubu almadık" derken, Türk tarafının iddiaları da dolayısıyla mesnetsiz olmaktadır.” yorumunu yapmıştır.⁵²

Erivan “önce siyasi diyalog kurulsun” yanıtı gelmiş olmasına karşın Ermenistan basınının da durum önkoşulsuz olarak ilişkilerin kurulabileceği dile getirilmiştir. Devlet başkanı Koçaryan, *"geçmişe yönelik öneriniz, eğer bugün ve geleceğe ilişkin noktalar da içermiyorsa faydalı olamaz, Avrupa ülkelerinde, sorunları olduğu halde komşu ülkeler bulunduğunu ancak bunların ilişkilerin tesisi engel olmadığı, ilişkilerin tesisi için her iki taraf hükümetlerinin sorumluluk taşıdığına da belirtildiği mektupta, tarihçilerin yetkili kılınmasına hakları olmadığı”* ifade etmesine rağmen Türkiye'nin çağrularına olumlu cevap vermemiştir.⁵³

Ayrıca Koçaryan, Erivan yönetiminin sözde soykırım iddialarının tanınması için çalıştığını, ancak Türkiye'den toprak talebini asla öne sürmediğini, bu konuda gerçekçi olmaya ihtiyaçları olduğunu ifade etmiştir. *“Yasal olarak ne yapılabileceğine Ermeni liderler ve siyasetçiler karar verir”* Yukarı Karabağ sorununun çözümüne de değinen Ermenistan Cumhurbaşkanı, *“Çözüm için tavizlerin kaçınılmaz olduğunu, ancak bunların çeşitli etkenlere bağlı olduğunu belirterek “Güçlü olan biziz. Daha fazlayı biz almalyız”* şeklinde çözümsüzlüğün devam eden en iyi çözüm olduğunu ifade etmeye devam etmiştir.⁵⁴

⁵¹ Ömer Engin LÜTHEM, *“Olaylar ve Yorumlar”*, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı:6, <http://www.avim.org.tr/makaletekli.php?makaleid=171>

⁵² *“Erdoğan'ın Mektubu Erivan'a Ulaşmış Değil”*, Azg Gazetesi, Sayı: 68, 16 Nisan 2005

⁵³ Tatul HAKOPYAN, *“Koçaryan Erdoğan'a Önkoşulsuz İlişki Tesisi Önermekte”*, Azg Gazetesi, Sayı: 75, 27 Nisan 2005

⁵⁴ *“Koçaryan: Toprak talebimiz yok”*, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/318446.asp#BODY>, 11 Nisan 2005

F. OLAYLAR KARŞISINDA TÜRKİYE’NİN TUTUMU

Robert Koçaryan’ın NATO 2004 zirvesinde Türkiye’nin davetini geri çevirmesi ve bunun üzerine “Ermenistan’ın Türkiyesizde gelişebileceğini söylemesi⁵⁵ bunun peşinde de “herhangi bir ön şart olmadan diplomatik ilişki kurmaya hazır olduklarını” açıklaması Koçaryan’ın politikalarında tutarsız olduğunu göstermişti.

Yine aynı dönemde Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan; Sınırların kapalı tutulmasından Ermenistan’ın 1 milyar dolar zararı olduğunu vurgulamasına rağmen söylemlerden de herhangi bir geri adım atmamıştır; "Türkiye’nin dış siyasetinin Brüksel ile uyumlu olması gerektiğini, bunun da Türkiye’nin sınırlarının eski komşularına kapalı olamayacağı anlamına geldiğinin" vurgulayarak, sınırın kapalı olmasından dolayı son 10-15 yılda Ermenistan’ın 1 milyar dolar zarar edeceğini söyledi. Hatta sınırın kapalı olmasının, "Ermenistan, Ermenistan sınırının açılması meselesinin AB tarafından daha ısrarla, daha yüksek sesle, hatta agresif şekilde, ifade edilmesini ister, zira bu AB için de önemli bir meseledir" diyerek AB’nin Türkiye’ye üyelikte ön şart olacağını ifade etse de süreçte bu mesele gündeme bile alınmamıştır. Vartan Oskanyan sonraki açıklamalarında Ermenistan’ın politikasını kısaca özetlemiştir; "Ermenistan soykırımın tanınması konusunun takipçisi olacaktır".⁵⁶

Karabağ sorununun düzenlenmesine ilişkin olarak Oskanyan, Azerbaycan’ı uzun yıllardır idare eden çok deneyimli Haydar Aliyev’in ölümünden sonra, iktidara oğlu İlham’ın geldiğini, Azerbaycan’la, bu zor dönemde, barışın tesis edilmesine, kendisinin temkinli bir iyimserlikle yaklaştığını kaydetti. Ancak hiçbir ilerleme kaydedilememiştir.⁵⁷

Başbakan Erdoğan 2004 yılında yaptığı açıklamada “Ermenistan ile bağlarımız iplikle de olsa koparmak istemeyiz. O ağları korumak isteriz. Biz her zaman kazan kazan anlayışıyla sıkıntıları gidermek isteriz. Komşularımızla da süratle dargınlıkları gidermenin gayreti içindeyiz. Ama Ermenistan kaçıyor, biz Ermenistan’ın peşinden bir yere kadar koşarız. Ermenistan’a şunu da tavsiye ederiz;

⁵⁵“Zirve Çerçevesinde Vartan Oskanyan Abdullah Gül ve Daha Sonra Türkiye ve Azerbaycan Dışişleri Bakanlarıyla Üçlü Görüşmede Bulundu”, Azg Gazetesi, Sayı: 119, 29 Haziran 2004, <http://www.azg.am/AM/2004062902>

⁵⁶“Türkiye Ahlaksızca Tarihini Tahrif Etmeye Çalışıyor”, Azg Gazetesi, Sayı: 66, 14 Nisan 2005

⁵⁷“Türkiye’nin Sınırları Komşularıyla Kapalı Olamaz”, Azg Gazetesi, Sayı: 223, 11 Aralık 2004

Ermenistan hala bu soykırımlarla uğraşacak olursa bundan netice alamayız, Bırak bununla tarihçiler uğraşsın. Biz geleceğin dünyasını inşa ediyoruz. Yoksa yarın gelecek nesiller hayırla yad etmez.⁵⁸

⁵⁸ “*Ermenistan’a Dostluk Çağırısı*”, İnternethaber, 28 Haziran 2004

SONUÇ

Kendilerine mitolojik bir tarih yaratan Ermeniler, Nuh'un torunu Hayk'tan türediklerine inanırlar ve bu nedendir ki kendilerine "Hay" yaşadıkları ülkeye ise "Hayatsan" demektedirler. Dini inanç olarak ise Ermeniler, MS IV. yüzyılda kralları Tridat zamanında, Part asıllı Hıristiyan olan Gregor'un çalışması neticesinde, Hıristiyanlığı resmi olarak kabul etmişlerdir. Hıristiyan Gregor, bu tarihten sonra aziz ilan edilerek, Ermenilerin ruhani lideri olmuş ve onlara Hıristiyanlığı kabul ettirip İncil'in ışığı ile aydınlattığı gerekçesiyle Ermeniler, Gregor'a aydınlatıcı manasına gelen Lusavorçagan lakabını vermişlerdir.

Ermeniler alfabe olarak kendilerine has özellikleri olan Ermeni Alfabesini kullanırlar. Alfabe, V. yüzyılın ilk yıllarında bir din adamı olan Mesrob Maşdot'un öncülüğünde oluşturularak meydana getirilmiş ve birçok alfabeden yararlanılmak suretiyle Klasik Ermenice 36 harften oluşan bir sistem olarak türetilmiştir.

Ermenilerin Türklerle ilk münasebetleri Selçuk oğullarının henüz Maverünnehir'de buldukları 11. yüzyılın ilk çeyreğinde Çağrı Bey'in 1015–1021 yılları arasında Doğu Anadolu bölgesine gerçekleştirdiği keşif seferi ile başladığı kabul edilir. XI. yüzyılda Kafkas bölgesinden Anadolu'ya giren Selçuklular, Ermenilerin daha büyük kitleler halinde Kilikya'ya göç etmesine neden olmuşlardır.

Ermeniler, kral Senekerim'in oğlu Davit ve kralın komutanı Şapuh ile Benci Kalesi kumandanı Vasak kumandasındaki kuvvetlerle Türklere karşı koymaya çalışmışlar, ancak bozguna uğramışlardır. Çağrı Bey'in bölge ile ilgili olarak Tuğrul Bey'e verdiği olumlu rapora rağmen, Gaznelilerin baskılarına dayanamayan Aslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler Anadolu'ya ilk gelenler olmuşlardır.(1028) Bu Türkmenlerin gerçekleştirdikleri akınlar, Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulduğu 1040 yılından sonra planlı bir fetih hareketine dönüşmüştür.

Tuğrul Bey'in 1063 yılında ölümünden sonra tahta geçen Alparslan(1063-1072), 1064 yılında Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgesinde fetihlerde bulunmuş, Bizans adına Lori Ermeni krallığını yöneten Gorige'yi kendine tabi kılmıştır. Daha sonra Doğu Anadolu'ya girerek Ani kalesini 16 Ağustos 1064'te fethetmiş; Bizans adına Kars'ı yönetmekte olan Ermeni prensi Gagik, tabiiyetini arz etmek üzere Sultan'ı Kars'a davet etmiştir. Sultan Alparslan bunun üzerine Gagik'e hilat giydirmiş ve yerinde kalmasına müsaade etmiştir.

Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin ise, Orhan Bey (1326–1362) zamanında başladığını söylemek mümkündür. 1326 yılında Bursa'yı alarak başkent yapan Orhan Bey, Ermenilerin, Bizans'ın zulmünden korunmaları için Anadolu'da ayrı bir cemaat olarak örgütlenmelerine müsaade etmiş ve Kütahya'daki Ermeni ruhanî merkezini de Bursa'ya naklettirmiştir. Fatih Sultan Mehmet, 1453'de İstanbul'u aldıktan sonra Ermenilerin Bursa'daki ruhani lideri Hovakim'i İstanbul'a getirmiş ve 1461'de yayınladığı bir fermanla Ermeni Patrikliği'ni kurdurmuştur.

Ermeni Devleti'nin kurulması için, ilk teşebbüsü yapan İsrail Ori adındaki bir Karabağlı Ermeni din adamıdır. 1698–1711 yılları arasında Fransa, İngiltere, Almanya ve Rusya'yı dolaşan ve Ermenistan'ı kurmak için bir haçlı seferi düzenlemeye çalışan Ori, bu teşebbüslerinde başarılı olamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu içinde muhtar bir Ermenistan kurulması düşüncesi Patrik Mıgırdiç Hırimyan(1869-1873)'dir. Hırimyan'ın yerine geçen Patrik Nerses Varjebeyan Yeşilköy'e kadar ilerleyen Rus ordusunun Başkumandanlık karargâhına giderek Grandük Nikola'dan Osmanlılar ile yapılacak antlaşmaya Doğu Anadolu'da Rus himayesinde Ermeni Devleti kurulmasına dair bir madde konulması ricasında bulunmuştur. Asıl amaç, Osmanlı Devleti sınırları içinde, Ermeniler için, Balkan örneğinde olduğu gibi bağımsızlığa ilk adım olarak özerk bir Ermenistan kurmaktır. Sonra ise; Erzurum başkent olmak üzere, Karadeniz'de Rize'den başlayarak Diyarbakır'da Fırat nehrini de içine alan bölgede Bağımsız bir Ermenistan kurulacaktı.

1789 yılından sonra başlayan Milliyetçilik cereyanının Ermenilere ilk tesiri, XIX. Asır ortalarında 1846'da bir Katolik Koleji'nin kurulmasıyla başlamıştır. Bu kolejden mezun olan Ermeniler, Fransız İhtilalı'nın getirdiği fikirleri İstanbul'da yaymaya başladılar. 1839 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan Ermenice gazeteler de, yeni fikirler ve Ermenilik şuurunun gelişmesi için en uygun vasıta araçlarıydı.

Fransa, Rusya ve İngiltere'nin Hıristiyan halkların, özellikle Ermenilerin hakları konusunda yaptıkları mücadeleleri önlemek için Osmanlı Devleti, 29 Mart 1863'te "Ermeni Milleti Nizamnamesi"ni ilan ederek bu istismarları durdurmaya çalışmıştır. Ermeniler bu nizamnameyle özerk bir statüye kavuşarak, eğitim ve

kültürel konular başta olmak üzere dini ve cemaat işlerini yapma hakkına kavuşmuşlardır.

Ermeni milliyetçiliğini uyandırma çabalarından sonra, sıra bu fikirleri gerçekleştirmeye gelmişti. 1873 yılında Portakalyan adlı bir Ermeni ilk Ermeni İhtilal grubunu kurarak "Asya" adlı bir gazete yayınlamaya başlamıştır. Daha sonra iç çekişmeler nedeniyle Avrupa'ya giden Portakalyan, Paris'te "Armenia" gazetesini çıkartarak milliyetçi hareketin sözcülüğünü yapmaya başlamıştır.

Bu cemiyetler içinde en önemlisi Armenakan, Hınçak ve Taşnak Komiteleridir. Ermeniler, çok geçmeden 1885 yılında Van'da Armenakan, 1887 yılında Cenevre'de ilk Marksist parti olan Hınçak adında gizli bir cemiyet, 15 Temmuz 1890'da da Tiflis'te Taşnak Cemiyeti'ni kurdular. Komitaların genel olarak amacı; Bir Ermenistan Devleti kurmaktır.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sırasında Müslümanlarla birlikte cephede Ruslara karşı savaşan az sayıda Ermeni olmuş, ancak Ermenilerin çoğunluğu cephede düşmanla birlikte Osmanlı askerlerine karşı savaşmış, cephe gerisinde kalanlar da kadın, yaşlı, çocuk demeden Türk ve Müslüman olan herkese karşı katliama karşı girişmişlerdir. Cephe gerisinde Türk köylerini basan Ermeni ahalinin 27 Mayıs 1915 te yürürlüğe giren Tehcir Kanunu ile başka bir Osmanlı yerleşim yerine göçünü sağlamıştır.

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra sıra barış esaslarının görüşülmesine gelmiştir. Lozan Barış Konferansı sonunda imzalanan antlaşmada Ermeniler hakkında hiçbir hükme yer verilmemiştir. 1920 yılı sonlarında Doğu Anadolu Cephesi'ndeki Türk ileri harekâtının başarılı sonuçlara ulaşması üzerine, Milletler Cemiyeti, İngiliz Temsilcisi Lord Robert Cecil, Ermenilerin durumunu düzeltmek ve Ermenilerden geriye kalanları sözde karşılaştıkları tehlikeden kurtarmak amacıyla gereken önlemleri almak ve Türkiye'de zaman ve şahıslara göre değişmeyen bir durumu yaratmak için öneri vermiştir. Ancak sınırların belirlenmesi Ermeniler adına değil, doğu hududunun belirlenmesi ve "Azınlıklar Sorunu" sırasında görüşülmüştür.

Ermeni sorununu tamamen ortadan kaldıran Lozan Anlaşması'nda itilaf devletleri tarafından yüzüstü bırakılan ve Türkiye'deki taleplerini gerçekleştirme şanslarını kaybettiklerini anlayan Ermeniler, yeniden Rusya'ya dönmüşlerdir.

Türklerle tarihi düşman saydıkları Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasını hesaba katan Ermeniler, bu ülkenin her ne şart altında olursa olsun Ermenileri koruyacağını sanmışlardır. Bu düşünce ile lobi faaliyetlerine girişerek örgütlenmeye başlamışlardır.

Ermeni diasporasının dünyanın en iyi örgütlenmiş ve farklı dönemlere, farklı siyasal ve kültürel mekânlara ayak uydurabilmiş, dağılarak yok olmamış ve gereksimler için kurum ve örgütleri oluşturabilmiş ender diasporalardan biridir.

1915 yılından sonra birçok şehir diasporadaki yaşamın merkezi durumuna gelmiştir. Diasporanın etkin olduğu şehirler arasında 1950'ye kadar Paris ve Boston, 1950'lerde Kahire, Halep ve Beyrut vardı. 1990'lardan sonra Los Angeles ve Moskova yeni merkezler arasına girmiştir. Diaspora-Ermenistan ilişkilerine baktığımızda; Soğuk Savaş'ın sona erme sürecinde Karabağ konusunda Sovyet Ermenistan'ın da meydana gelen gelişmeler 1988 Ermenistan depremi, 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, 1991-1994 yılları arasında Karabağ'da süren savaş diasporanın Ermenistan'a olan ilgisini arttırmıştır.

Ermeni terörünü iki kuşağa ayırmak mümkündür; Ermeni terörizmin ilk öncüsü, 1920'lerde Batı Avrupa'da sürgünde yaşayan birçok Osmanlı yetkilisine suikast düzenleyen "Nemesis" adlı bir Taşnak alt örgütüdür. 1896 Osmanlı Bankası baskını, 1905 II. Abdülhamit'e Suikast, 1921 Talat Paşa ve Said Halim Paşa'nın katledilmesi, 1922 Cemal Paşa'nın katledilmesi Ermenilerin ilk kuşak terör faaliyetleri olarak nitelendirilebilir.

İkinci kuşak terör faaliyetleri ise, JCAG ve ARA ve 1973 yılında Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu'nun ortaya çıkışı ile kendini göstermiştir. (ASALA) Örgütün Merkezi, Beyrut/Lübnan olup, kuruluş tarihi, 20 Ocak 1975'tir. Siyasî Görüşü, Hınçak Partisi yanlısı "Marksist-Leninist"di. Örgütün Lideri, "Mihran Mihranyan, Agop Hagopyan" gibi takma isimler de kullanmış olan Bedros Hovansyan'dır.

Gurgen (Karekin) Yanikyan adlı bir yaşlı Ermeni'nin 27 Ocak 1973'de Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ile Konsolos Bahadır Demir'in şehit edilmesiyle başlayan "Bireysel Ermeni Terörü", 1975'den itibaren "Örgütlü Ermeni Terörü"ne dönüşmüştür. Ermeni terör faaliyetleri sonucu toplam 42 Türk diplomat, 6 yabancı katledildi, 15 Türk ve 66 yabancı uyruklu kişide

yaralanmıştır. 7 Ağustos 1982'de Ankara Esenboğa Havaalanı'nda 9 ölü, 72 yaralı, 15 Haziran 1983'te İstanbul'da Kapalıçarşı'da 2 ölü, 21 yaralı ve 15 Temmuz 1983'te Orly Havaalanı'nda ki eylemlerde ise 8 kişi ölmüş ve 60 kişi de yaralanmıştır.

Ermenilerin yazın dünyası, kendilerine özgü alfabenin oluşmasından sonra, bunu daha geniş kitlelere ulaştırma işi ise matbaanın Ermeni cemaatine girmesiyle olmuştur. Matbaanın kurulması 1511-1512'lere kadar dayanmaktadır. Matbaanın kurulmasından sonra Ermeniler devlet kurma çabalarını basın-yayın yoluyla dünyaya duyurmaya çalışmışlardır.

Ermenistan basınına 3 gruba ayırmak mümkündür;

1. Aşırı Milliyetçi (Hınçak, Droşak, Horizon),
2. Liberal Görüşlü (Armenakan, Aravot, Or),
3. Marksist-Komünist görüşlü basın organları (Banvor, Aşhatank, İravunk).

Aşırı milliyetçi Ermeni gazeteleri 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlangıcında Avrupa ülkelerinde, Lübnan'da Rusya'da basıldığından Osmanlı İmparatorluğu, Türk tarihi ile ilgili konularda Türkleri sürekli aşağılayan ve Ermeni toplumu içerisinde Türk düşmanlığı aşılama çabalarıdır.

Robert Koçaryan(Ռոբերտ Բոչարյան): 31 Ağustos 1954 yılında Karabağ'da doğdu. Koçaryan, Dağlık Karabağ sorunun ayrılıkçı lideri olarak bilinmektedir. Robert Koçaryan döneminin dış politikası iki temel kavram üzerine ayrılmıştır;

1. “çatışma” ve bunun uzantısı olarak hakların sertlikle ele geçirilmesi ve korunmasıdır. Ermenistan sert ve mücadeleci olmalıdır. Ter-Petrosyan döneminde Türkiye ve diğer devletler karşısında izlenen yumuşak politikaların işe yaramadığı Ter-Petrosyan'ın barışçı ve tavizkar tutumuyla başarısız olunmuştur. Türkiye ve Azerbaycan'a karşı saldırgan ve aktif bir politika izlenmelidir.

2. Ermenistan bölgesel ve küresel güçler arasındaki mücadele içinde kendisine yer aramaya devam etmiş, birbiriyle çelişen ittifakları uzlaştırmaya daha fazla zorluk çekmiştir. Ermenistan'ın bir ayağı Rusya'da diğeri ise ABD'de dir. Bir kolu ile İran'ı, diğeri ile ise AB'yi tutmaktadır.

6 Mart 1997 tarihinde Robert Koçaryan, Ter-Petrosyan tarafından başbakan olarak atanmıştır. Ter-Petrosyan'ın istifası üzerine geçici devlet başkanı olan Robert Koçaryan'ın ilk icraatı Ter-Petrosyan döneminde uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizmden suçlanan Taşnaklar'ın siyasi faaliyetlerini yeniden serbest bırakmak olmuştur.

Robert Koçaryan döneminin en önemli olayları; 1. ve 2.'si yapılan diaspora konferansları, Türk-Ermeni Uzlaştırma Komisyonu'nun kurulması, Viyana Türk-Ermeni 100 arşiv belgesinin değiş-tokuşu, Karabağ Sorunu, 2004 NATO Zirvesi'ne devlet başkanı Robert Koçaryan'ın davet edildiği halde katılmayacağını açıklaması, Başbakan Erdoğan'ın uzlaşma mektubuna Ermenistan tarafından somut bir adım atılmamasıdır. Netice olarak görmekteyiz ki Ermenistan için "çözumsuzlük çözüm" olarak kalmalıdır. Olaylara bakıldığında Ermenistan'ın somut bir adım atmaya yaklaşmadığı açıkça görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

BCA, Fon Kodu: 030/18/1/2, Yer No: 46/49/5

BCA, Fon Kodu:30/18/1/2 Yer No: 79/82/14

BCA, Fon Kodu: 030/18/1/2, Yer No: 52/19/12

BCA, Fon Kodu: 30/18/1/2 Yer No:118/100/18

BCA, Fon Kodu: 30/18/1/2, Yer No: 51/4/4

BCA, Fon Kodu: 30/18/1/2, Yer No: 88/83/20

B. RESMİ YAYINLAR

T.C. Resmi Gazete, 22/2/1934, Sayı:2895

Türk İstiklal Harbi-I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, 1999

C. TEZLER

HURÇ, Yakup, Türkiye'nin Karabağ Politikası, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2008

TEKİR, Süleyman, 1921-1927 Ardahan'da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2010

YÜKSEL, Yüksel, Mondros Mütarekesi'nden Kurtuluşa Kağızman ve Çevresinde Ermeni Tedhişi(30 Ekim 1918-1 Ekim 1920), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2007

Ç. TELİF ESERLER

1. Kitaplar

AĞAYAN, Eduard, BARSEDYAN Hovhannes, **Hayods Lezu-4**, Erivan, 2004

AKÇORA Ergünöz, “**Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyanları ve Türk-Ermeni Toplum İlişkilerine Etkileri**”, Ankara, 2001

AKYOL, Taha - ORTAYLI, İlber, **Osmanlı Mirası**, Yayına Hazırlayan; Emre BARCA, İstanbul, 2010

ANADOL, Cemal, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, İstanbul, 2002

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, 2003

ATNUR, İbrahim Ethem, **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)**, Ankara, 2001

ATTAR, Aygün, **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Ankara, 2005

BARHUDARYAN, V., **Hayods Patmutyun-7**, Erivan, 2005

BAYRAKTAR, Bayram, KARAKAŞ, Muhammet, ÖZSOY Hasan, **Çağdaş Türkiye Tarihi**, İstanbul, 2002

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara, 1995

ÇETİNKAYA, Necati, **Çağlar Öncesinden Günümüze Doğu Anadolu**, İstanbul, 2000

DABAĞYAN, Levon Panos, **Emperyalistler Kiskacında Ermeni Tehciri-1**, İstanbul, 2007

_____ Levon Panos, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, İstanbul, 2006

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları**, C-I, Ankara, 1953

ERSAN, Mehmet, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Ankara, 2007

GAİLLARD, Gaston, **Türk-Ermeni Sorunu**, İzmir, 2003

GEVORKYAN, A.V., **East Armenian Course**, Erivan, 2000

GÖKDEMİR, Ahmet Ender, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara, 1989

GÖRGÜLÜ, İsmet, **Ana Hatlarıyla İstiklal Harbi**, İstanbul, 1999

GROUSSET, René, **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, Çev. Sosi DOLANOĞLU, İstanbul, 2006

GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1985

HOCAOĞLU, Mehmet, **Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul, 1976

İLTER, Erdal, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara, 1999

KAÇAZNUNİ, Ovannes, **Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansına Rapor)**, Çev. Arif Acaloğlu, İstanbul, 2005

KARACA, Birsen, **Doğu Ermenice-Türkçe Sözlük**, Ankara, 2007

KEROVBEBYAN, Geğam, **Hayeren Bargirk**, İstanbul, 2002

KOÇAŞ, M.Sadi, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, İstanbul, 1990

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara, 1963

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990

LAÇİNER, Sedat, **Türkler ve Ermeniler**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, 2005

_____ Sedat, **Türk-Ermeni İlişkileri**, İstanbul, 2004

LİBARİDİAN, Gerard J. **Ermenilerin Devletleşme Snavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüü**, Çev: Alma Taşlıca, İstanbul, 2001

METİN Halil, **Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**, İstanbul, 1992

ÖKE, Mim Kemal, **Ermeni Sorunu 1914–1923**, Ankara, 1991

ÖZKAYA, Yücel, **Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara, 1981

PAMUKÇİYAN, Kevork, **Biyografileriyle Ermeniler**, İstanbul, 2003

_____, Kevork, **Ermeni Harfli Türkçe Metinler**, İstanbul, 2002

SARAY, Mehmet, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 2005

SELEK, Sebahattin, **Anadolu İhtilali, Cilt-1**, İstanbul, 2000

SEZGİN, Mahmut Niyazi, **Ermenilerde Din, Kimlik ve Devlet**, Ankara, 2005

SONYEL, Salahi, **Türk-Ermeni Çıkmazı**, Londra, 2007

_____, Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-2**, Ankara, 1973

SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Van, 1990

ŞAHİN, Gürsoy, **Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivashı Mihitar ve Mihitaristler(1676–1749)**, İstanbul, 2008

ŞİMSİR, Sebahattin, **Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi**, İstanbul, 2006

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, İstanbul, 1991

TAŞKIRAN, Cemalettin, **Geçmişten Günümüze Karabağ Sorunu**, Ankara, 1995

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859–1952**, İstanbul,

TÜRKGELDİ, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948

URAL, Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, İstanbul, 2008

URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1987

VAHAPOĞLU, Hidayet, **Osmanlıdan Günümüze Azınlıklar ve Yabancı Okullar**, İstanbul, 1997

YERASİMOS, Stefanos, **Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Milli Mücadele”ye**, İstanbul, 1980

_____, Stefanos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917–1923)**, İstanbul, 2000

YILDIRIM, Hüsamettin, **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Ankara, 2000

YILMAZ İskender, **Gümrü Antlaşması**, Ankara, 2001

ZEKİYAN, Bogos Levon, **Ermeniler ve Modernite**, Çev. Altuğ YILMAZ, İstanbul, 2001

2. Makaleler

ALPARSLAN, G.Gonca-Gökalp, “*Osmanlı Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser*”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı'nın 700. Yılı Özel Sayısı, Ekim 1999

ASLAN, Nebahat ORAN, “*ABD Başkanı W.Wilson ve Türkiye-Ermenistan Sınırı*”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı-158, Eylül-Ekim 2005

ASLANLI, Araz, “*Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgali Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor mu?*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı: 9, Ankara, Bahar 2003

_____,Araz, “*Türkiye-Ermenistan Sınırı Açılmalı mı?*”,
<http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale59.html>

AYDIN, Mahir, “*Evliye-i Selase*”, T.DV. **İslam Ansiklopedisi**, CXI, İstanbul, 1995

BAL, İdris, “*Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu*”, İdris BAL, Mustafa CUFALI, **Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 2006

BEYOĞLU, Süleyman, “*Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu*”, Akademik Bakış, 125, Cilt-2, Sayı-3, Kış 2008

BOZKUŞ, Yıldız Deveci, “*Bir Başka Açıdan Ermenilerde Din*”, Ermeni Araştırmaları, C-4, Sayı: 14-15, Yaz-Sonbahar 2004

BUDAK, Ali, “*XIX. Yüzyılda Osmanlı Ermeni Basını ve Devletin Rejim Üzerine Çarpıcı Polemik*” Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler-I, Kayseri, Ocak 2009

BURAK, Durdu Mehmet, *“Lozan’da Ermeni Meselesi Tartışmaları”*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 62, Cilt: XXI, Temmuz 2005

BUDAK, Leyla, *“Ermenistan’da Medya: Bağımsızlık Sonrası Dönem, Gelişmeler ve Genel Sorunlar”*, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı 12-13, Kış 2003 - İlkbahar 2004

CABBARLI, Hatem, *“Ulusal Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Türk Faktörü(Kültür, Coğrafya ve Din)”*, Hoş Görüden Yol Ayrımına Ermeniler-II, Kayseri, Ocak 2009

_____, Hatem, *“Robert Koçaryan Karabağ Sorununun ‘Paket Çözüm’den Yana Olduğunu Açıkladı”*, <http://www.atsam.org/region-problemleri/dagliq-qarabag/148-robert-kocaryan-karabag-sorununun-paket-cozumden-yana-oldugunu-acikladi.html>, 26 Haziran 2004

CUFALI, Mustafa, *“Lozan Konferansı ve Antlaşması’nda Ermeni Sorunu”*, İdris BAL, Mustafa ÇUFALI, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2006

ERCAN, Yavuz, *“Ermeniler ve Ermeni Sorunu”*, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2001

ERSAN, Mehmet, *“Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri”*, İdris BAL, Mustafa ÇUFALI, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2006

GÖĞÜNÇ, Nejat, *“Osmanlı Devleti’nde Ermeniler Hakkında”*, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2001

GÖKTEPE Cihat - KIZILKAYA Oktay, *“Ermenilerde Kilise-Milliyetçilik İlişkisi ve Tehcir Kanunu”* İdris BAL, Mustafa ÇUFALI, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, 2006

GUZE, Alman Yarbay, *“Büyük Harpte “Kafkas” Cephesi’ndeki Muharebeler”*, Çev.: Yb. Hakkı, Yay.Haz. Ömür BARIŞ, Türk Tarihi Dergisi, Sayı-56, Eylül 2001

GÜRBÜZ, Mehmet-KARABULUT, Murat, “SSCB’nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi”, Bilig, Sayı: 50, Yaz 2009

GÜRÜN, Kamuran, “Türkiye –Ermenistan İlişkileri”, Avrasya Etütleri, Cilt-3, Sayı:1, İlkbahar 1996

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Soykırım Politikası Türk Devlet Politikasına Aykırıdır” 2023 Dergisi, sayı 12, Ankara, 15 Nisan 2002

İBRAHİMLİ, Haledin, <http://www.gunaz.tv/aze/14/articleCat/1/articleID/1824-Ermeni-Milli-Menfaatleri-Ideolojisi-ve-Iddialari.html>, 10 Mayıs 2010

İLTER, Erdal, “Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Türk-Ermeni İlişkileri Konusunda Tespitler”, İdris BAL, Mustafa ÇUFALI, **Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 2006

_____, Erdal, “Lübnan’da Ermeni Diasporası”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı-3, Ankara, Eylül-Ekim-Kasım 2001

İPEK, Ali, “İlk İslami Dönem Müslüman-Ermeni Münasebetleri”, BAL-ÇUFALI, **Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 2006

KAFKASYALI, Ali, “Ali Şenlik’in Revan Seferi ve Zehirlenerek Öldürülmesi”, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 25, Erzurum 2004

KALAFAT, Yaşar / SEZGİN, Mahmut Niyazi, “Albanlar Tarihi ve Ermeni Kültür Stratejisi”, 2023 Dergisi, sayı 12, Ankara, 15 Nisan 2002

_____, Yaşar, “Türk-Ermeni Kültür İlişkilerinde Mitolojik Boyut” <http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale48.html>

KARACA, Birsen, “*İdeoloji Olan Terörizm*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı:14-15, Ankara, Yaz-Sonbahar 2004

KARAKAŞLI, Karin, “*Gazetelerin Satır Aralarında (Ermeniler)*”, 21 Eylül 2001, www.bolsahays.com

KANTARCI, Şenol, “*Ermeni Lobisi: ABD’de Ermeni Diasporasının Oluşumu ve Lobi Faaliyetleri*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı-1, Ankara, Mart-Nisan-Mayıs 2001

_____, Şenol, “*Türk-Amerikan İlişkileri ve Ermeni Sorunu*”, İdris BAL, Mustafa CUFALI, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2006

KARAGÜL, Soner, “*20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri*”, İdris BAL, Mustafa CUFALI, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2006

KASIM, Kamer, “*Ermeni Sorunun Uluslararası İlişkiler Boyutu*”, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_1.htm

_____, Kamer, “*Uluslar arası Boyutuyla Türk-Ermeni İlişkileri*”, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale37.html>

KAYMAZ, İhsan Şerif, “*Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 67-68-69, Cilt: XXIII, Mart-Temmuz-Kasım 2007, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=1111>

KIRZIOĞLU, Fahrettin, “*Selçuklulardan Önce Armnya’ya /Yukarı Eller’e Hakim Olanlar (MÖ-IV-M.S.1062)*” *Türk Tarihinde Ermeniler*, İzmir, 1983

KURAN, Ercüment, “*Tarihte Türkler ve Ermeniler*”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2001

_____, Ercüment “*Ermeni Meselesi’nin Milletlerarası Boyutu*”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2001

KURT, Yılmaz-ÇÖĞGÜN, Mustafa, **Mülki İdare Amirleri Sınır Görevi Rehberi**, İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etüt Merkezi, Ankara, 2007

LÜTHEM, Ömer E., “*Olaylar ve Yorumlar*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı:14-15, Ankara, Yaz-Sonbahar 2004

MEHTİYEV(ÇAKMAKLI), Gaffar, ***Türk-Ermeni İlişkileri Tarihi Geçmişte ve Çağdaş Ermenice Basında***, II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu, 15-17 Ekim 2008, 203-216, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler-II, Kayseri, Ocak 2009

MOORADYAN, Moorad, “*A Case Study of the Turkish-Armenian Reconciliation Commission*”, Institute for Conflict Analysis and Resolution George Mason University, Mart 2004, http://icar.gmu.edu/wp_24_mooradian.pdf

MUSTAFA, Nazım, “*Gümrü Tarihinden Sayfalar*”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 20, Erzurum, 2002

OĞAN, Sinan, “*Ermenistan’ın Tehcir Politikası ve Neticesi: Azerbaycan’da Göçmen(Kaçkın) Sorunu*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı-9, Ankara, Bahar 2003

_____Sinan, “*Sınırımızdaki Çernobil: Metsamor Nükleer Santrali*”, <http://www.turksam.org/metsamor/a1027.html>, 19 Şubat 2007

ÖZDEMİR, Haluk, “*Diaspora Ararat’ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı:14–15, Anakar, Yaz-Sonbahar 2004

POĞOSYAN, Ruzan, “*Niçin Ermeni Soykırımı Nisan’da Kutlanıyor*”, Azg, 23 Nisan 2005

SARIAHMETOĞLU, Nesrin, “*26 Bakü Halk Komiserliği ve Stephan Şaumyan Yeniden Sorgulanıyor*”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 14, Erzurum, 2000

SARINAY, Yusuf, “*İstanbul’da Ermeni Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler (1914-1918)*” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 67-68-69, Cilt: XXIII, Mart-Temmuz-Kasım 2007,
<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=1109>

SEZGİN, Mahmut Niyazi, “*Ermenistan’da İç Siyasi Yapı ve 19 Şubat Başkanlık Seçimleri*”, Stratejik Analiz, Cilt 3, Sayı: 34, Şubat 2003

ŞAHİN, Murat, “*Transkafkasya Siyasi Coğrafyasında Etnik Dağılımın Etkileri*”, Avrasya Etüdüleri, Sayı: 19, 2001

ŞEHİRLİ, Y. Atilla, “*ASALA’nın Ortaya Çıkışı, Eylemleri, İlişkileri ve Sonu*”, İdris BAL, Mustafa CUFALI, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2006

TAŞKIRAN, Cemalettin, “*Türk-Ermeni İlişkileri, Tehcir Olayı ve Sözde ‘Soykırım’*”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2001

TAŞOĞLU, Jale, “*Fransa, Sözde Ermeni Soykırım İddiası ve Uluslar arası Politik Gerçekler*”, İdris BAL, Mustafa ÇUFALI, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2006

TATLI, Hasan, “*Bolşevik İhtilalı’ndan Lozan Barış Konferansı’na Türk-Ermeni İlişkileri*”, İdris BAL, Mustafa ÇUFALI, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2006

TEZCAN, Mehmet, “*V. Yüzyılda Ermeni – Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği*”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı-32, Erzurum, 2007

UZUN, Turgay, “*Osmanlı Devleti’nde Milliyetçilik Hareketleri İçerisinde Ermeniler*”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara, 2001

URAL, Selçuk, “Moskova Antlaşması’ndan Kars Antlaşması’na Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, Kafkas Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:4 , Kars, 2009

_____, Selçuk, “Şerif-Bogos Nubar Paşa Antlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı:14–15, Ankara, Yaz-Sonbahar 2004

YEŞİLOT, Okan, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı: 36, Erzurum, 2008

YILMAZ, Mehmet, “Ermeni Mitolojisi Üzerine Bir Değerlendirme” A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı–43, Erzurum, 2010

YILMAZ, İskender, “Ermenistan’ın Bolşevikleşmesi”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 14, Erzurum, 2000

ZAROKULU, Ragıp, “24 Temmuz’da Basın Müzesinde Ermeni Gazetecilere Yer Verilmesinin Zamanı Gelme di mi?”, http://www.agos.com.tr/newsframe.php?news_id=14457&cat_id=8, 24-25 Temmuz 2010

“Terms of reference of the Turkish-Armenian Reconciliation Commission”, 9 Temmuz 2001, Ermeni Araştırmaları, Cilt:1, Sayı-2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001 <http://www1.american.edu/cgp/track2/data/TARCtermsofreference.doc>

D. İNTERNET SİTELERİ

www.turkcebilgi.com

www.bolsohays.com

www.ermenisorunu.gen.tr

www.azg.am

www.armeniadiaspora.com

www.anca.org

www.aaainc.org

www.armeniaforeignministry.com

www.turksam.org
www.internethaber.com
www.atsam.org
www.ido-forum.org
www.gazetekars.com
www.president.am
www.baskanliksistemi.com
www.aysam.gen.tr
www.wikipedia.org
www.gov.am
www.mfa.am
www.mil.am
www.whc.unesco.org
www.politikars.com
www.a1plus@a1plus.am
www.aravot.am
www.armenialiberty.org
www.artsakhtert.com
www.armworld.am
www.panarmenian.net
www.yerkir.am
www.hhpress.am
www.mondotimes.com
www.armenpress.am
www.bbc.co.uk
www.eraren.com

EKLER

2180

KARARNAME

Ermenistanda çıkarılan Ermenice "Eserler Mecmuası", "Emma",
"Hayat Hasreti" adındaki kitapların zararlı yazıları taşıdığı anla-
şıldığından, Matbuat Kanununun 51 inci maddesine göre Türkiyeye so-
kulmasının yasak edilmesi ve dağıtılmış olanlarının toplattırılma-
sı; Dahiliye Vekilliğinin II/3/935 tarih ve 258 sayılı tezkeresi-
le yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin I3/3/935 top-
lantısında onanmıştır. I3/3/935

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş.V.

Ad.V.

M.M.V.

Da.V.

J. İm

S. Saunç

K. Gök

S. Kaya

Ha.V.

Ma.V.

M.V.

Na.V.

B. Çao

T. Çiğdem

D. Çimen

A. Çetinkaya

İk.V.

S.İ.M.V.

G.İ.V.

Zr.V.

C. Bayez

S. R. Akdoğan

Kavutalan

M. Hüseyin

030/18/0102/

82/19/12

BCA, Fon: 030.18.01 02/yer: 52 119 112

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Umum Müdürlüğü

U. No 24115
H. No
Lef 2 967

Birincikarun 1932.

BAŞSAKANLIK
CUMHURİYETİ ARŞİVİ Yüksek Başvekâlete

Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle Erivan Konsolosluğumuzda kâğıt-
lan kabul resmine dair malumata havi olarak mezkûr Konsolosluğumuz-
dan alınan tahrirattan bir sureti ile Sovyetist Sosyalist Ermenistan
matbuatında intişar eden ve Zatı Devletlerinin yüksek icazatından ba-
his bulunan Türkçe ve ermenice makalelerin asılları ile Türkçeye çev-
rilmiş suretleri herarı malumat ilâşik olarak takdim kılınmıştır Efen-
dim Hazretleri.

Hariciye Vekili

Takdim 14.12.1932

Hifz
1-3-1933

Not: Sayfa sayın çok olduğundan listesiye göre
kaldırılacaktır.

-4 + 1 kitaplık-

Riyaseticümhur Kâtibi Umumiliğine de yazılmıştır.

030 U 250 689 31

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

Şube:
Sayı : 2

1867

KARARNAME

BAŞVURU
GİZLİ

Mısır'da Sahak Mesrup matbaasında basılan bugünkü Ermenistan "Arti-Hayistani" adındaki eserin, memleketimiz aleyhinde zararlı yazıları x taşıdığı anlaşıldığından, matbuat kanununun 51 inci maddesi hükmüne - göre Türkiye'ye sokulmasının ve satışının yasak edilmesi Dahiliye Vekillığının 15/I/935 tarih ve 36 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi x üzere İcra Vekilleri Heyetinin 16/I/935 toplantısında onanmıştır.

16/I/935

REİSİCUMHUR

[Handwritten signature]

Bş.V.

[Handwritten signature]

Ad.V.

[Handwritten signature]

M.M.V.

[Handwritten signature]

Da.V.

[Handwritten signature]

Ha.V. V.

[Handwritten signature]

Ma.V.

[Handwritten signature]

Me.V.

[Handwritten signature]

Na.V.

[Handwritten signature]

İk.V.

[Handwritten signature]

S.İ.M.V.

[Handwritten signature]

G.İ.V.

[Handwritten signature]

Zr.V.

[Handwritten signature]

51 4 4

T. C.
BAŞVEKALET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı : 2

7445

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Dosya işaretleri

Evrakın Numarası 5724
23
Tarihi 2.9.937
Yazan memur
Yazı tarihi 29.9.937
Muavin M. Sevinç
Beyaz eden M.T.
Beyaz tarihi 29
Karşılaştıranlar R.E.
Sadıra No. 3575
Mebutatı 1
Sevk tarihi 7-10-37
Kaydeden

Kararname

İzmir Amerikan Kollajinden mezun Marie xxx
S. Banker tarafından yazılan ve Sıkagoda bastırıl-
lan Sevgili Ermenistan (My ~~Bank~~ Armenia) adlı İn-
gilizce eserin zararlı yazıları taşıdığı anlaşıldı-
ğundan Matbuat kanununun 51 inci maddesine göre Tür-
kiyeye sokulmasının ve satışının yasak edilmesi; Da-
hiliye Vekillığının 5724/33/AlI sayılı ve 2/9/937
tarihli teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin
28/9/937 tarihli toplantısında onanmıştır.

Dahiliye Vekillğine
Nafia
Gümrük ve İ. "

Marie S. Banker tarafından yazılan Sevgili
Ermenistan adlı eserin Türkiye sokulmasının ve
satışının yasak edilmesi hakkında İcra Vekilleri
Heyetinin kararnameşi sureti gönderilmiştir.

Dahiliye, Nafia, Gümrük ve İhisarlar Vekillik-
lerine yazılmıştır.

Başvekalet Vekili N.
Müsteşar

Emir

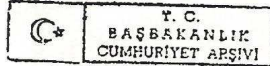
yaz K.g.

Başvekalet Matbaası

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
III. nci Daire Umum Müdürlüğü

1. nci Şube

116
221

Ankara 26 - 2 - 1921

Hulâsa Ermenistanın vaziyeti h.

Yüksek Başvekâlete

Ermenistanın vaziyeti hakkında Erivan Konsolosluğumuzdan alınan bir telgraf maali manzuru Devletleri olmak üzere aşağıya nakl edildi:

"Ermenistanda işe vaziyeti vehamet kesp etti;hususı çalışana ekmek (verilmiyor);memlekette hüküm süren şiddetli soğuşa rağmen hastahane ve mekteplerin yakacak odunları yoktur;suiistimaller dolayısıyla Ermenistan komünist fırkası merkezi ile Erivan merkezi ve bütün Ermenistandaki şubeler mümessillerininin yaptıkları bir toplantıda ziraat ve işe suiistimalleri şiddetli tenkitlere uğradı ve mücrimlerin bazıları tevkif ve biri de idam cezasına mahkûm edildi.Gene aynı mesele yüzünden işe kâtibi tepdil edildi ve diğer bazı ikinci derecede mühim değişiklikler yapıldı. Fırka umumi kâtip muavini de yeni tayin edilmiştir."

Hariciye V. Vekili "

H. F. F.
26-2-933

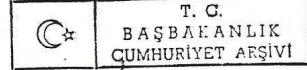
M. W. W.

030 10 108 715 11

Cevabı muharrerata hangi daire ve şube ifadesiyle yazıldığıнын ve umumî ve hususî numaralarının derâsı mevcuttur.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

7445

İzmir Amerikan Kolejinden mezun Marie S. Banker tarafından yazılan ve Şikago'da bastırılan Şevgili Ermenistan (My Beloved Armenia) adlı İngilizce eserin zararlı yazıları taşıdığı anlaşıldığından matbuat kanununun 51 inci maddesine göre Türkiye'ye sokulmasının ve satışının yasak edilmesi ; Dahiliye Vekilliğinin 5724/-33/AII sayılı ve 2/9/937 tarihli teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 28/9/937 tarihli toplantısında onanmıştır.

28/9/937

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.V. ve İk.V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V

C. Başoğlu

G. Şenel

K. Şenel

S. Kaya

Ha. V. V.

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

M. Şenel

S. Şenel

A. Çetinkaya

İk. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

Zr. V.

S. R. Haydar

R. Şenel

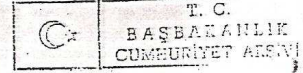
H. Şenel

080 18 01 02 79 82 14

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayı
2

10861

Kararname

Rusyanın Aphazya ve Acaristan mntekasile cenubi Ermenis-
tanda yetiştirilen kinin ve muz hakkında tetkikatta bulunmak üzere
seyahat edecek olan Batum Konsolosluğumuza 1939 döviz cetvellerinin
"Staj, tetkik ve tetebbü" faslına Ziraat Vekâleti namına konulan
tahsisattan 200 liralık serbest döviz verilmesi; Ziraat Vekilliğinin
3/4/939 tarih ve II605 sayılı teklifi ve Maliye Vekilliğinin 20/4/939
tarih ve 5979 sayılı mütalâanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince
27/4/939 tarihinde onanmıştır.

27/4/939

REİSİCÜMUR

İsmet İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
Ma. V. Mf. V. Na. V. İk. V. ve G. I. V. V. S. I. M. V.
G. I. V. Zr. V. ve Na. V. V. Mu. M. V. Tl. V.

080 12 02 86 36 9

Sıra: 2
Sayı: 985

Sivaslı Karabet Tapikyan tarafından kaleme alınarak 1924 tarihinde Amerikanın Boston şehrinde ve Hayrenik Matbaasında tap edilmiş olan (Küçük Ermenistan ve onun paytahtı olan Sivas - tehcirde Si - vastan Halebe kadar gördüklerimiz - Ermeni Çocuklarına hatıra) adlı kitabın çok muzur yazıları ve propagandaları ihtiva eylediği görüldüğünden memleketimize sokulmasının yasak edilmesi Dahiliye vekillığının 10/7/934 tarih ve 6623 numaralı tezkeresi ile teklif edilmiştir.

BU iş İcra vekilleri heyetinin 10/9/934 tarihli içtimainda görüşülerek mezkûf kitabın Matbuat Kanununun Maddesi mucibince memleketimize sokulmaması kabul edilmiştir.

10/7/934

Reisicümhur

Caferi M. Kemali

Bş.V.

Ad.V.

M.M.V.

Da.V.

İsmail

S. Sarıoğlu

Ali

S. Kaya

Ha.V.

Ma.V.

Mf.V.

Na.V.

İsmail

İsmail

Ali

Ali

İk.V.

S.İ.M.V.

G.İ.V.

Zr.V.

Ali

S. İsmail

Ali

Ali

0 2 0 4 8 0 1 0 9 1 1 1 A C

Erivanda Ermeniler tarafından çıkarılan (Sovyet Ermenistan)
adlı Ermenice dergi ile Fransada Ermeni Millî cephesi tarafından bas-
tırılan (1920-1945 Sovyet Ermenistan) adlı Fransızca ve Ermenice
albümün yurda sokulmasının yasak edilmesi ve elde edilenlerinin top-
lattırılması, İçişleri Bakanlığının 17/2/1949 tarihli ve 91116/27-
11/7599 sayılı yazısı üzerine , 1881 sayılı kanunun 2657 sayılı ka-
nunla değiştirilen 51 inci maddesine göre Bakanlar Kurulunda 17/2/1949
tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmail İnönü

Başbakan <i>P. Günsel</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>Arif Kılıç</i>	Devlet Bakanı <i>Ali Rıza</i>	Adalet Bakanı <i>Kemal</i>
Millî Servisler Bakanı <i>Arif Kılıç</i>	İçişleri Bakanı <i>R. Ziya</i>	Dışişleri Bakanı <i>Ali Rıza</i>	Maliye Bakanı <i>B. Arif</i>
Millî Eğitim Bakanı <i>T. Bayraktar</i>	Bayındırlık Bakanı <i>S. Koca</i>	Ek. ve Ticaret Bakanı <i>E. S. Nettek</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>L. H. Arif</i>
G. ve Tekel Bakanı <i>D. F. Bülge</i>	Tarım Bakanı <i>Canal</i>	Ulaştırma Bakanı <i>S. Koca</i>	Çalışma Bakanı <i>L. H. Arif</i>

5
JAHİLİYE VEKÂLETİ
Matbuat Umum Müdürlüğü

Sayı

5724/33/A/II/M.U.M.

Ankara: 2/9/937

Başvekâlet Yüksek Makamına

İzmir Amerikan kolleji mezunlarından Marie S. Banker tarafından Şikago'da bastırılmış olan Sevgili Ermenistan "My Beloved Armenia" adlı İngilizce eser muhteviyatı itibarile Türkiye aleyhindedir. Aynı zamanda Türkiye'deki vatandaşları birbiri aleyhine tahrik edecek mahiyette resimleri ve yazıları da ihtiva etmektedir. Matbuat kanununun tadil edilen 51 inci maddesi mucibince bu eserin Türkiye'ye ithali ve satışı menedilmiş olup ittihaz edilen kararın Vekiller Hey'etince sür'atle tasvibini rica eylerim.

S. E.
M.

Dahiliye Vekili

Kitap ilişik olarak sunulmuştur.

Kodlu S. Kaye

K
097

Jera V. H. ne
27-9-937

İ	BALETSANAK
İf	Nusxara
27-9-37	6455

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı
2

11815

Kararname

Layipzig'de basılmış olan (Der Grosse Weltatlas) adlı haritada, hudutlarımız dahilinde (Ermenistan ve Kürdistan) gösterilmekte olduğundan dolayı toplattırılmış olan adı geçen haritanın yurda sokulmasının yasak edilmesi; Dahiliye Vekillığının 21/8/1939 tarih ve 3118/33/A/II sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine, Matbuat kanununun muaddel 51 inci maddesine tevfikân, İcra Vekilleri Heyetince 1. AGUSTOS 1939 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCÜM'HUR

- 3 Eylül 1939

İsmail İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
Ş. P. Kayalar Fethi Okyar İ. İsmailoğlu Feyzi İzzetli Ş. Sarıoğlu
Ma. V. Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ. M. V.
Ş. Şişir Yücel Ç. F. Cebesoy Akis Ş. H. Akent
G. İ. V. Zr. V. Mm. M. V. Tl. V.
Ş. Karadeleni M. İsmailoğlu A. Çetinkaya Ş.

030	18	01	02	88	83	20
-----	----	----	----	----	----	----

GAZETE HABERLERİ:

ASBAREZ:

Tuesday, December 11th, 2001

TARC Is Dead

At presstime Asbarez learned from the Armenian Assembly of America that the Armenian Commissioners of the ill-fated Turkish-Armenian Reconciliation Commission announced that they have informed TARC Chairman David L. Phillips that TARC is not going to proceed.

Below is the text of the TARC statement issued on Tuesday–December 11–2001

Yesterday we were advised that the Turkish Commissioners unilaterally instructed the International Center for Transitional Justice (ICTJ) to refrain from proceeding with the agreed upon study regarding the applicability of the 1948 UN Genocide Convention to the Armenian Genocide. Accordingly–the Armenian Commissioners regret to announce that we have notified Chairman David L. Phillips earlier today that the Turkish-Armenian Reconciliation Commission (TARC) is not going to proceed.

We continue to believe that there is a need for full normalization of relations between Armenia's and Turks and between Armenia and Turkey. Contacts between members of Armenian and Turkish civil societies–such as those which have been enabled through the TARC–continue to be necessary to accomplish these essential goals.

Commissioner Alexander Arzoumanian

Commissioner David Hovhannissian

Commissioner Van Z. Krikorian

Commissioner Andranik Migranian

AZG;

75, 27 NİSAN 2005

KOÇARYAN ERDOĞAN'A ÖNKOŞULSUZ İLİŞKİ TESİSİ ÖNERMEKTE

Tatul Hakobyan

"İkili ilişkilerin gelişmesinde sorumluluğu Hükümetler taşımakta, bizim tarihçileri yetkili kılma hakkımız yok "

Ermenistan Devlet başkanı Türkiye başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'a yolladığı cevabi mektubunda, iki ülke arasındaki ilişkilerin önkoşulsuz normalleştirilmesini önerdi.

Mediamax ajansı'nın tahsis ettiği mektupta, devlet başkanı Koçaryan, "geçmişe yönelik öneriniz, eğer bugün ve geleceğe ilişkin noktalar da içermiyorsa faydalı olamaz" denilirken, Avrupa anakarasında, sorunları olduğu halde komşu ülkeler bulunduğunu ancak bunların ilişkilerin tesisi engel olmadığı kaydedildi.

İlişkilerin tesisi için her iki taraf hükümetlerinin sorumluluk taşıdığına da belirtildiği mektupta, tarihçilerin yetkili kılınmasına hakları olmadığı ifade edildi.

Koçaryan, Hükümetlerarası bir komisyon kurularak, sorunların çözümünü amaçlayan ve karşılıklı anlayış çerçevesinde iki ülke arasındaki tüm önemli meselelerin değerlendirilmesini önermekte.

AZG;

78, 30 NİSAN 2005

ERMENİSTAN'IN ERDOĞAN'A ÇAĞRISI "GELİN DOĞRU OTURUP DOĞRU KONUŞALIM"

Türkiye başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, "Ermenistan'ın Türkiye örneğini takip etmeyerek arşivlerini açmadığına ilişki açıklamasına yanıt olarak; Ermenistan Dışişleri bakanlığı Basın sözcüsü Hamlet Gasbaryan "Ermeni arşivlerinin tüm ülke ve her millettten araştırmacılara açık olduğunu" söyledi. Mediamax'ın duyurduğu haberde Gasbaryan, arşivlerin eskiden beri açık olduğunu, birçok yabancı bilim adamının faydalandığını, bunlar arasında sadece Türklerin olmadığını kaydetti. Gasbaryan "Eğer istiyorlarsa, gelebilir ve bakabilirler, bir kere daha tekrar etmek istiyorum, gerçeklik çoktandır bilinmekte, propagandayı bir yana bırakalım, doğru oturup, doğru konuşalım" dedi.

Ermenistan Bayrağı

Ermenistan Devlet Arması

Ulusal Sözü: մեկ ազգ, մեկ մշակույթ - Tek Millet, Tek Kültür

Մեր Հայրենիք

Մեր Հայրենիք, ազատ, անկախ
Որ ապրել է դարե դար
Իւր որդիքը արդ կանչում է
Ազատ, անկախ Հայաստան:

Ահա՛ եղբայր, քեզ մի դրօշ,
Որ իմ ձեռքով գործեցի
Գիշերները ես քուն չեղայ,
Արտասուքով լուացի:

Նայիր նրան երեք գոյնով,
Նուիրական մեր նշան,
Թող փողփողի թշնամու դէմ,
Թող միշտ պանծայ Հայաստան:

Ամենայն տեղ մահը մի է
Մարդ մի անգամ պիտ' մեռնի,
Բայց երանի՛ որ իւր ազգի
Ազատութեան կը զոհուի

Anavatanımız

Anavatanımız, özgür ve bağımsız
Ki asırdan asıra yaşamıştır
Çocukları çağırır onu
Özgür, bağımsız Ermenistan

İşte kardeş sana bir bayrak
Onu ellerimle yaptım
Geceler boyu uyumadım
Gözyaşlarımla yıkadım

Üç renge bak
Bizim kutsal renklerimiz
Düşmana karşı ışıldasın
Ermenistan'ı şanlı yapsın

Ölüm her yerde aynı
Herkes sadece bir kez ölür
Fakat şanslı odur ki
Kendini milleti için feda eder

Ermenistan Bayrağı, Ermenistan Devlet Arması ve Ulusal Marşı

3. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑՆ 1912-1914 ԹԹ.

Հայկական բարենորոգումները և մեծ տերությունները: Երիտթուրքերի տիրապետությունը գրեթե ոչ մի էական փոփոխություն չմտցրեց ազգային փոքրամասնությունների, այդ թվում՝ արևմտահայության դրության մեջ: Ոնդհակառակը՝ վատթարացրեց այն:

1912-1913 թթ. բալկանյան պատերազմներում Թուրքիայի կրած պարտությունը քաղաքական աշխուժություն է առաջացնում հայերի շրջանում: Ելնելով ստեղծված բարենպաստ իրավիճակից՝ հայերը որոշում են մեծ տերությունների ուշադրությունը հրավիրել հայկական վիլայեթներում բարենորոգումներ իրականացնելու վրա:

1912 թ. հոկտեմբերի 2-ին կաթողիկոս Սեդեկ 5-րդը պաշտոնապես դիմում է Կովկասի փոխարքա Վորոնցով-Ղաշկովին՝ խնդրելով հարց բարչրացնել ցարի առջև Զեուլինի 61-րդ հոդվածն իրականացնելու համար: Մեկ ամիս անց կաթողիկոսը եզրույթահայ նշանավոր քաղաքական և հասարակական գործիչ Պողոս Նուբար փաշային լիազորում է մեծ տերություններին ներկայացնել հայկական բարենորոգումների խնդիրը:

*Պողոս Նուբար
փաշա
(1851 - 1930)*

Անհանգստացած Հայկական հարցի վերաբայումից՝ թուրքական կառավարությունը հայճեպ կապում է բարենորոգումների մի ծրագիր: Դրանով նախատեսվում էր բարենորոգումներ կատարել հայկական վեց վիլայեթներից (Վան, Զիջլիս, Ռիարբեթի, Տրապիզոն, Էրզրում և Սեբաստիա) միայն չորսում:

Իրենց հերթին արևմտահայերը կապում

**Օնիկ Ներուզի
խումբը (Բասենի
1903 թ. կրիվները)**

են բարենորոգումների իրականացման մեփական ծրագիրը: Այն նախատեսում էր վեց վիլայեթները միավորել մեկ երկրամասի մեջ, որը պետք է գլխավորեր գերագույն կոմիսարը կամ գեներալ-նահանգապետը:

Հայկական բարենորոգումների իրականացման վերահսկողությունը դրվում էր մեծ տերությունների վրա: Իսկ Ռուսաստանը պետք է հետևեր դրանց իրագործմանը:

1913 թ. սկզբին ռուսական, անգլիական և ֆրանսիական կառավարությունները համաչայնության են գալիս կապելու Օսմանյան Թուրքիայի հայկական վիլայեթներում բարենորոգումների նախագիծ: Նույն տարում Կ.Պոլսի ռուսական դեսպանատան աշխատակից Անդրեյ Մանդելշտամը ներկայացնում է բարենորոգումների իրականացման ռուսական տարբերակը: Այն նախատեսում էր հայկական վեց վիլայեթներից կապել մեկ նահանգ: Նահանգը ղեկավարվելու էր թուրքահպատակ քրիստոնյայի կամ եվրոպացի գեներալ-նահանգապետի կողմից: Գեներալ-նահանգապետն իրականացնելու էր գործադիր իշխանությունը: Սրան էին ենթարկվելու ոստիկանական և փնվորական ուժերը և այլն: Օրենսդիր մարմինը կազմվելու էր տեղի մահմեդական և քրիստոնյա բնակչությունից: Առաջարկվում էր վերացնել «համիրդե» գնդերը: Չինապարտները ծառայությունն անցնելու էին երկրամասի տարածքում: Պաշտոնական լեզուն լինելու էր թուրքերենը: Չուգահեռաբար թույլ էր տրվում օգտագործել հայերենը և քրդերենը: Բարենորոգումների հսկողությունն իրականացնելու էին մեծ տերությունները:

Ռուսական կողմի ներկայացրած բարենորոգումների ծրագիրը հանդիպում է «Շոյակ միության» և հատկապես Գերմանիայի առարկությանը: Վերջինս չգտում էր թույլ չտալ, որպեսզի Թուրքիայում ուժեղանան Ռուսաստանի, Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի դիրքերը: Թուրքական կառավարությունը, ստանալով գերմանացիների և ավստրիացիների աջակցությունը, հայկական վիլայեթներում բարենորոգումները չափողելու միտումով պնասկան խոչընդոտներ է հարույցում:

Զանակցություններ են սկսվում Ռուսաստանի և Գերմանիայի միջև: Ի վերջո, թուրքական կառավարությանն է ներկայացվում վեց կետից բաղկացած մի նախագիծ: 1913 թ. հոկտեմբերի 10-ին օսմանյան կառավարությունը պաշտոնապես տեղեկացնում է ռուսական կողմին, որ ինքը պատրաստ է իրագործել հայկական վիլայեթներում բարենորոգումների ներկայացրած ծրագիրը:

Çevirisi;

Ermeni Islahatları ve Büyük Devletler:

“Jön Türklerin hâkimiyeti altındaki azınlıklara geniş haklar verilirken, Batı Ermenilerinin durumu daha da kötüye gitmekteydi. 1912–13 tarihleri arasında ortaya çıkan Balkan savaşları yenilgisi özellikle, Ermeni bölgelerinde siyasi hareketlilikler ortaya çıkarmıştır. Büyük Devletler, özellikle Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde ıslahat yapılması için dikkat çekmeye çalışmışlardır. 2 Aralık 1912’de Katogikos 5. Kevork Kafkas Genel Valisi’ne ricada bulunarak, Ermeni Sorunu’nu Berlin Konferansı’na taşıdı. Berlin Konferansı’nın 61. maddesi olarak, Mısırlı bir Ermeni olan Poğos Nubar Paşa bir ay sonra konferansa Ermeni bölgelerinde yapılacak ıslahatları takdim etmiştir. Alevlenen Ermeni sorununun ortaya çıkmasından dolayı Türk Hükümeti telaşla hemen bir plan hazırlamışlardır. Islahatlarda ön görülen husus; Ermenilerin altı vilayetinden (Van, Bitlis, Trabzon, Diyarbakır, Erzurum, Sivas) bunlardan sadece dördünde ıslahat yapılacaktır. Batı Ermenileri altı vilayeti birleştirerek bir taslak hazırladılar. Bu taslak reformların gerçekleştirilmesi için özel bir öneri niteliğindedir.

Taslak plan şu şekildeydi; Altı vilayet birleşerek bir bölge içinde Başkomser veya General tarafından yönetilecekti. Ermeni reformların gerçekleştirilmesi için Büyük Devletlere çok büyük görevler düşüyordu. Rusya ise, reformların gerçekleştirilmesi için özel bir itina gösterecekti.

1913 tarihinde Rus, İngiliz ve Fransız Hükümetleri kendi aralarında gizli bir antlaşma imzalayarak Osmanlı Türklerinin, Ermeni vilayetlerinde yapacakları reform planı hazırlamışlardır.

Aynı tarihte İstanbul’da Rus elçisi Andrey Mandelştam reformların nasıl gerçekleştirileceğini Osmanlı Hükümeti’ne arz etmiştir. Altı Ermeni vilayetinde bir eyalet oluşturulmasını, eyalet yönetiminin Türklere tabi Hıristiyan veya Avrupalı general tarafından yönetilmesini, asayiş ve emniyetinde bu general tarafından yürütülmesini, yönetimde ise hem Hıristiyan ahali hem de Müslüman ahalinin olabileceğini bildirmiştir. Ayrıca Hamidiye Alayları lağv edilerek, taşralarda askerlik hizmeti yerine getirilmemesini, eyaletin resmi dilinin Türkçe olabileceğini

aynı zamanda her ahali kendi ana dilini Kürtçe ve Ermeniceyi kullanabileceğini bildirmiştir. Ruslar tarafından arz edilen reformların taslağı, özellikle Almanya'nın itirazları ile karşılaştı.

10 Ekim 1913 tarihinde Osmanlı Hükümeti Rusya'ya resmi olarak reformları nasıl gerçekleştireceğini bildirdi. 26 Ocak 1914 tarihinde Rus-Türk antlaşması imzalandı. Batı Ermenistan'da gerçekleştirilecek ıslahatlarla ilgili olarak bu eyaletlerde Batı Ermenistan iki eyalete bölünüyordu. Birinci bölge Erzurum, Trabzon ve Sivas diğeri ise; Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetleri idi. Eyaletlerin yönetici adaylarını Avrupa'ya önerilerek belirleyecekler, Sultan ise itiraz etmeden seçilen adayı onaylayacaktı. Aday yönetici (Prens), eyaletin yönetimini, adli idaresini ve asayişini sağlayacaktı. Eyaletlerde resmi yazı dili olarak şehir meclislerinde kendi dillerini (Ermenice, Kürtçe ve Türkçe) kullanacaklardı. Hamidiye Kürt Taburları olası bir müdahalede bulunabilecekti. Ermeniler de Müslümanlar gibi silah taşıma hakkına sahip olacaklardı. Eyalette askerlik hizmeti zorunlu olacak, eyaletin yönetiminde Müslümanlar ve Hıristiyanlar eşit sayıda temsil edileceklerdi. Ermeni okullarını koruma Osmanlı Devleti'nin elinde olacaktı. 1914 baharı Batı Ermenistan eyaletlerini Hollandalı Vestenenk ve Norveçli Hof belirlediler. İlk idare Erzurum, Trabzon, Sivas ikinci ise; Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetlerinde olacaktı. Türk Hükümeti'nin Almanya ve Avusturya –Macaristan İmparatorluğu ile savaşa katılması reformların gerçekleşmesine engel olmuştur.”

2. AMBLEMLER

Taşnak- Ermeni Devrimci Federasyonu

ANCA'nın Amblemi

3. HARİTALAR

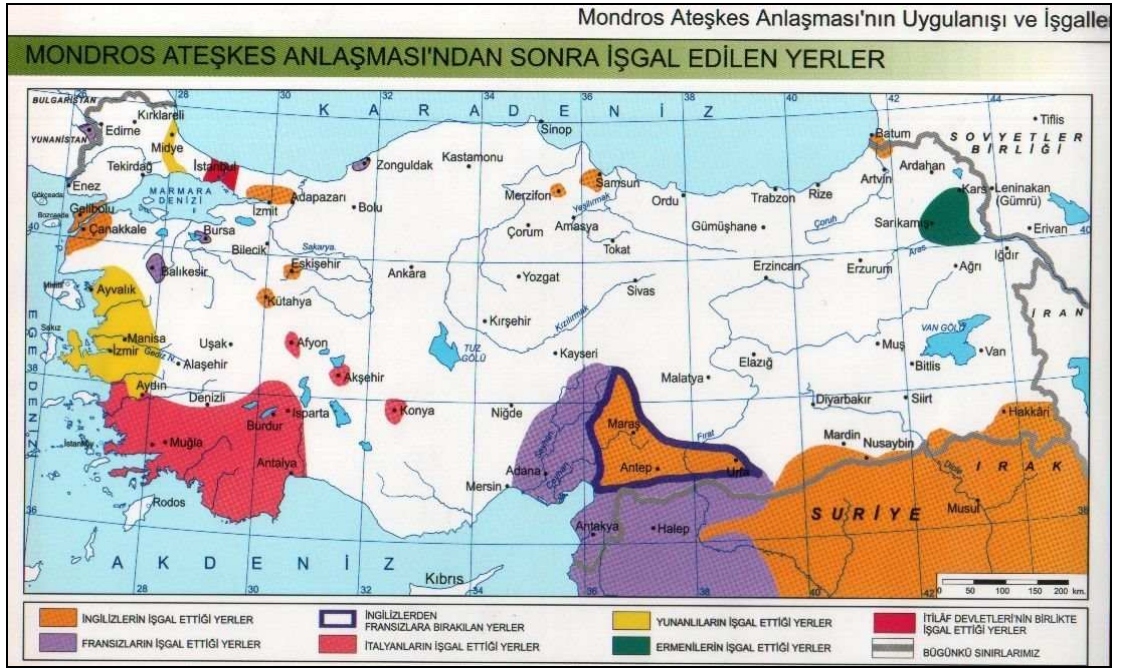

Ermenistan

MEDS HAYASTAN(ՄԵՏ ՀԱՅԱՍՏԱՆ)

İddia Edilen Büyük Ermenistan Haritası

Mondros Mütearesi İle İşgal Edilen Yerler

4. FOTOĞRAFLAR

Eçmiadzin Ana Kilisesi

Robert KOÇARYAN

Ա ա a	Կ կ k _[g]	Ռ ռ rh
Բ բ b _[p]	Հ հ h	Ս ս s
Գ գ g _[k]	Չ չ dz _[ts]	Վ վ v
Դ դ d _[t]	Ղ ղ gh	Տ տ t _[d]
Ե ե e ¹	Ճ ճ ch _[j]	Ր ը r
Զ շ z	Մ մ m	Ց զ ts ²
Է է ē	Թ յ y ²	Խ լ w
Ը լ ě	Ն ն n	Փ փ p ²
Թ ք t ²	Շ շ sh	Կ կ k ²
Ճ յ zh	Ո ո o	Օ օ ō
Ի ր i	Չ չ ch ²	Ֆ ֆ f
Լ լ l	Պ պ p _[b]	
Ն ն kh	Ջ ղ j _[ch]	
Ս ծ ts _[dz]		

Ermeni Alfabeti

50 Ruble-1919

ÖZGEÇMİŞ

30.07.1981 yılında Ordu'da dünyaya gelmiştir. İlk ve Ortaöğretimini Ordu'da tamamladıktan sonra 2000 yılında Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne girdi. 2004'te Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Stajyer olarak görev yaptı. Halen Ekim 2007 yılında atandığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı 14'üncü Mknz.P.Tug.K.lığı'nda Ermenice uzmanı olarak görevine devam etmektedir. 2008 yılında Kars Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını yapmaya başladı. Ermenice bilmektedir.